

C. IULI CAESARIS
BELLIGALLICI

LIBRI VII

CUM A. HIRTI LIBRO OCTAVO.

IN USUM SCHOLARUM

ITERUM RECOGNOVIT,

ADIECIT GALLIAM ANTIQUAM TABULA DESCRIPTAM

BERNARDUS DINTER.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXXV.

VITA CAESARIS.

Gaius Iulius Caesar natus est a. d. IIII. Id. Quint. anni U. c. DCLIIII. vel, ut opinatur *Mommsen*, DCLII. (ante Chr. n. C. vel CII.), patre C. Iulio Caesare, qui praetor anno U. c. DCLXX. mortem obiit, matre Aurelia, muliere ingeniosa, quae filia videtur fuisse M. Aureli Cottae et Rutiliae. 5

Traditur fuisse excelsa statura, colore candido, teretibus membris, ore paulo pleniore, nigris vegetisque oculis, valetudine prospera, in corpore curando morosior, mitis clementeque natura, peracri iudicio, ingenio acuto, valens memoria, magno animo, vigilans, laborum patiens, ambitiosus, impotens. 10

Praeceptore usus est M. Antonio Gniphone Gallo, homine non minus Graece quam Latine docto. Annos natus fere duodecim postquam a C. Mario affini suo flamen Dialis creatus est, anno U. c. DCLXXI. Cossutia sponsa dimissa uxorem duxit Corneliam, cuius pater L. Cornelius Cinna 15 quartum consul anno ante ab exercitu suo erat interfectus. Quam anno post a L. Cornelio Sulla repudiare iussus cum non oboedisset, et flaminio et uxoris dote et patrimonio privatus, ut effugeret e manibus ministrorum Sullae, habitu permutato urbe excessit. Atque illo ipso tempore febris quar- 20 lana laborans cum tamen in montibus Sabinis lateret, postquam vitam vix ab inquisitoribus pretio redemit, tandem virginum Vestalium itemque Mamerci Aemili, Aureli Cottae, ceterorum amicorum deprecationibus invitus Sulla permotus est, ut vitam ei concederet. 25

Anno insequenti Caesar in Asia meruit prima stipendia in castris M. Minuci Thermi propraetoris, a quo cum classis arcessendae causa ad Nicomedem Bithyniae regem

*

missus esset, re bene gesta, uno ex commilitonibus e vitae discrimine erepto, in Mytilenarum expugnatione corona civica donatus est. Triennio post cum per breve tempus in P. Servili classe cum piratis Cilicibus pugnasset, Sullae morte cognita Romam reversus in popularium partes transit, M. Lepidi societate abstinuit.

Anno insequenti (a. U. c. DCLXXVII.) Cn. Cornelium Dolabellam, qui proconsul Macedoniae fuerat, anno post Cn. Antonium, qui in Achaia rapinas fecerat, utrumque Sullanarum partium, de repetundis accusavit; quorum quamquam neuter est condemnatus, tamen Caesar magnam inde laudem consecutus est.

Eodem anno exeunte cum Rhodum abiret, ut Moloni rhetori operam daret, in itinere prope Miletum a piratis captus, sed quadraginta dierum spatio interiecto redemptus, eosdem piratas navibus Milesiis persecutus est captosque Pergami cruci affixit.

Postquam annum Rhodi commoratus est, anno DCLXXX. cum inde in Asiam transisset, pulso ibi praefecto Mithridatis regis, qui Asiae minoris littora Rhodo proxima vastabat, in C. Aureli Cottae avunculi locum absens pontifex creatus Romam revertit. Ibi cum comitate et liberalitate in populi favorem venisset, eius suffragiis tribunus militum creatus auctores tribuniciae potestatis, deminutae a Sulla, restituendae tam enixe adjuvit, ut quadriennio post potestas tribunicia a Pompeio ex Hispania reverso et Crasso consulibus restitueretur. Eodem anno, DCLXXXIII., legi iudiciariae a L. Aurelio Cotta latae suffragatus est, oratione, qua Plautiam rogationem suadebat, perfecit, ut L. Cinna, uxoris frater, qui cum eo M. Aemilium Lepidum secuti post eius mortem ad Q. Sertorium confugerant, restituerentur.

Quaestor anno U. c., ut videtur, DCLXXXVI., cum provincia ei obvenisset Hispania, cui Antistius Vetus pro praetore praerat, munere functus cum summa diligentia, Gadibus visa Alexandri Magni imagine vitae ante actae pudore percussus ante tempus Romam rediit.

Anno post publice laudavit Iuliam amitam Corneliam

que uxorem defunctas. Huius in locum, postquam Gallorum Transpadanorum civitatem petentium spem confirmavit, Pompeia, Q. Pompei Rufi filia, Sullae nepte, ducta legi Gabiniae de uno imperatore contra praedones constituendo, anno sequenti legi Maniliae de bello Mithridatico Cn. Pompeio extra ordinem mandando suffragatus est.

Ineunte anno DCLXXXVIII. prior Catilinae coniuratio ad irritum redacta est, cuius de societate num merito venerit in suspicionem, parum constat. Eodem anno cum M. Calpurnio Bibulo aedilitate curuli functus est magnificentissime Marique statuae et tropaea restituit, qua re non minus quam ludis splendidissimis, largitionibus, urbe vario ornatu exulta populi favorem sibi conciliavit. Anno post de sicariis quaestionem exercuit, ne eis quidem de sicariorum numero exceptis, quibus legibus Corneliis cautum erat.

Anno DCLXXXI. postquam P. Servilio Rullo auctor fuit legis agrariae promulgandae Titumque Atium Labienum tr. pl. instruxit accusatorem C. Rabiri, qui ob L. Apulei Saturnini tr. pl. caedem perduellionis condemnatus, sed Q. Caecili Metelli Celeris auguris et praetoris intercessionem liberatus est, restituta per Labienum lege Domitia de sacerdotiis, quam Sulla abrogaverat, a populo pontifex maximus est creatus.

Paulo post praetor designatus, altera coniuratione Catilinaria patefacta, non magis quam triennio ante ab suspicionem conscientiae abhorruit; coniuratos non, ut Cicero et Cato, capitis damnandos, sed per municipia in vinculis habendos censuit. Senatu iterum in aede Concordiae habito egrediens vix a comitibus equitum telis ereptus est, quam ob rem reliquo anni tempore domi se tenuit.

Praetor urbanus fuit anno DCLXXXII. cum M. Bibulo. Non perlata rogatione de refectione templi Capitolini, quod XXI annis ante incendio erat consumptum, transferenda a Q. Lutatio Catulo ad Cn. Pompeium, Q. Metelli Nepotis tr. pl. rogationem, ut absens consul Cn. Pompeius fieret, i. e. ut a bello Mithridatico revocaretur, adinvit: qua de causa cum Metello ab administratione rei publicae summotus, sed

paulo post in integrum restitutus est. Eodem anno cum Pompeia uxore adulterii cum P. Clodio facti convicta divortium fecit.

Ex praetura anno sequenti Hispaniam ulteriorem sortitus provinciae finibus propagatis ipsaque optime constituta magnam laudem consecutus est. Lusitanis devictis et Brigantio capto imperator appellatus medio fere anno proximo, ut triumphum ageret consulatumque peteret, provincia decessit, sed cum iam indicta essent comitia consularia, ne consulatu excluderetur, dimisso triumpho privatus introire coactus est.

Postquam cum Bibulo consul creatus est, cum M. Licinio Crasso et Cn. Pompeio societatem illam iniit, qua sanctum est inter eos, ne quid ageretur in republica, quod displicuisset uni ex tribus.

Consulatu anno DCLXXXV. inito instituit, ut senatus et populi acta publicarentur, tulit legem de publicanis, legem agrariam, legem de pecuniis repetundis, per Q. Vatinium tr. pl. pertulit legem de alternis consiliis reiiciendis et legem de imperio C. Caesaris, qua Gallia Cisalpina et Illyricum provinciae cum tribus legionibus in quinquennium ei decretae sunt, quibus senatus addidit unam legionem et Galliam Transalpinam.

Eiusdem anni initio Iuliam filiam Pompeio in matrimonium dedit, ipse Calpurniam duxit, L. Calpurni Pisonis eos. designati filiam. Functus consulatu C. Memmio et L. Domitio praetoribus de ipsius actis referentibus cognitionem senatui detulit, qui cum non susciperet, triduo per irritas altercationes absumpto urbe excessit.

Paucis igitur diebus post, quam Cicero in exilium profectus erat, Caesar in Galliam provinciam abiit primo vere anni DCLXXXVI. Ibi per novem annos bellum gessit fortuna maximam partem prospera.

Primo anno Helvetios transitu per Provinciam interclusos duobus proeliis vicit, Germanos Ariovisto duce gravissima clade illata ex Gallia expulit. Altero anno bellum cum Belgis gessit eorumque quinque civitates, Suessiones,

Bellovacos, Ambianos, Nervios, Aduatucos, vicit; complures civitates Aremoricis in dicionem accepit. Sub finem eius anni cum in Italiam revertisset ibique primo vere cum Pompeio et Crasso pactus esset, ut hi ambo consulatum peterent, sibi imperium in quinquennium prorogaretur, tertio anno Venetos, Venellos, Aquitanos subegit. Quarto anno, Pompeio et Crasso coss., imperio ab anno DCC. ad a. DCCV. prorogato, pecunia publica et decem legatis decretis, primum Usipetes et Tencteros Germanos, deinde, postquam Rhenum transiit et Britannos duobus proeliis fugavit, Morinos devicit, Menapiorum fines vastavit. Anno quinto, DCC., quo eodem Iulia filia mense Septembri mortua est, primo ab hibernis in Italiam, deinde in Illyricum profectus est, tum Treveris Aeduisque pacatis iterum in Britanniam traiecit; ibi quibusdam gentibus devictis in Galliam reversus magnam cladem accepit ab Eburonibus, ipse Nervios cum his et Aduatucis profligavit, item hoc anno et anni sequentis initio Senones et Treveros pacavit. Anno sexto legione a Pompeio accepta iterum Rhenum transiit, paulo post Eburonum finibus devastatis in Italiam revertit. Anno septimo Gallos Vercingetorige duce denuo rebellantes, postquam ad Gergoviam magnam cladem accepit, ad Alesiam devicit. Anno octavo eas gentes Galliae devicit, quae nondum pacatae erant, primum Bituriges, Carnutes, Bellovacos, deinde Eburonum finibus iterum devastatis Andes, Uxelloduno pugnato Treveros et Aquitanos, denique, dum paullisper in Provincia moratus in Belgio hiemat, Atrebates. Nono denique anno Caesar humanitate in devictos Galliae populos usus hibernis peractis in Italiam revertit ac summis ubique honoribus acceptus est; deinde omnem exercitum in finibus Treverorum lustravit.

Romae interim a. DCCII. Pompeius, anno post M. Claudius Marcellus, uterque consul, cum Caesari concessum esset, ut absens consulatum peteret, tulerant, ne absentis ratio haberetur; bello Gallico composito Pompei amici effecerunt, ut Caesari duae legiones eriperentur Pompeioque adderentur.

Anno sequenti exarsit bellum civile, quod gestum est annis DCCV. et DCCVI. Kal. Ian. a. DCCV. cum a senatu decretum esset, uti ante certam diem Caesar exercitum dimitteret, senatus consulto non obtemperans Caesar paulo post cum XIII. legione Rubiconem transiit et Ariminum contendit. Pompeius fuga se ei subduxit et Graeciam petiit; quem Caesar classe persecutus, cum anno proximo ineunte ad Illyricum appulisset, prope Dyrrachium obsedit, sed repulsus in Thessaliam se recepit. Quo cum Pompeius eum secutus esset, medio fere anno pugna atrocissima ad Pharsalum commissa est, qua victus Pompeius fuga capta in Aegypto a veterano quodam milite occisus est.

Secuta sunt tria bella, Alexandrinum, Africanum, Hispaniense, quae sunt gesta ab a. DCCVI. ad a. DCCVIII.

Caesar dum Alexandriae versatur, absens dictator in annum dictus tribunicia potestate perpetua accepta anno sequenti Ptolomaeum Aegypti regem vicit, quo flumine merso eius sorori Cleopatrae fratrique minori Ptolomaeo regnum Aegypti tradidit. Eodem anno contra Pharnacem, Mithridatis filium, profectus quinque dierum spatio eum devicit.

Pompeiani cum in Africam convenissent adinti a Iuba rege Numidarum, eo se Caesar contulit et, postquam aliquotiens varia fortuna cum iis pugnavit, pugna atrocissima ad Thapsum adversarios profigavit vere a. DCCVIII.

Postquam M. Porcius Cato voluntaria morte Uticae decessit, Caesar Gnaeum et Sextum Pompei filios, qui in Hispaniam aufugerant, eo secutus anno DCCVIII. ad Mundam acerrimo proelio cum capitis periculo devicit. Cn. Pompeio in fuga interfecto, Corduba et compluribus aliis Hispaniae oppidis expugnatis Romam rediit quintum triumphans.

Deinde consul creatus in decennium et dictator et praefectus morum perpetuus quamquam summa clementia usus est in Pompeianos, tamen clandestina plus sexaginta nobilissimorum virorum, maximam partem senatorum, Romae facta est coniuratio, cuius principes erant C. Cassius Longinus et M. Iunius Brutus, Catonis gener, Cassi affinis,

consiliaque inita sunt de Caesare interficiendo. Capitis periculum non metuens Caesar anno sequenti, U. e. DCCX., cum bellum Parthicum parasset Martioque mense in Asiam profecturus esset, Idibus Martiis in senatu in Curia Pompei a coniuratis viginti tribus plagis confossus ad Pompei statum concidit annum agens quinquagesimum sextum.

Scripturae inter hanc et priorem editionem
discrepantia.

Praeterquam quod unam eandemque omnino secutus sum scribendi rationem, eam quidem, qua nunc vulgo uti solent, multaque ex compositorum verborum numero exemi, haec fere sunt, quibus altera ab altera differt editio:

Ed. II.	Lib. I.	Ed. I.
2, 1 M. Pupio Pisone	M. Pisone	
5, 4 Rauricis (<i>item deinceps</i>)	Rauricis	
6, 4 Aulo	A.	
13, 6 contenderent quam dolo	quam dolo contenderent	
15, 4 [pabulationibus] <i>Paul</i>	pabulationibus	
17, 2. 3 conferant, quod debeant: praestare	conferant: [quod] praestare [debeant]	
22, 1 a [Lucio] Labieno	a Labieno	
24, 2 [ita uti supra se]	atque supra se	
— 3 collocari	conlocavit	
— — ac-compleriet interea	[ac — complevit; interea];	
25, 4 bracchio <i>contra codd.</i>	brachio (<i>cf. VII, 56, 4</i>)	
— 5 passuum <i>spatio</i>	passuum	
26, 5 ierunt; nullam — intermisso	ierunt [nullam — intermisso];	
28, 3 frugibus	fructibus	
31, 12 Admagetobrigae	ad Magetobrigam	
— 14 Nisi [si]	Nisi	
36, 5 his	iis	
37, 3 ripas	ripam	
38, 4 [alduas] Dubis	Dubis	
— 5 m sescentorum (<i>item deinceps</i>)	sexcentorum	
39, 4 <i>extr.</i> [Vulgo — ob-signabantur.] <i>Paul</i>	<i>sine uncis</i>	
42, 6 [ei] facere	facere	
43, 2 vexerat	devexerat	

Ed. II.	Ed. I.
44, 3 omnis	omnes
45, 1 posset: [et]	posset, et
49, 1 his	iis
— 4 setius (<i>item deinceps</i>)	secius
51, 2 raedis (<i>item deinceps</i>)	redis
53, 4 utraque	utraeque
— — perierunt; duae filiae harum	perierunt. Duae filiae harum

Lib. II.	Ed. I.
1, 1 [in hibernis] <i>Madvig</i>	in hibernis
4, 7 summam totius belli	suam totius belli summam
6, 2 portas succendunt	[portas] succe[n]dunt
17, 4 inflexis crebrisque	[inflexis crebrisque]
— — saepes (<i>item deinceps</i>)	sepes munimentum
18, 3 circiter pedum	pedum circiter
19, 2 hostibus	ad hostis
— 5 porrecta [ac]	[porrecta ac]
25, 1 [desertos] proelio	deserto proelio
— 2 uni [militi]	uni militi
28, 1 [hac pugna nuntiata] <i>Kraffert</i>	<i>sine uncis</i>
30, 2 pedum	passuum
— 4 in muro sese collocare <i>posse codd., ego</i>	moturos sese
35, 3 Turones, quaeque	Turonesque, quae

Lib. III.	Ed. I.
1, 1 a	ab
— 6 hic — flumine divideretur	hunc — flumen divideret
9, 6 [quam] Romanos	Romanos
— 8 primum [esse] <i>Dittenberger</i>	primum esse
9, 9 Diablintes	Diablintres
12, 2 oportunitatibus (<i>item deinceps</i>)	opportunitatibus

Ed. II.	Ed. I.
13, 4 hae	[hae]
— 6 adigebatur	adiciebatur
15, 1 Deiectis <i>Paul</i>	Disiectis
19, 5 Caesar certior factus <i>est</i>	Caesar est certior factus
20, 1 ex tertia parte — aesti- manda <i>codd.</i>	tertia pars — existimanda
25, 1 caespitibus (<i>item deinceps</i>)	caespitibus
Lib. III.	
1, 1 Gnaeo (<i>item deinceps</i>) <i>ego</i>	Gneo
— 9 cum	quod <i>codd.</i>
2, 2 Germani importatis [his]	[Germani] inportatis hi[s]
— — parva	prava
3, 1 civitatum	civitatum
— 3 [quam] sunt — [et] ceteris	quam — ceteri, sunt
— — [quod] Gallicis	Gallicis
6, 4 latius	[iam] latius
7, 5 di — esse possint <i>ego, Holder</i>	dii — esse possent
10, 1 <i>extr.</i> insulam [quae]	insulam
— —, [in Oceanum influit] neque	neque
17, 4, 8 derecte, derecta (<i>item deinceps</i>) <i>codd.</i>	directe, directa
20, 1 septentriones (<i>Holder</i>)	septemtrionem
27, 1 facturos [esse] <i>Apits</i>	facturos esse
38, 2 erant (<i>Holder</i>)	[fu]erant
— 3 Lucius (<i>Holder</i>)	L.
Lib. V.	
1, 1 Lucio	L.
9, 4 videbatur <i>codd.</i>	videbantur
10, 2 <i>extr.</i> tempestatis pati <i>codd.</i>	pati tempestatis

Ed. II.	Ed. I.
12, 2 ac belli inferendi	[ac belli inferendi]
— — transierunt	transierant
13, 7 viciens centenum <i>ego</i>	vicies centum
14, 5 qui	si qui
— — et 21, 2. 22, 1 <i>s. f.</i> iis	his
25, 3 inimici [iam]	inimicis
— — [etiis] auctoribus [eum]	et iis auctoribus, eum
— 5 [legatis] quaestoribus- que <i>Vielhaber</i>	legatis quaestoreque
31, 6 [Ambiorige] <i>Tittler</i>	Ambiorige
34, 2 Erant — studio — pares nostri: <i>Heller</i>	[Erant — numero — pares]. Nostri
42, 4 pedum	passuum (<i>cf. II, 30, 2</i>)
45, 2 summamque <i>Paul</i>	suamque
46, 3 <i>extr.</i> sit (<i>Frigell</i>)	scit
47, 4 ne, si —, [ut] — non posset (<i>Holder</i>)	si —, ut — posset
48, 3 <i>extr.</i> 4. 5. epistolam, — a — 5 ammentum	epistolam, — a <i>codd.</i> amentum
Lib. VI.	
1, 1 dilectum (<i>item deinceps</i>)	delectum (<i>cf. § 4</i>)
— 2 consul[is] <i>Ciacconius</i> (<i>Holder</i>)	consulis
— 3 sarciri	resarciri
5, 6 ad eum legiones	legiones ad eum
7, 7 [Gallos] Gallicis	Gallicis
8, 5 derigi (<i>cf. III, 17, 4. 8</i>) <i>contra codd.</i>	dirigi
9, 7 <i>extr.</i> vellet <i>Holder</i>	velit
12, 4 traducerent	transducerent (<i>cf. VIII, 13, 2</i>)
13, 2 nobilibus, <i>quibus ego</i>	nobilibus
16, 3 [non] nisi	nisi
— 5 noxia <i>codd.</i>	noxa
19, 2 superavit <i>Whitte</i>	superarit
23, 9 quaque	quacumque

Ed. II.

24, 4 patientia, qua *ante,*
Heller
25, 4 [aut audisse] aut adisse
29, 3 *s. f.* Volcatium
34, 8 evocat
35, 7 in bello
— 8 fortunatissimos
37, 7 castra iam
39, 4 dispecta *Paul*
43, 3 a tanta
— 4 [non] modo

Ed. I.

patientiaque
aut adisse
Volcatium
ad se vocat
[in] bello
fortunatissimis
iam castra
dispecta
tanta
modo

Lib. VII.

1, 1 *de* senatusque *Aldus* senatusque
3, 2 ubi quae *Schneider* ubicumque
5, 6 *extr.* proponendum [pro]ponendum
6, 3 his iis
8, 4 nuntii *codd.* nuntiis
— , ne[ve] — diripiantur neu se — diripi patiantur
10, 1 videret videretur
11, 6 contingebat continebat
14, 5 [hoc spatio a Boia] hoc spatio [a Boia]
15, 2 solacii solatii
— se prope [se prope]
— 6 vulgi (*item deinceps*) vulgi
17, 5 *extr.* infecta incepta
19, 2 [in civitates] *Paul* in civitates
— eius paludis [eius paludis]
20, 3 ipsa ipse ut (*codd.* ipsum)
24, 4 picem alii picem
25, 2 sebi *contra codd.* sevi (*cf. VIII, 42, 1*)
27, 2 intra castra [vineas] inter castra vineasque
28, 5 ex omni *codd.* omni ex
34, 1 eaque, quae eaque, quae
35, 4 distractis *B. Müller* captis
36, 4 *extr.* perspiceret perspiceretur

Ed. II.

40, 2 C. Fabium
— 3 reperit
— 6 [deditionem significa-
re] *Paul*
42, 6 *in* itinere
43, 3 timore
44, 3 hunc locum *Paul*
45, 1 turmas [eis] de media
nocte; imperat *Paul*
— 6 ad munitionem
48, 4 defetigati fatigati
50, 2 pacatorum *Georges* pac[a]tum
52, 2 quod ipse *Vielhaber* quid ipse
56, 2 ne *contra codd.* ut
— nemo non tum ne metu
62, 6 etiam nunc nunc etiam
— 10 inde die III. *Whitte* inde (*codd.* in diem)
64, 1 diemque ei rei diemque huic rei
— — constituit [diem]. Huc constituit; omnes
66, 4 *extr.* in agmine agmine
71, 4 exigue dierum se ha- se exigue dierum XXX habere
— — tolerare tolerari
— 5 nostrum opus opus
73, 2 [aut] admodum admodum
74, 1 accidat equitatus dis- accidat, [eius discessu]
cessu, *Menge*
— 2 ne autem *Hand* ac ne
75, 2 Ambivaretis Ambluaretis
— — [Blannoviis] Brannoviis
— 3 sena Andibus *Hoffmann* [Senonibus]
— — quinque quina *codd.*
77, 11 praesaepo (*cf. II, 17, 4*) praesepto
78, 2 tamen [tempore] tamen
90, 4 *in. et VIII, 24, 3* Titum T.

Ed. I.

Gainum Fabium
reperit
deditionem significare
in itinere
et timore
hunc
turmas; eis de media nocte
imperat
munitionum
fatigati
pac[a]tum
quid ipse *codd.*
ut
ne metu
nunc etiam
inde (*codd.* in diem)
diemque huic rei
constituit; omnes
agmine
se exigue dierum XXX habere
tolerari
opus
admodum
accidat, [eius discessu]
ac ne
Ambluaretis
Brannoviis
[Senonibus]
quina *codd.*
praesepto
tamen
T.

1, 2 [a] Romanis	Romanis	
5, 2 collectis <i>Weissenborn</i>	coniectis	
9, 3 pro [hac]	pro hac	
10, 2 [aut] Gallorum	Gallorum	
12, 2 nostros [insidiae]	nostros	
15, 5 [ut consueverant; namque]	ut consueverant [namque]	
16, 2 fumum	summum iugum	
20, 2 [cognita calamitate]	cognita calamitate	
27, 2 [et Romanum] et	et Romanum	
28, 1 Insequente	Insequenti	
— 4 superatis[que]	superatis	
36, 2 [perterritos] <i>Vielhaber</i>	perterritos	
40, 1 Caesar cum — omnium	Cum — omnium Caesar	
42, 5 quam quisque poterat	quisque, prout erat	
	<i>codd.</i>	
46, 5 <i>extr.</i> recepit hibernavitque	recipit hibernatque	
48, 7 [ubi] malum	malum	
51, 3 spectatissimi <i>Nipperdey</i>	expectatissimi	
52, 5 SC per <i>Th. Mommsen</i>	per se	<i>codd.</i>
— — evicerunt — morando	iusserunt — moderando	
	<i>Turinius</i>	
55, 2 <i>extr. delevi</i> Contendit		
	<i>Holder sec. A.</i>	

C. IULI CAESARIS BELLI GALLICI

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Prooemium. Gallia describitur, c. I.

[A. U. C. DCLXXXVI.] I. Bellum Helveticum.

Helvetii Orgetorige, auctore coniurationis nobilitatis, mortuo Galliam invadere conantur primum per Provinciam, deinde per Sequanos, c. II—VIII. Caesar Tigurinos ad Ararim profigit, c. X—XII. Legati ab Helvetiis ad Caesarem missi re infecta discedunt, Galli equites ab Helvetiis pelluntur, c. XIII—XV. Caesar Dumnorigis Aedui perfidia Divitiaco fratri condonata, postquam P. Considius oblatam occasionem Helvetios opprimendi dimisit, iterum eos magna clade afficit, c. XVI—XXVI. Reliquiae Helvetiorum in patriam repelluntur, c. XXVII—XXVIII.

II. Bellum Ariovisti.

Galli de Ariovisto Germanorum rege, qui Sequanorum agrum insidebat, apud Caesarem conqueruntur, c. XXX—XXXII. Caesar frustra legatos ad eum mittit, c. XXXIII—XXXVI. Copias adversus eum educit, Vesontione occupato militum trepidorum animos confirmat, c. XXXVII—XXXXI. Caesaris cum Ariovisto colloquium Germanorum impetu dirimitur, c. XXXXII—XXXXVI. Gallis legatis ab Ariovisto in vincla coniectis armis res geritur. Germani gravissima clade accepta e Gallia profugiunt, c. XXXXVII—LIII.

GALLIA est omnis divisa in partes tres, quarum unam 1 incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes 2

lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important, proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt.

4 Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano, continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum solis et septentriones.

1 II. Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix. Is M. Messala et M. Pupio Pisone consulibus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri.

3 Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit, altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios, tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit.

4 His rebus fiebat, ut et minus late vagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur.

Pro multitudine autem hominum et pro gloria belli 5 atque fortitudinis angustos se finis habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis 1 permoti constituerunt ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt: in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is 3 sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere 4 persuadet Castico Catamantaloedis filio Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat; itemque Dumnorigi Aeduo, fratri Divitiaci, 5 qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. Per 6 facile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti inter 7 se fidem et ius iurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

III. Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. 1 Moribus suis Orgetorigem ex vinclis causam dicere coegerunt; damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causae dictionis Orgetorigis 2 ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coegit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem con-

3 duxit; per eos, ne causam diceret, se eripuit. Cum
civitas ob eam rem incitata armis ius suum exsequi
conaretur, multitudinemque hominum ex agris magis-
4 tratus cogere, Orgetorix mortuus est; neque abest
suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mor-
tem consciverit.

1 V. Post eius mortem nihilo minus Helvetii id,
quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis
2 exeant. Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbi-
trati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim,
vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia in-
3 cendunt, frumentum omne, praeterquam quod secum
portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe
sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent,
trium mensum molita cibaria sibi quemque domo ef-
4 ferre iubent. Persuadent Rauricis et Tulingis et La-
tovicis finitimis suis, uti eodem usi consilio oppidis
suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur, Boios-
que, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Nori-
cum transierant Noreiamque oppugnant, receptos ad
se socios sibi asciscunt.

1 VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus
domo exire possent: unum per Sequanos, angustam
et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum,
vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissi-
mus impendebat, ut facile perpauca prohibere possent;
2 alterum per provinciam nostram, multo facilius atque
expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et
Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit
3 isque non nullis locis vado transitur. Extremum op-
pidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum fini-
bus Genava. Ex eo oppido pons ad Helvetios per-
tinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum
bono animo in populum Romanum viderentur, existi-
mabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire
4 paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis
diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes con-

veniant. Is dies erat a. d. V. Kal. April. L. Pisone,
Aulo Gabinio consulibus.

VII. Caesari cum id nuntiatum esset, eos per pro- 1
vinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe
proficisci et, quam maximis potest itineribus, in Gal-
liam ulteriorem contendit et ad Genavam pervenit.
Provinciae toti quam maximum potest militum nume- 2
rum imperat (erat omnino in Gallia ulteriore legio
una), pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi.
Ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, le- 3
gatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius
legationis Nammeius et Verueloetius principem locum
obtenebant, qui dicerent, sibi esse in animo sine ullo
maleficio iter per provinciam facere, propterea quod
aliud iter haberent nullum: rogare, ut eius voluntate
id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat, 4
L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab
Helvetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum
non putabat; neque homines inimico animo data fa-
cultate per provinciam itineris faciendi temperaturos
ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spa- 5
tium intercedere posset, dum milites, quos imperave-
rat, convenirent, legatis respondit, diem se ad deli-
berandum sumpturum: si quid vellent, ad Id. April.
reverterentur.

VIII. Interea ea legione, quam secum habebat, 1
militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Le-
manno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem
Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit,
milia passuum decem novem murum in altitudinem
pedum sedecim fossamque perducit. Eo opere per- 2
fecto praesidia disponit, castella communit, quo faci-
lius, si se invito transire conarentur, prohibere possit.
Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et 3
legati ad eum reverterunt, negat se more et exemplo
populi Romani posse iter ulli per provinciam dare et,
si vim facere conentur, prohibitorum ostendit. Hel- 4

vetii, ea spe deiecti, navibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, non numquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt.

VIII. Relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis invitis propter angustias ire non poterant. His cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

X. Caesari renuntiatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus ab- sunt, quae civitas est in provincia. Id si fieret, intellegebat, magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Ceutrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus occupatis itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his proeliis pulsus ab Ocelo, quod est ceterioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ul-

terioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

XI. Helvetii iam per angustias et fines Sequano- rum suas copias traduxerant et in Aeduorum fines per- venerant eorumque agros populabantur. Aedui, cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: Ita se omni tem- pore de populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore [Aedui] Ambarri, necessarii et con- sanguinei Aeduorum, Caesarem certiore faciant, sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vi- cos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant, sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Caesar non ex- spectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis socio- rum consumptis in Santonos Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. Id Helvetii ratibus ac linitibus iunctis transibant. Ubi per exploratores Caesar certior factus est, tres iam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam fere partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus e castris profectus ad eam partem pervenit, quae nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes ag- gressus magnam partem eorum concidit; reliqui sese fugae mandarunt atque in proximas silvas abdidit. Is pagus appellabatur Tigurinus; nam omnis civitas Helvetia in quattuor pagos divisa est. Hic pagus unus, cum domo exisset patrum nostrorum memoria, L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum

6 sub iugum miserat. Ita sive casu sive consilio deorum immortalium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit. Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est, quod eius soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant.

1 XIII. Hoc proelio facto reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat atque ita exercitum traducit. Helvetii repentino eius adventu commoti, cum id, quod ipsi diebus xx aegerrime confecerant, ut flumen transirent, illum non die fecisse intellexerent, legatos ad eum mittunt; cuius legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Caesare egit: Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Caesar constituisset atque esse voluisset; sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani et pristinae virtutis Helvetiorum. 5 Quod improvise unum pagum adortus esset, cum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magno opere virtuti tribueret aut ipsos despiceret. Se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute contenderent quam dolo aut insidiis niterentur. Quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et internicione exercitus nomen caperet aut memoriam proderet.

1 XIII. His Caesar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent: 2 qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellexeret, quare timeret, neque sine causa 3 timendum putaret. Quod si veteris contumeliae obli-

visci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod eo invito iter per provinciam per vim temptassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobrogas vexassent, memoriam deponere posse? Quod sua 4 victoria tam insolenter gloriarentur quodque tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. Consuesse enim deos immortales, quo gravius 5 homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundoies interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea 6 ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intellegat, et si Aeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios a maiori 7 bus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consuerint: eius rei populum Romanum esse testem. Hoc responso dato discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent. Idem 1 fecit Caesar equitatumque omnem, ad numerum quatuor milium, quem ex omni provincia et Aeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, 2 quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo proelio sublato Helvetii, quod quingentis 3 equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere non numquam et novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. Caesar suos a 4 proelio continebat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis [pabulationibus] populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, ut inter no- 5 vissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinque aut senis milibus passuum interesset.

XVI. Interim cotidie Caesar Aeduos frumentum, 1 quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter 2 frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum

est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat; eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Aedui: conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco et Lisco, qui summo magistratui praeerat, quem vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus et vitae necisque in suos habet potestatem, graviter eos accusat, quod, cum neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus ab iis non sublevetur, praesertim cum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit; multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur.

1 XVII. Tum demum Liscus oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: Esse non nullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui 2 privatim plus possint quam ipsi magistratus. Hos seditiosa atque improba oratione multitudinem de- 3 terrere, ne frumentum conferant, quod debeant: praestare, si iam principatum Galliae obtinere non possint, 4 Gallorum quam Romanorum imperia perferre; neque dubitare [debeant], quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertatem 5 sint erepturi. Ab eisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur, hostibus enuntiari: hos a se coërceri 6 non posse. Quin etiam, quod necessariam rem coactus Caesari enuntiarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse.

1 XVIII. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat, sed, quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter con-

cilium dimittit, Liscum retinet. Quaerit ex solo ea, 2 quae in conventu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera: 3 Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud 3 plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum. Compluris annos portoria reliquaque omnia Aeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse et facul- 4 tates ad largiendum magnas comparasse; magnum 5 numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum se habere, neque solum domi, sed etiam apud finitimas 6 civitates largiter posse, atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo collocasse, ipsum ex Helvetiis uxorem 7 habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse. Favere et cupere Helvetiis 8 propter eam affinitatem, odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum adventu potentia eius deminuta et Divitiacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, 9 summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam 10 de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam 10 in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus (nam equitatus, quem auxilio Caesari Aedui miserant, Dumnorigis praeerat): eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

XVIII. Quibus rebus cognitis, cum ad has sus- 1 piciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Aeduorum accusaretur, satis esse causae arbitrabatur, quare in eum aut ipse animad-

2 verteret aut civitatem animadvertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne eius supplicio Divitiaci animum 3 offenderet, verebatur. Itaque prius, quam quicquam conaretur, Divitiacum ad se vocari iubet et, cotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliae provinciae, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo colloquitur; simul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit, 4 quae separatim quisque de eo apud se dixerit; petit atque hortatur, ut sine eius offensione animi vel ipse de eo causa cognita statuatur vel civitatem statuere iubeat.

1 XX. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret: Scire se, illa esse vera, nec quemquam ex eo plus quam se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adulescentiam posset, per se 3 crevisset; quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur. Sese tamen et amore fraterno et existimatione 4 vulgi commoveri. Quod si quid ei a Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum: qua ex re futurum, uti totius Galliae animi 5 a se averterentur. Haec cum pluribus verbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat, finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti et rei publicae iniuriam et suum 6 dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet; quae in eo reprehendat, ostendit; quae ipse intellegat, quae civitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus

omnes suspiciones vitet; praeterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, 1 hostes sub monte consedissee milia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntiatum 2 est facilem esse. De tertia vigilia Titum Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse 3 de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur 4 et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

XXII. Prima luce, cum summus mons a [Lucio] 1 Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, Considius equo admissis ad eum 2 accurrit, dicit, montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum 3 collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros exspectabat proelioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Caesar cognovit, 4 et montem a suis teneri et Helvetios castra movisse et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiasse. Eo die, quo consuerat inter- 5 vallo, hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII. Postridie eius diei, quod omnino biduum 1 supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret,

et quod a Bibracte, oppido Aeduorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavit: iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit. 2 Ea res per fugitivos L. Aemilii, decurionis equitum 3 Gallorum, hostibus nuntiatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso nostros a novissimo agmine insequi ac laessere coeperunt.

1 XXIII. Postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit equitatum- 2 que, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum 3 quattuor veteranarum [ita, uti supra se]; in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocari ac totum montem hominibus compleri et interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie 4 constiterant, muniri iussit. Helvetii eam omnibus suis carris secuti impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi, confertissima acie reiecto nostro equitatu, phalange facta sub primam nostram aciem successerunt.

1 XXV. Caesar, primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit. 2 Milites e loco superiore pilis missis facile hostium phalangem perfregerunt. Ea disiecta gladiis dstrictis 3 in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis 4 commode pugnare poterant, multi ut diu iactato brachio praeoptarent scutum manu emittere et nudo 5 corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi et pedem

referre et, quod mons suberat circiter mille passuum spatio, eo se recipere coeperunt. Capto monte et 6 succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter XV agmen hostium claudebant et novissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi circumvenire, et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. Romani conversa signa 7 bipertito intulerunt: prima et secunda acies, ut victis ac summotis resisteret, tertia, ut venientes sustineret.

XXVI. Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. Diutius cum sustinere nostrorum impetus non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc toto proelio, cum ab hora septima 2 ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta 3 pugnatum est, propterea quod pro vallo carros obiecerant et e loco superiore in nostros venientes tela coniciebant, et non nulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subiciebant nostrosque vulnerabant. Diu cum 4 esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. Ex eo proelio circiter hominum milia CXXX super- 5 fuerunt eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum die 6 quarto pervenerunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri triduum morati eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas 6 litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iuvarent: qui si iuissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. Ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit.

XXVII. Helvetii omnium rerum inopia adducti 1 legatos de deditioe ad eum miserunt. Qui cum eum 2 in itinere convenissent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locuti flentes pacem petissent, atque

3 eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum ex-
spectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Caesar
4 pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent,
poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte
intermissa, circiter hominum milia sex eius pagi, qui
Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne armis
traditis supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti,
quod in tanta multitudine dediticiorum suam fugam
aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent,
prima nocte e castris Helvetiorum egressi ad Rhenum
finesque Germanorum contenderunt.

1 XXVIII. Quod ubi Caesar rescit, quorum per
fines ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si
2 sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium
numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis, per-
3 fugis traditis in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos,
Latovicos in fines suos, unde erant profecti, reverti
iussit et, quod omnibus frugibus amissis domi nihil
erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit,
ut iis frumenti copiam facerent; ipsos oppida vicosque,
4 quos incenderant, restituere iussit. Id ea maxime
ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii
discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum
Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus
in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliae
5 provinciae Allobrogibusque essent. Boios petentibus
Aeduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in fini-
bus suis collocarent, concessit; quibus illi agros de-
derunt quosque postea in parem iuris libertatisque
condicionem, atque ipsi erant, receperunt.

1 XXVIII. In castris Helvetiorum tabulae repertae
sunt litteris Graecis confectae et ad Caesarem relatae,
quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui
2 et item separatim pueri, senes mulieresque. Quarum
omnium rerum summa erat capitum: Helvetiorum
milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latovicorum

XIII, Rauricorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his, qui
arma ferre possent, ad milia nonaginta duo. Summa
3 omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui
domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat,
reperitus est numerus milium C et X.

XXX. Bello Helvetiorum confecto totius fere Gal- 1
liae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum
convenerunt: Intellegere sese, tametsi pro veteribus 2
Helvetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas
bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu
terrae Galliae quam populi Romani accidisse, propterea 3
quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Hel-
vetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent im-
perioque potirentur locumque domicilio ex magna copia
deligerent, quem ex omni Gallia oportunissimum ac
fructuosissimum indicassent, reliquasque civitates sti-
pendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius 4
Galliae in diem certam indicere idque Caesaris volun-
tate facere liceret: sese habere quasdam res, quas ex
communi consensu ab eo petere vellent. Ea re per- 5
missa diem concilio constituerunt et iure iurando, ne
quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio manda-
tum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimisso idem principes civita- 1
tum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt petie-
runtque, ut sibi secreto [in occulto] de suo omnium-
que salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata 2
sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: Non
minus se id contendere et laborare, ne ea, quae
dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent,
impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset,
summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus 3
est pro his Divitiacus Aeduis: Galliae totius factiones
esse duas: harum alterius principatum tenere Aeduos,
alterius Arvernos. Hi cum tanto opere de potentatu 4
inter se multos annos contenderent, factum esse, uti
ab Arvernibus Sequanisque Germani mercede accesseren-

5 tur. Horum primo circiter milia xv Rhenum transisse;
 posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines
 feri ac barbari adamassent, traductos plures; nunc
 esse in Gallia ad centum et viginti milium numerum.
 6 Cum his Aeduos eorumque clientes semel atque iterum
 armis contendisse; magnam calamitatem pulsos ac-
 cepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem
 7 equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibusque
 fractos, qui et sua virtute et populi Romani hospitio
 atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent,
 coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civi-
 tatis et iure iurando civitatem obstringere, sese neque
 obsides repetituros neque auxilium a populo Romano
 imploratos neque recusatos, quo minus perpetuo
 8 sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se
 esse ex omni civitate Aeduorum, qui adduci non po-
 9 tuerit, ut iuraret aut liberos suos obsides daret. Ob
 eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad sena-
 tum venisse auxilium postulatum, quod solus neque
 10 iure iurando neque obsidibus teneretur. Sed peius
 victoribus Sequanis quam Aeduis victis accidisse, prop-
 terea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum
 finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani,
 qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc
 de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, prop-
 terea quod paucis mensibus ante Harudum milia
 hominum XXIII ad eum venissent, quibus locus ac
 11 sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, ut
 omnes ex Galliae finibus pellerentur atque omnes
 Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum
 esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc
 12 consuetudinem victus cum illa comparandam. Ario-
 vistum autem, ut semel Gallorum copias proelio vicerit,
 quod proelium factum sit Admagetobrigae, superbe et
 crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos
 poscere et in eos omnia exempla cruciatusque edere,
 si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta

sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: 13
 non posse eius imperia diutius sustinere. Nisi [si] 14
 quid in Caesare populoque Romano sit auxilii, omni-
 bus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint,
 ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, re-
 motas a Germanis, petant fortunamque, quaecumque
 accadat, experiantur. Haec si enuntiata Ariovisto sint, 15
 non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud
 eum sint, gravissimum supplicium sumat. Caesarem 16
 vel auctoritate sua atque exercitus vel recenti victoria
 vel nomine populi Romani deterrere posse, ne maior
 multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliam-
 que omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

XXXII. Hac oratione ab Divitiaco habita, omnes, 1
 qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere
 coeperunt. Animadvertit Caesar, unos ex omnibus 2
 Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri fa-
 cerent, sed tristes capite demisso terram intueri. Eius
 rei quae causa esset, miratus ex ipsis quaesivit. Nihil 3
 Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti per-
 manere. Cum ab his saepius quaereret neque ullam
 omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Ae-
 duus respondit: Hoc esse miseriorem et graviorem 4
 fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne
 in occulto quidem queri neque auxilium implorare aude-
 rent absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram
 adesset, horrerent, propterea quod reliquis tamen fugae 5
 facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos
 Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in po-
 testate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

XXXIII. His rebus cognitis Caesar Gallorum ani- 1
 mos verbis confirmavit pollicitusque est, sibi eam rem
 curae futuram: magnam se habere spem, et beneficio
 suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniuriis
 facturum. Hac oratione habita concilium dimisit. Et 2
 secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi
 eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, in pri-

mis, quod Aeduos, fratres consanguineosque saepe numero a senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et rei publicae esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat, neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret; quibus rebus quam maturime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

1 XXXIII. Quam ob rem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret: velle sese de re publica et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: Si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. Praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque molimento in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset.

1 XXXV. His responsis ad Caesarem relatis iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: 2 Quoniam tanto suo populique Romani beneficio affectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur neque de communi re dicendum sibi et

cognoscendum putaret, haec esse, quae ab eo postulari: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde, obsides, quos haberet ab Aeduis, redderet, Sequanisque permetteret, ut, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neve Aeduos iniuria lacesseret, neve his sociisque eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram; si non impetraret, sese, quoniam M. Messala, M. Pisone consulibus senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo rei publicae facere posset, Aeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Aeduorum iniurias non neglecturum.

XXXVI. Ad haec Ariovistus respondit: Ius esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quem ad modum vellent, imperarent: item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non praescriberet, quem ad modum suo iure uteretur, non oportere sese a populo Romano in suo iure impediri. Aeduos sibi, quoniam belli fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Aeduis se obsides redditurum non esse, neque his neque eorum sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent; si id non fecissent, longe iis fratrum nomen populi Romani afuturum. Quod sibi Caesar denuntiaret, se Aeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse. Cum vellet, congregaretur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos XIII tectum non subissent, virtute possent.

XXXVII. Haec eodem tempore Caesari mandata referrebantur, et legati ab Aeduis et a Treveris venie-

2 bant: Aedui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redi-
 3 mere potuisse; Treveri autem, pagos centum Sueborum ad ripas Rheni consedissee, qui Rhenum transire conarentur; his praeesse Nasuam et Cimberium fratres.
 4 Quibus rebus Caesar vehementer commotus maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Sueborum cum veteribus copiis Ariovisti sese coniunxisset, minus
 5 facile resisti posset. Itaque re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

1 XXXVIII. Cum tridui viam processisset, nuntiatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere triduique viam a suis finibus
 2 profecisse. Id ne accideret, magno opere sibi praecavendum Caesar existimabat. Namque omnium rerum,
 3 quae ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam
 4 ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen [alduas] Dubis ut circino circumductum paene
 5 totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non amplius pedum M sescentorum, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita, ut radices
 6 montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido
 7 coniungit. Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit occupatoque oppido ibi praesidium collocat.

1 XXXVIII. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae comaeusque causa moratur, ex percontatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse praedicabant (saepe numero sese cum his congressurum esse vultum quidem atque aciem oculorum dicebant

ferre potuisse), tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis
 2 militum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum habebant: quorum alius alia causa illata, quam
 3 sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius voluntate discedere liceret; non nulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere neque interdum lacrimas
 4 tenere poterant: abditum in tabernaculis aut suum fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. [Vulgo totis castris testamenta obsignabantur.] Horum vocibus ac timore
 5 paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatu praerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos
 6 existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris et magnitudinem silvarum, quae intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Non nulli etiam Caesari nuntiarant, cum
 7 castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturos.

XXXX. Haec cum animadvertisset, convocato consilio omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus vehementer eos incusavit: primum quod, aut quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum se
 2 consule cupidissime populi Romani amicitiam appetisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitum
 3 suis postulatis atque aequitate condicionum perspectum eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum
 4 intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius
 5

hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonis a Gaio Mario pulsus non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritis videbatur; factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina, quae a nobis accepissent, sublevarent. Ex quo iudicari posse, quantum haberet in se boni constantia, propterea quod, quos aliquamdiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. Denique hos esse eosdem, quibuscum saepe numero Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum proelium et fuga Gallorum commoveret, hos, si quaererent, reperire posse, diuturnitate belli defetigatis Gallis Ariovistum, cum multos menses castris se ac paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna et dispersos subito adortum magis ratione et consilio quam virtute vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariae simulationem angustiasque itineris conferrent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris desperare aut praescribere viderentur. Haec sibi esse curae; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, iamque esse in agris frumenta matura; de itinere ipsos brevi tempore iudicatos. Quod non fore dicto audientes neque signa latenti dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse aut aliquo facinore comperto avaritiam esse convictam; suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturus fuisset, repraesentaturum et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam primum intellegere posset, utrum apud eos pudor atque

officium an timor valeret. Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibi que eam praetoriam cohortem futuram. Huic legioni Caesar et indulserat praecipue et propter virtutem confidebat maxime.

XXXXI. Hac oratione habita mirum in modum conversae sunt omnium mentes summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquae legiones cum tribunis militum et primorum ordinum centurionibus egerunt, uti Caesari satis facerent: se neque unquam dubitasse neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimavisse. Eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias a nostris milibus passuum quattuor et xx abesse.

XXXXII. Cognito Caesaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimare. Non respuit condicionem Caesar, iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur, magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis cognitis suis postulatis fore, uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est ex eo die quintus. Interim saepe ultro citroque cum legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Caesar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur; uterque cum equitatu

5 veniret: alia ratione sese non esse venturum. Caesar, quod neque colloquium interposita causa tolli volebat neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto 6 esset, haberet. Quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit, plus, quam pollicitus esset, Caesarem [ei] facere: pollicitum, se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere.

1 XXXXIII. Planicies erat magna et in ea tumulus terrenus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio 2 ab castris Ariovisti et Caesaris aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Caesar, quam equis vexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit; item equites Ariovisti pari intervallo con- 3 stiterunt. Ariovistus, ex equis ut colloquerentur et praeter se denos ut ad colloquium adducerent, postu- 4 lavit. Ubi eo ventum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa; quam rem et paucis contigisse et pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat; 5 illum, cum neque aditum neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus 6 ea praemia consecutum. Docebat etiam, quam veteres quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Aeduis 7 intercederent, quae senatus consulta quotiens quamque honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam, 8 quam nostram amicitiam appetissent. Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse; quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset?

Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis 9 dederat: ne aut Aeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

XXXXIII. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca 1 respondit, de suis virtutibus multa praedicavit: Trans- 2 isse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et accessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod victores victis imponere consuerint. Non sese Gallis, 3 sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae civitates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra habuisse; eas omnis copias a se uno proelio pulsas ac superatas esse. Si iterum experiri velint, se ite- 4 rum paratum esse decertare; si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerit. Amicitiam populi Romani 5 sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse oportere, idque se ea spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam appetierit. Quod multitudinem Ger- 6 manorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliae impugnandae causa facere: eius rei testimonium esse, quod nisi rogatus non venerit et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Gal- 7 liam venisse quam populum Romanum. Numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae finibus egressum. Quid sibi vellet? Cur 8 in suas possessiones veniret? Provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod fratres Aeduos appellatos diceret, non 9

se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Aeduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Aedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari, simulata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere.

10 Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed hoste habiturum. Quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere posset. Quod si discessisset et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et, quaecumque bella geri vellet, sine ullo eius labore et periculo confecturum.

1 XXXV. Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset: [et] neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime merentes socios desereret, neque se iudicare, Galliam potius esse Ariovisti quam populi Romani. Bello superatos esse Arvernos et Rutenos ab Quinto Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignovisset neque in provinciam redegisset neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.

1 XXXVI. Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nuntiatum est, equites Ariovisti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conicere. Caesar loquendi finem facit seque ad suos recepit suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes reicerent. Nam etsi sine ullo peri-

culo legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pulsus hostibus dici posset eos ab se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites fecissent, eaque res colloquium ut diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

XXXXVII. Biduo post Ariovistus ad Caesarem legatos mittit: Velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constitueret aut, si id minus vellet, e suis [legatis] aliquem ad se mitteret. Colloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis, quod pridie eius diei Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conicerent. Legatum e suis sese magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris obiecturum existimabat. Commodissimum visum est Gaium Valerium Procillum, C. Valeri Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem, cuius pater a Gaio Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere et Marcum Metium, qui hospitio Ariovisti utebatur. His mandavit, ut, quae diceret Ariovistus, cognoscerent et ad se referrent. Quos cum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamavit: Quid ad se venirent? an speculandi causa? Conantis dicere prohibuit et in catenas coniecit.

XXXXVIII. Eodem die castra promovit et milibus passuum sex a Caesaris castris sub monte con-sedit. Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit eo consilio, uti frumento commeatuque,

qui ex Sequanis et Aeduis supportaretur, Caesarem
 3 intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque Caes-
 ar pro castris suas copias produxit et aciem instruc-
 tam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio contendere,
 4 ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus die-
 bus exercitum castris continuit, equestri proelio coti-
 5 die contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Ger-
 mani exercuerant. Equitum milia erant sex, totidem
 numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni
 copia singuli singulos suae salutis causa delegerant:
 6 cum his in proeliis versabantur. Ad eos se equites
 recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant, si
 qui graviore vulnere accepto equo deciderat, circum-
 sistebant; si quo erat longius proeundum aut cele-
 rius recipiendum, tanta erat horum exercitatione cele-
 ritas, ut iubis equorum sublevati cursum adaequarent.

1 XXXXVIII. Ubi eum castris se tenere Caesar
 intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum
 locum, quo in loco Germani consederant, circiter pas-
 sus sescentos ab his, castris idoneum locum delegit
 2 acieque triplici instructa ad eum locum venit. Primam
 et secundam aciem in armis esse, tertiam castra mu-
 3 nire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sescen-
 tos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum
 numero sedecim milia expedita cum omni equitatu
 Ariovistus misit, quae copiae nostros perterrerent et
 4 munitione prohiberent. Nihilominus setius Caesar, ut ante
 constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam
 5 opus perficere iussit. Munitis castris duas ibi legio-
 nes reliquit et partem auxiliiorum, quattuor reliquas in
 castra maiora reduxit.

1 . L. Proximo die instituto suo Caesar e castris
 utrisque copias suas eduxit paulumque a maioribus
 castris progressus aciem instruxit, hostibus pugnandi
 2 potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire in-
 tellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit.
 Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae

castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque 3
 usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas
 copias Ariovistus multis et illatis et acceptis vulneri-
 bus in castra reduxit. Cum ex captivis quaereret 4
 Caesar, quam ob rem Ariovistus proelio non decer-
 taret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos
 ea consuetudo esset, ut matres familiae eorum sor-
 tibus et vaticinationibus declararent, utrum proelium
 committi ex usu esset necne; eas ita dicere: non esse 5
 fas Germanos superare, si ante novam lunam proelio
 contendissent.

LI. Postridie eius diei Caesar praesidium utris- 1
 que castris, quod satis esse visum est, reliquit, omnis
 alarios in conspectu hostium pro castris minoribus
 constituit, quod minus multitudine militum legionari-
 orum pro hostium numero valebat, ut ad speciem
 alariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad
 castra hostium accessit. Tum demum necessario Ger- 2
 mani suas copias castris eduxerunt generatimque con-
 stituerunt paribus intervallis, Harudes, Marcomanos,
 Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suebos, om-
 nemque aciem suam raedis et carris circumdederunt,
 ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres im- 3
 posuerunt, quae in proelium proficiscentes passis ma-
 nibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis
 traderent.

LII. Caesar singulis legionibus singulos legatos 1
 et quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque
 virtutis haberet; ipse a dextro cornu, quod eam par- 2
 tem minime firmam hostium esse animadverterat, proe-
 lium commisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato 3
 impetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque
 procurrerunt, ut spatium pila in hostes coniciendi non
 daretur. Reiectis pilis cominus gladiis pugnatum 4
 est. At Germani celeriter ex consuetudine sua pha-
 lange facta impetus gladiatorum exceperunt. Reperti 5
 sunt complures nostri milites, qui in phalange in-

silirent et scuta manibus revellerent et desuper vul-
nerarent. Cum hostium acies a sinistro cornu pulsa
atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehe-
menter multitudine suorum nostram aciem premebant.
Id cum animadvertisset Publius Crassus adulescens,
qui equitatu praecerat, quod expeditior erat quam ii,
qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laboranti-
bus nostris subsidio misit.

LIII. Ita proelium restitutum est, atque omnes
hostes terga verterunt neque prius fugere destiterunt,
quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco
circiter quinque pervenerunt. Ibi perpauci aut viribus
confisi tranare contenderunt aut lintribus inventis sibi
salutem reppererunt. In his fuit Ariovistus, qui na-
viculam deligatam ad ripam nactus ea profugit; reli-
quos omnes equitatu consecuti nostri interfecerunt.
Duae fuerunt Ariovisti uxores, una Sueba natione, quam
domo secum duxerat, altera Norica, regis Vocconis
soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam: utraque
in ea fuga perierunt; duae filiae: harum altera occisa, al-
tera capta est. Gaius Valerius Procellus, cum a custodi-
bus in fuga trinis catenis vincetus traheretur, in ipsum
Caesarem hostis equitatu persequentem incidit. Quae
quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria
voluptatem attulit, quod hominem honestissimum pro-
vinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum
e manibus hostium, sibi restitutum videbat, neque eius
calamitate de tanta voluptate et gratulatione quie-
quam fortuna deminuerat. Is se praesente de se ter
sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur
an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio
se esse incolumem. Item Marcus Metius repertus et
ad eum reductus est.

LIIII. Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suebi,
qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti coepe-
runt; quos Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, per-
territos [senserunt] insecuti magnum ex his numerum

occiderunt. Caesar, una aestate duobus maximis bel-
lis confectis, maturius paulo, quam tempus anni postu-
labat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit; hi-
bernis Labienum praeposuit; ipse in citeriorem Galliam
ad conventus agendos profectus est.

C. IULI CAESARIS BELLI GALLICI LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCLXXXVII.] I. Bellum Belgicum.

Belgae omnes contra populum Romanum coniurant prae-
ter Remos. Eorum oppidum Bibrax a Belgis oppugnatum Caes-
sar subsidio misso obsidione liberat, c. I—X. Discedentes
Belgas insecutus in fugam conicit, c. XI. Suessiones, Bello-
vacos, Ambianos in fidem accipit, c. XII—XV. Nervios for-
titer repugnantes cum Atrebatibus ac Viromanduis devincit,
c. XVI—XXVIII. Item Aduatucos obsessos magna clade af-
ficit, c. XXVIII—XXXIII.

II. Aremoricae gentes subactae. Hiberna Caesaris.

P. Crassus gentes Aremoricas in dicionem populi Romani
redigit, c. XXXIII. Omni Gallia pacata Caesar legiones in
hiberna deducit, ipse in Italiam proficiscitur, c. XXXV.

I. Cum esset Caesar in citeriore Gallia [in hi-
bernis], ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum
rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior
fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae par-
tem dixeramus, contra populum Romanum coniurare
obsidesque inter se dare. Coniurandi has esse causas: 2

primum, quod vererentur, ne omni pacata Gallia ad
 3 eos exercitus noster adduceretur; deinde, quod ab non
 nullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos
 diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani
 exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia mo-
 leste ferebant, partim qui mobilitate et levitate animi
 4 novis imperiis studebant; ab non nullis etiam, quod in
 Gallia a potentioribus atque iis, qui ad conducendos
 homines facultates habebant, vulgo regna occupaban-
 tur, qui minus facile eam rem imperio nostro conse-
 qui poterant.

1 II. His nuntiis litterisque commotus Caesar duas
 legiones in citeriore Gallia novas conscripsit et inita
 aestate, in interiorem Galliam qui deduceret, Quintum
 2 Pedium legatum misit. Ipse, cum primum pabuli co-
 3 pia esse inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium
 Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant,
 uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant seque de
 4 his rebus certiore faciant. Hi constanter omnes
 nuntiaverunt, manus cogi, exercitum in unum locum
 5 ad eos proficisceretur. Re frumentaria comparata cas-
 tra movet diebusque circiter quindecim ad fines Bel-
 garum pervenit.

1 III. Eo cum de improvise celeriusque omni opi-
 nione venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis
 sunt, ad eum legatos Iccium et Andocumborium, pri-
 2 mos civitatis, miserunt, qui dicerent, se suaque omnia
 in fidem atque in potestatem populi Romani permit-
 tere; neque se cum Belgis reliquis consensisse neque
 3 contra populum Romanum coniurasse, paratosque esse
 et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere
 4 et frumento ceterisque rebus iuvare; reliquos omnes
 Belgas in armis esse, Germanosque, qui cis Rhenum
 5 incolant, sese cum his coniunxisse, tantumque esse
 eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem,
 fratres consanguineosque suos, qui eodem iure et is-

dem legibus utantur, unum imperium unumque ma-
 gistratum cum ipsis habeant, deferre potuerint, quin
 cum his consentirent.

III. Cum ab his quaereret, quae civitates quan- 1
 taeque in armis essent et quid in bello possent, sic
 reperiebat: Plerosque Belgas esse ortos ab Germanis 2
 Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertili-
 tatem ibi consedissee Gallosque, qui ea loca incolerent,
 expulsi, solosque esse, qui patrum nostrorum me-
 moria omni Gallia vexata Teutonos Cimbrosque intra
 fines suos ingredi prohibuerint; qua ex re fieri, uti 3
 earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem ma-
 gnosque spiritus in re militari sumerent. De numero 4
 eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, prop-
 terea quod, propinquitatibus affinitatibusque coniuncti,
 quantam quisque multitudinem in communi Belgarum
 concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Pluri- 5
 mum inter eos Bellovacos et virtute et auctoritate et
 hominum numero valere: hos posse conficere armata
 milia centum; pollicitos ex eo numero electa sexaginta,
 totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones 6
 suos esse finitimos; latissimos feracissimosque agros
 possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam me- 7
 moria Divitiacum, totius Galliae potentissimum, qui
 cum magnae partis harum regionum, tum etiam Bri-
 tanniae imperium obtinuerit; nunc esse regem Galbam:
 ad hunc propter iustitiam prudentiamque summam 8
 totius belli omnium voluntate deferri; oppida habere
 numero XII, polliceri milia armata quinquaginta; toti-
 dem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur
 longissimeque absint; quindecim milia Atrebates, Am- 9
 bianos decem milia, Morinos XXV milia, Menapios VII
 milia, Caletos X milia, Vellocasses et Viromandos
 totidem, Aduatucos decem et novem milia; Condrusos, 10
 Eburones, Caeroesos, Paemanos, qui uno nomine Ger-
 mani appellantur, arbitrari ad XL milia.

V. Caesar Remos cohortatus liberaliterque ora- 1

tione prosecutus omnem senatum ad se convenire principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Aeduum magno opere cohortatus docet, quanto opere rei publicae communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore configendum sit. Id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari coeperint. His mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque iam longe abesse, ab iis, quos miserat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit atque ibi castra posuit. Quae res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat et, post eum quae essent, tuta ab hostibus reddebat et, commeatus ab Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari possent, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi praesidium ponit et in altera parte fluminis Quintum Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit; castra in altitudinem pedum XII vallo fossaque duodeviginti pedum munire iubet.

VI. Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax aberat milia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec. Ubi circumiecta multitudine hominum totis moenibus undique in murum lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus est, testudine facta portas succedunt murumque subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam cum tanta multitudo lapides ac tela conicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido praefuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuntium ad

eum mittit, nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse.

VII. Eo de media nocte Caesar isdem ducibus usus, qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorum adventu et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque pauper apud oppidum morati agrosque Remorum depulati, omnibus vicis aedificiisque, quos adire poterant, incensis ad castra Caesaris omnibus copiis contenderunt et ab milibus passuum minus duobus castra posuerunt; quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum octo in latitudinem patebant.

VIII. Caesar primo et propter multitudinem hostium et propter eximiam opinionem virtutis proelio supersedere statuit; cotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis virtute posset et quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura oportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planicie editus tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat et in frontem leniter fastigatus paulatim ad planiciem redibat, ab utroque latere eius collis transversam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum et ad extremas fossas castella constituit ibique tormenta collocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

1 VIII. Palus erat non magna inter nostrum at-
que hostium exercitum. Hanc si nostri transirent,
hostes expectabant; nostri autem, si ab illis initium
transeundi fieret, ut impeditos aggredierentur, parati
2 in armis erant. Interim proelio equestri inter duas
acies contendebar. Ubi neutri transeundi initium
faciunt, secundo equitum proelio nostris, Caesar
3 suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco
ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nos-
4 tra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis partem
suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio,
ut, si possent, castellum, cui praeerat Quintus Titu-
rius legatus, expugnarent pontemque interseinderent,
5 si minus potuissent, agros Remorum popularentur,
qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant,
commeatuque nostros prohiberent.

1 X. Caesar certior factus ab Titurio omnem equi-
tatum et levis armaturae Numidas, funditores sagiti-
tariosque pontem traducit atque ad eos contendit.
2 Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos
nostri in flumine aggressi magnum eorum numerum
3 occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissime
transire conantes multitudine telorum repulerunt;
4 primos, qui transierant, equitatu circumventos inter-
fecerunt. Hostes ubi et de expugnando oppido et de
flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt ne-
que nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi
causa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere
coepit, consilio convocato constituerunt, optimum esse
domum suam quemque reverti, et, quorum in fines
primum Romani exercitum introduxissent, ad eos de-
fendendos undique convenirent, ut potius in suis
5 copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam senten-
tiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos de-
duxit, quod Divitiacum atque Aeduos finibus Bellova-
corum appropinquare cognoverant. His persuaderi,

ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent,
non poterat.

XI. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum 1
strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine
neque imperio, cum sibi quisque primum itineris lo-
cum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt,
ut consimilis fugae profectio videretur. Hac re statim 2
Caesar per speculatores cognita insidias veritus, quod,
qua de causa discederent, nondum perspexerat, exer-
citus equitatumque castris continuit. Prima luce con- 3
firmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui
novissimum agmen moraretur, praemisit. His Quint-
tum Pedium et Lucium Aurunculeium Cottam legatos
praefecit; Titum Labienum legatum cum legionibus
tribus subsequi iussit. Hi novissimos adorti et multa 4
milia passuum prosecuti magnam multitudinem eorum
fugientium conciderunt, cum ab extremo agmine, ad
quos ventum erat, consisterent fortiterque impetum
nostrorum militum sustinerent, priores, quod abesse 5
a periculo viderentur neque ulla necessitate neque im-
perio continerentur, exaudito clamore perturbatis or-
dinibus omnes in fuga sibi praesidium ponerent. Ita 6
sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri
interfecerunt, quantum fuit diei spatium, sub occasum-
que solis destiterunt seque in castra, ut erat impera-
tum, receperunt.

XII. Postridie eius diei Caesar, priusquam se 1
hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessio-
num, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et
magno itinere confecto ad oppidum Noviodunum con-
tendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacu- 2
um ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem
fossae murique altitudinem paucis defendentibus ex-
pugnare non potuit. Castris munitis vineas agere, 3
quaeque ad oppugnandum usui erant, comparare coe-
pit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo 4
in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis 5

ad oppidum actis, aggere iacto turribusque constitutis, magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli neque audierant, et celeritate Romanorum permoti legatos ad Caesarem de deditioe mittunt et petentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

1 XIII. Caesar obsidibus acceptis primis civitatis atque ipsius Galbae regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditioem Suessiones ac cepit exercitumque in Bellovacos ducit. Qui cum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia passuum quinque abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi manus ad Caesarem tendere et voce significare coeperunt, sese in eius fidem ac potestatem venire neque contra populum Romanum armis contendere. Item, cum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

1 XIII. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum dimissis Aeduorum copiis ad eum revertentem) facit verba: Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Aeduae fuisse; impulsos ab suis principibus, qui dicerent, Aeduos ab Caesare in servitutem redactos omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Aeduis defecisse et populo Romano bellum intulisse. Qui eius consilii principes fuissent, quod intellexerent, quantum calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Aeduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Aeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum, quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuerint.

1 XV. Caesar honoris Divitiaci atque Aeduorum causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum dixit; quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine praestabat, sescentos

obsides poposcit. His traditis omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se suaque omnia sine mora dederunt. Eorum fines Nervii attingebant; quorum de natura moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus; nihil pati vini reliquarumque rerum inferri, quod iis rebus relaxarescere animos [eorum] et remitti virtutem existimarent; esse homines feros magnaevirtutis, increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent patriamque virtutem proiecissent; confirmare, sese neque legatos missuros neque ullam condicionem pacis accepturos.

XVI. Cum per eorum fines triduum iter fecisset, inveniebat ex captivis, Sabim flumen ab castris suis non amplius milia passuum x abesse: trans id flumen omnes Nervios consedissee adventumque ibi Romanorum expectare una cum Atrebatis et Viromanduis, finitimis suis (nam his utrisque persuaserant, uti eandem belli fortunam experirentur); expectari etiam ab his Aduatucorum copias atque esse in itinere: mulieres, quique per aetatem ad pugnam inutiles videntur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. His rebus cognitis exploratores centurionesque praemittit, qui locum idoneum castris deligant. Cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis complures Caesarem secuti una iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt atque his demonstrarunt, inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quicquam negotii, cum prima legio in castra venisset reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri; qua impulsae impedimentisque direptis futurum, ut reliquae contra consistere non auderent. Adiuvabat etiam eorum con-

silium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quicquid possunt, pedestribus valent copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris arboribus incisus atque inflexis crebrisque in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis effecerant, ut instar muri hae saepes munimenta praebent, quo non modo [non] intrari, sed ne perspicere quidem posset. His rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt.

1 XVIII. Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo aequaliter declivis ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, 2 vergebat. Ab eo flumine pari aequalitate collis nascebatur adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos infimus apertus, ab superiore parte silvestris, 3 ut non facile introrsus perspicere posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant; in aperto loco secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

1 XVIII. Caesar equitatu praemisso subsequeretur omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter 2 se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam quod hostibus appropinquabat, consuetudine sua Caesar sex legiones expeditas ducebat; post eas totius exercitus impedimenta collocarat; inde duae legiones, 3 quae proxime conscriptae erant, totum agmen clauderant praesidioque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum 4 hostium equitatu proelium commiserunt. Cum se illi identidem in silvas ad suos reciperent ac rursus ex silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta [ac] loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimisso castra

munire coeperunt. Ubi prima impedimenta nostri 6 exercitus ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi proelii convenerat, ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsus ac proturbatis incredibili celeritate 7 ad flumen decucurrerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in flumine et iam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso 8 colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Caesari omnia uno tempore erant agenda: 1 vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurrere oporteret, signum tuba dandum, ab opere revocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, arcessendi, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum. Quarum rerum 2 magnam partem temporis brevitatis et successus hostium impediens. His difficultatibus duae res erant subsidio, 3 scientia atque usus militum, quod superioribus proelii exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere nisi munitis castris vetuerat. Hi propter propinquitatem et celeritatem 4 hostium nihil iam Caesaris imperium expectabant, sed per se, quae videbantur, administrabant.

XXI. Caesar necessariis rebus imperatis ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decurrit et ad legionem decimam devenit. Milites non 2 longiore oratione cohortatus quam: uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod 3 non longius hostes aberant, quam quo telum adigi posset, proelii committendi signum dedit. Atque in 4 alteram partem item cohortandi causa profectus pu-

5 gnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas hos-
tiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non
modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas
induendas scutisque tegimenta detrudenda tempus de-
6 fuerit. Quam quisque ab opere in partem casu devenit
quaque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne
in quaerendis suis pugnandi tempus dimitteret.

1 XXII. Instructo exercitu, magis ut loci natura
deiectusque collis et necessitas temporis, quam ut rei
militaris ratio atque ordo postulabat, cum diversis
legionibus aliae alia in parte hostibus resisterent,
saepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, in-
2 teriectis prospectus impediretur, neque certa subsidia
collocari neque, quid in quaque parte opus esset, pro-
videri neque ab uno omnia imperia administrari pō-
terant. Itaque in tanta rerum iniquitate fortunae
quoque eventus varii sequebantur.

1 XXIII. Legionis nonae et decimae milites, ut in
sinistra parte acie constiterant, pilis emissis cursu ac
lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atre-
bates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco
superiore in flumen compulerunt et transire conantes
insecuti gladiis magnam partem eorum impeditam in-
2 terfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt et
in locum iniquum progressi rursus resistentes hostes
3 redintegrato proelio in fugam coniecerunt. Item alia
in parte diversae duae legiones, undecima et octava,
profligatis Viromanduis, quibuscum erant congressi,
ex loco superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur.
4 At totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis
castris, cum in dextro cornu legio duodecima et non
magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes
Nervii confertissimo agmine duce Boduognato, qui
summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt;
5 quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars
summum castrorum locum petere coepit.

1 XXIII. Eodem tempore equites nostri levisque

armatarum pedites, qui cum iis una fuerant, quos pri-
mo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra
reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus
aliam in partem fugam petebant, et calones, qui ab 2
decumana porta ac summo iugo collis nostros victores
flumen transisse conspexerant, praedandi causa egressi,
cum respexissent et hostes in nostris castris versari
vidissent, praecipites fugae sese mandabant. Simul 3
eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fre-
mitusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti
ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites 4
Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singu-
laris, qui auxilii causa ab civitate ad Caesarem missi
venerant, cum multitudine hostium castra compleri
nostra, legiones premi et paene circumventas teneri,
calones, equites, funditores, Numidas diversos dissi-
patosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis
nostris rebus domum contenderunt; Romanos pulsos 5
superatosque, castris impedimentisque eorum hostes
potitos civitati renuntiaverunt.

XXV. Caesar ab decimae legionis cohortatione 1
ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signis-
que in unum locum collatis duodecimae legionis con-
fertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento
vidit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis
signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum co-
hortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut
occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo
viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut iam
se sustinere non posset, reliquos esse tardiores et non
nullos ab novissimis [desertos] proelio excedere ac
tela vitare, hostis neque a fronte ex inferiore loco
subeuntes intermittere et ab utroque latere instare et
rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium,
quod submitti posset: scuto ab novissimis uni [militi] 2
detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam
aciem processit centurionibusque nominatim appellatis

reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos
3 laxare iussit, quo facilius gladiis uti possent. Cuius
adventu spe illata militibus ac redintegrato animo,
cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam
in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum
hostium impetus tardatus est.

1 XXVI. Caesar cum septimam legionem, quae
iuxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribu-
nos militum monuit, ut paulatim sese legiones con-
iungerent et conversa signa in hostis inferrent. Quo
2 facto cum alius alii subsidium ferret, neque timerent,
ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere
3 ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legio-
num duarum, quae in novissimo agmine praesidio im-
pedimentis fuerant, proelio nuntiato cursu incitato in
4 summo colle ab hostibus conspiciebantur, et Titus
Labienus castris hostium potitus et ex loco superiore,
quae res in nostris castris gererentur, conspicatus de-
5 cimam legionem subsidio nostris misit. Qui cum ex
equitum et calonum fuga, quo in loco res esset quan-
toque in periculo et castra et legiones et imperator
versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi re-
liqui fecerunt.

1 XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio
est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti
procubuissent, scutis innixi proelium redintegrarent.
2 Tum calones perterritos hostes conspicati etiam iner-
mes armatis occurrerunt, equites vero, ut turpitudinem
fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnarunt,
3 quo se legionariis militibus praeferrent. At hostes
etiam in extrema spe salutis tantam virtutem prae-
stiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi
iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pu-
4 gnarent, his deiectis et coacervatis cadaveribus, qui
superessent, ut ex tumulo tela in nostros conicerent
5 et pila intercepta remitterent: ut non nequiquam
tantae virtutis homines iudicari deberet ausos esse

transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas,
subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis
animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc proelio facto et prope ad inter- 1
nicionem gente ac nomine Nerviorum redacto, maiores
natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria
ac paludes coniectos dixeramus, [hac pugna nuntiata]
cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum
arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legatos 2
ad Caesarem miserunt seque ei dediderunt et in com-
memoranda civitatis calamitate ex sescentis ad tres
senatores, ex hominum milibus LX vix ad quingentos,
qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt.
Quos Caesar, ut in miseros ac supplices usus miseri- 3
cordia videretur, diligentissime conservavit suisque
finibus atque oppidis uti iussit et finitimis imperavit,
ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

XXVIII. Aduatuçi, de quibus supra scripsimus, 1
cum omnibus copiis auxilio Nervii venient, hac pugna
nuntiata ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis 2
castellisque desertis sua omnia in unum oppidum
egregie natura munitum contulerunt. Quod cum ex 3
omnibus in circuitu partibus altissimas rupes de-
spectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus
in latitudinem non amplius ducentorum pedum relin-
quebatur; quem locum duplici altissimo muro muni-
erant: tum magni ponderis saxa et praecutatas trabes
in muro collocabant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonis- 4
que prognati, qui, cum iter in provinciam nostram
atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum
agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum
depositis custodiam ex suis ac praesidium sex milia
hominum una reliquerunt. Hi post eorum obitum 5
multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum
inferrent, alias illatum defenderent, consensu eorum
omnium pace facta hunc sibi domicilio locum de-
legerunt.

1 XXX. Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex
oppido excursiones faciebant parvulisque proeliis cum
2 nostris contendebant; postea vallo pedum in circuitu quin-
decim milium crebrisque castellis circummuniti oppido
3 sese continebant. Ubi vineis actis aggere exstructo tur-
rim procul constitui viderunt, primum irridere ex muro
atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab
4 tanto spatio instrueretur: quibusnam manibus aut qui-
bus viribus praesertim homines tantulae staturae (nam
plerumque hominibus Gallis prae magnitudine corporum
suorum brevitatis nostra contemptui est) tanti oneris
turrin in muro sese collocare *posse* confiderent?

1 XXXI. Ubi vero moveri et appropinquare moenibus
viderunt, nova atque inusitata specie commoti legatos
ad Caesarem de pace miserunt, qui, ad hunc modum
2 locuti: non existimare, Romanos sine ope divina bellum
gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta
celeritate promovere possent, se suaque omnia eorum
3 potestati permittere dixerunt. Unum petere ac de-
precari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine,
quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Aduatucos esse
4 conservandos, ne se armis despoliaret. Sibi omnes
fere finitimos esse inimicos ac suae virtuti invidere;
5 a quibus se defendere traditis armis non possent. Sibi
praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis
fortunam a populo Romano pati, quam ab his per
cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.

1 XXXII. Ad haec Caesar respondit: Se magis con-
suetudine sua quam merito eorum civitatem conser-
vaturum, si prius, quam murum aries attigisset, se
deditissent; sed deditionis nullam esse condicionem
2 nisi armis traditis. Se id, quod in Nervii fecisset,
facturum finitimisque imperatorum, ne quam dediticiis
3 populi Romani iniuriam inferrent. Re nuntiata ad
4 suos, quae imperarentur, facere dixerunt. Armorum
magna multitudine de muro in fossam, quae erat ante
oppidum, iacta, sic ut prope summam muri aggerisque

altitudinem acervi armorum adaequarent, et tamen
circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata
atque in oppido retenta, portis patefactis eo die pace
sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Caesar portas claudi 1
militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu
oppidani ab militibus iniuriam acciperent. Illi ante 2
inito, ut intellectum est, consilio, quod deditione facta
nostros praesidia deducturos aut denique indiligentius
servaturos crediderant, partim cum his, quae retinu-
erant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice
factis aut viminibus intextis, quae subito, ut temporis
exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia,
qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus
videbatur, omnibus copiis repentino ex oppido erup-
tionem fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperarat, 3
ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo
concursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter 4
est, ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo
loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent,
pugnari debuit, cum in una virtute omnis spes salutis
consisteret. Occisis ad hominum milibus quattuor, 5
reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei 6
refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque in-
tromissis militibus nostris sectionem eius oppidi uni-
versam Caesar vendidit. Ab iis, qui emerant, capi- 7
tum numerus ad eum relatus est milium quinquaginta
trium.

XXXIII. Eodem tempore a Publio Crasso, quem
cum legione una miserat ad Venetos, Venellos, Osis-
mos, Curiosolitas, Esubios, Aulercos, Redones, quae
sunt maritimae civitates Oceanumque attingunt, certior
factus est, omnes eas civitates in dicionem potestatem-
que populi Romani esse redactas.

XXXV. His rebus gestis omni Gallia pacata, tanta 1
huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis
nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur

legati ad Caesarem, qui se obsides daturas, imperata
 2 facturas pollicerentur. Quas legationes Caesar, quod
 in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima
 3 aestate ad se reverti iussit. Ipse in Carnutes, Andes,
 Turones, quaeque civitates propinquae his locis erant,
 ubi bellum gesserat, legionibus in hibernacula deduc-
 4 tis in Italiam profectus est. Ob easque res ex litteris
 Caesaris *in* dies quindecim supplicatio decreta est, quod
 ante id tempus accidit nulli.

C. IULI CAESARIS
 BELLI GALLICI
 LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

I. Bellum Alpinorum.

Servius Galba, legatus Caesaris, gentes quasdam Alpinas secundis aliquot proeliis vincit, rebellantes et castra oppugnantes eruptione facta prosternit, c. I—VI.

[A. U. C. DCLXXXVIII.] II. Bellum cum Aremoricis gestum.

Caesar Aremoricos, in primis Venetos rebellantes, primum terrestri bello aggreditur, deinde, cum parum profecisset, navibus devincit, c. VII—XVI. Q. Titurius legatus Venellos consilio superat, c. XVII—XVIII.

III. P. Crassi in Aquitaniam, Caesaris in Morinos et Menapios expeditio.

P. Crassus praefectus Sontiates vincit, maximam partem Aquitaniae in deditionem accipit, c. XX—XXVII. Caesar Morinos Menapiosque repellit, exercitum ob anni tempus in hiberna reducit, c. XXVIII. XXVIII.

I. Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Servium 1 Galbam cum legione XII. et parte equitatus in Nantuatis, Veragros Sedunosque misit, qui a finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod 2 iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consueverant, patefieri

3 volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti
4 in his locis legionem hiemandi causa collocaret. Galba,
secundis aliquot proeliis factis castellisque compluribus
eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis ob-
sidibusque datis et pace facta, constituit cohortes duas
in Nantuatibus collocare et ipse cum reliquis eius
5 legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur
Octodurus, hiemare; qui vicus positus in valle, non
magna adiecta planicie, altissimis montibus undique
6 continetur. Cum hic in duas partes flumine divideretur,
alteram partem eius vici Gallis ad hiemandum con-
cessit, alteram vacuum ab his relictam cohortibus
attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

1 II. Cum dies hibernorum complures transissent,
frumentumque eo comportari iussisset, subito per ex-
ploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam
Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque,
2 Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat,
ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendae
3 consilium caperent: primum, quod legionem, neque
eam plenissimam detractis cohortibus duabus et com-
pluribus singillatim, qui commeatus petendi causa
4 missi erant, propter paucitatem despiciebant; tum
etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex
montibus in vallem decurrerent et tela conicerent, ne
primum quidem posse impetum suum sustineri existi-
5 mabant. Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos
obsidum nomine dolebant et Romanos non solum
itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis cul-
mina Alpium occupare conari et ea loca finitimae
provinciae adiungere sibi persuasum habebant.

1 III. His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus
hibernorum munitionesque plene essent perfectae neque
de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum,
quod deditioe facta obsidibusque acceptis nihil de
bello timendum existimaverat, consilio celeriter con-

vocato sententias exquirere coepit. Quo in consilio, 2
cum tantum repentini periculi praeter opinionem ac-
cidisset ac iam omnia fere superiora loca multitudine
armatorum completa conspicerentur, neque subsidio
veniri neque commeatus supportari interclusis itineri-
bus possent, prope iam desperata salute non nullae 3
huius modi sententiae dicebantur, ut impedimentis
relictis eruptione facta isdem itineribus, quibus eo
pervenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen 4
parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio in-
terim rei eventum experiri et castra defendere.

III. Brevi spatio interiecto, vix ut iis rebus, quas 1
constituissent, collocandis atque administrandis tempus
daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato de-
currere, lapides gaesaeque in vallum conicere. Nostri 2
primo integris viribus fortiter repugnare neque ullum
frustra telum ex loco superiore mittere, ut quaeque
pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur,
eo occurrere et auxilium ferre, sed hoc superari, quod 3
diurnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant,
alii integris viribus succedebant; quarum rerum 4
nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non
modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio qui-
dem eius loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui reci-
piendi facultas dabatur.

V. Cum iam amplius horis sex continenter pu- 1
gnaretur ac non solum vires, sed etiam tela nostros
deficerent, atque hostes acrius instarent languidioribus-
que nostris vallum scindere et fossas complere coe-
pissent, resque esset iam ad extremum perducta casum,
Publius Sextius Baculus, primi pili centurio, quem 2
Nervico proelio compluribus confectum vulneribus
diximus, et item Gaius Volusenus, tribunus militum,
vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt
atque unam esse spem salutis docent, si eruptione
facta extremum auxilium experirentur. Itaque con- 3
vocatis centurionibus celeriter milites certiores facit,

paulisper intermitterent proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

1 VI. Quod iussi sunt, faciunt ac subito omnibus
portis eruptione facta neque cognoscendi, quid fieret,
neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt.
2 Ita commutata fortuna eos, qui in spem potiendorum
castrorum venerant, undique circumventos interficiunt
et ex hominum milibus amplius xxx, quem numerum
barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia
parte interfecta reliquos perterritos in fugam coniciunt
ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur.
3 Sic omnibus hostium copiis fuis armisque exutis se
4 in castra munitionesque suas recipiunt. Quo proelio
facto, quod saepius fortunam temptare Galba nolebat
atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat,
aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti comme-
atusque inopia permotus postero die omnibus eius
vici aedificiis incensis in provinciam reverti contendit,
5 ac nullo hoste prohibente aut iter demorante incolu-
mem legionem in Nantuatis, inde in Allobroges per-
duxit ibique hiemavit.

1 VII. His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar
pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis
Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita
hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque
nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum
2 bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit
causa. Publius Crassus adulescens cum legione septima
3 proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is,
quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tri-
bunosque militum complures in finitimas civitates
3 frumenti causa dimisit; quo in numero est Titus Ter-
rasidius missus in Esubios, Marcus Trebius Gallus
in Curiosolitas, Quintus Velanius cum Tito Silio in
Venetos.

VIII. Huius est civitatis longe amplissima auc- 1
toritas omnis orae maritimae regionum earum, quod
et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britan-
niam navigare consuerunt, et scientia atque usu nauti-
carum rerum reliquos antecedunt et in magno impetu
maris atque aperto, paucis portibus interiectis, quos
tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt,
habent vectigales. Ab his fit initium retinendi Sili 2
atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos
Crasso dedissent, reciperaturos existimabant. Horum 3
auctoritate finitimi adducti, ut sunt Gallorum subita
et repentina consilia, eadem de causa Trebium Terra-
sidiumque retinent, et celeriter missis legatis per suos
principes inter se coniurant, nihil nisi communi con-
silio acturos eundemque omnis fortunae exitum esse
laturos, reliquasque civitates sollicitant, ut in ea 4
libertate, quam a maioribus acceperant, permanere
quam Romanorum servitatem perferre mallerent. Omni 5
ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta
communem legationem ad Publium Crassum mittunt,
si velit suos recipere, obsides sibi remittat.

VIII. Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior 1
factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas
aedificari in flumine Ligere, quod influit in Oceanum,
remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque
comparari iubet. His rebus celeriter administratis, 2
ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exer-
citus contendit. Veneti reliquaeque item civitates 3
cognito Caesaris adventu [certiores facti], simul quod,
quantum in se facinus admisissent, intellegebant, lega-
tos, quod nomen ad omnes nationes sanctorum inviola-
tumque semper fuisset, retentos ab se et in vincula
coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare et
maxime ea, quae ad usum navium pertinent, providere
instituant, hoc maiore spe, quod multum natura loci
confidebant. Pedestria esse itinera concisa aestuariis, 4
navigationem impeditam propter inscientiam locorum

5 paucitatemque portuum sciebant, neque nostros exer-
 citus propter frumenti inopiam diutius apud se morari
 6 posse confidebant; ac iam ut omnia contra opinionem
 acciderent, tamen se plurimum navibus posse, [quam]
 Romanos neque ullam facultatem habere navium neque
 eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus,
 7 insulas novisse; ac longe aliam esse navigationem in
 concluso mari atque in vastissimo atque apertissimo
 8 Oceano perspiciebant. His initis consiliis oppida
 muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant,
 naves in Venetiam, ubi Caesarem primum [esse] bel-
 lum gesturum constabat, quam plurimas possunt,
 9 cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexobios,
 Namnetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios
 asciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regi-
 ones posita est, arcessunt.

1 X. Erant hae difficultates belli gerendi, quas supra
 ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id bellum
 2 incitabant: iniuriae retentorum equitum Romanorum,
 rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidi-
 bus, tot civitatum coniuratio, in primis ne, hac parte
 neglecta, reliquae nationes sibi idem licere arbitraren-
 3 tur. Itaque cum intellexeret, omnes fere Gallos novis
 rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque ex-
 citari, omnes autem homines natura libertati studere
 et condicionem servitutis odisse, prius quam plures
 civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distri-
 buendum exercitum putavit.

1 XI. Itaque Titum Labienum legatum in Treveros,
 qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit.
 2 Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque
 in officio contineat Germanosque, qui auxilio ab Belgis
 arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire
 3 conentur, prohibeat. Publium Crassum cum cohorti-
 bus legionariis XII et magno numero equitatus in
 Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus au-
 xilia in Galliam mittantur ac tantae nationes con-

iungantur. Quintum Titurium Sabinum legatum cum 4
 legionibus tribus in Venellos, Curiosolites Lexobiosque
 mittit, qui eam manum destinendam curet. Decimum 5
 Brutum adolescentem classi Gallicisque navibus, quas
 ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regio-
 nibus convenire iusserat, praeficit et, cum primum
 posset, in Venetos proficisci iubet. Ipse eo pedestri-
 bus copiis contendit.

XII. Erant eius modi fere situs oppidorum, ut 1
 posita in extremis lingulis promunturiisque neque
 pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus in-
 citavisset, quod is accedit semper horarum XII spatio,
 neque navibus, quod rursus minvente aestu naves in
 vadis afflicterentur. Ita utraque re oppidorum oppu- 2
 gnatio impediabatur; ac si quando, magnitudine operis
 forte superati, extruso mari aggere ac molibus atque
 his oppidi moenibus adaequatis, suis fortunis desperare
 coeperant, magno numero navium appulso, cuius rei
 summam facultatem habebant, sua deportabant omnia
 seque in proxima oppida recipiebant; ibi se rursus
 isdem oportunitatibus loci defendebant. Haec eo faci- 3
 lius magnam partem aestatis faciebant, quod nostrae
 naves tempestatibus detinebantur summaque erat vasto
 atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope
 nullis portibus difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum 1
 factae armataeque erant: carinae aliquanto planiores
 quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum
 aestus excipere possent; prorae admodum erectae at- 2
 que item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempest-
 atumque accommodatae; naves totae factae ex robore 3
 ad quamvis vim et contumeliam perferendam; transtra
 pedibus in altitudinem trabibus confixa clavis ferreis
 digiti pollicis crassitudine; ancrae pro funibus ferreis 4
 catenis revinctae; pelles pro velis alutaeque tenuiter
 confectae, hae sive propter lini inopiam atque eius
 usus inscientiam, sive eo, quod est magis veri simile,

quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum sustineri ac tanta onera navium regi velis non satis commode posse arbitrabantur. Cum his navibus nostrae classi eius modi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum praestaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum illis essent aptiora et accommodatiora. Neque enim his nostrae rostro nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo), neque propter altitudinem facile telum adigebatur, et eadem de causa minus commode copulis continebantur. Accedebat, ut, cum saevire ventus coepisset et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius et in vadis consistenter tutius, et ab aestu relictas nihil saxa et cautes timerent; quarum rerum omnium nostris navibus casus erat extimescendus.

XIII. Compluribus expugnatis oppidis Caesar, ubi intellexit, frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri posse, statuit exspectandam classem. Quae ubi convenit ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimae atque omni genere armorum ornatissimae profectae ex portu nostris adversae constiterunt; neque satis Bruto, qui classi praecerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae, constabat, quid agerent aut quam rationem pugnae insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adigi possent et missa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res praeparata a nostris, falces praecutae insertae affixaeque longuriis, non absimili forma muralium falcium. His cum funes, qui antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato praerumpebantur. Quibus abscisis antemnae necessario concidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret,

his ereptis omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum labere posset: omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Deiectis, ut diximus, antemnis, cum singulas binas ac ternas naves circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt. Ac iam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco commovere non possent. Quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit oportuna: nam singulas nostri consecrati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numero noctis interventu ad terram pervenerint, cum ab hora fere quarta usque ad solis occasum pugnaretur.

XVI. Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritimae confectum est. Nam cum omnis inventus, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant, tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant; quibus amissis reliqui neque, quo se reciperent, neque, quem ad modum oppida defenderent, habebant. Itaque se suaque omnia Caesari dediderunt. In quos eo gravius Caesar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum conservaretur. Itaque omni senatu necato reliquos sub corona vendidit.

XVII. Dum haec in Venetis geruntur, Quintus Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in fines Venellorum pervenit. His praecerat Viridovix ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum,

quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias
 3 coëgerat; atque his paucis diebus Aulerci Eburovices
 Lexobiique senatu suo interfecto, quod auctores belli
 esse nolebant, portas clausurunt seque cum Viridovice
 4 coniunxerunt; magnaue praeterea multitudo undique
 ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat,
 quos spes praedandi studiumque bellandi ab agri cul-
 5 tura et cotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo
 omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Viridovix
 contra eum duum milium spatio consedisset cotidieque
 productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut iam
 non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret,
 sed etiam nostrorum militum vocibus non nihil car-
 6 peretur; tantamque opinionem timoris praebuit, ut
 iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent.
 7 Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine
 hostium, praesertim eo absente, qui summam imperii
 teneret, nisi aequo loco aut oportunitate aliqua data
 legato dimicandum non existimabat.

1 XVIII. Hac confirmata opinione timoris idoneum
 quendam hominem et callidum delegit, Gallum, ex iis,
 2 quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis prae-
 miis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes trans-
 3 eat, et, quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga
 ad eos venit, timorem Romanorum proponit, quibus
 4 angustiis ipse Caesar a Venetis prematur, docet, neque
 longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex
 castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii ferendi
 5 causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant
 omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam
 6 non esse, ad castra iri oportere. Multae res ad hoc
 consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sa-
 bini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum,
 cui rei parum diligenter ab iis erat provisum, spes
 Venetici belli, et quod fere libenter homines id, quod
 7 volunt, credunt. His rebus adducti non prius Virido-
 vicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam

ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra
 contendant. Qua re concessa laeti, ut explorata vic- 8
 toria, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas
 Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XVIII. Locus erat castrorum editus et paulatim 1
 ab imo acclivis circiter passus mille. Huc magno
 cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se
 colligendos armandosque Romanis daretur, exanimati-
 que pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus 2
 signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quae fere-
 bant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri
 iubet. Factum est oportunitate loci, hostium inscientia 3
 ac defatigatione, virtute militum et superiorum pu-
 gnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum
 impetum ferrent ac statim terga verterent. Quos im- 4
 peditos integris viribus milites nostri consecuti ma-
 gnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites con-
 sectati paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic 5
 uno tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini
 victoria Caesar certior factus est, civitatesque omnes
 se statim Titurio dederunt. Nam ut ad bella sus- 6
 cipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic
 mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas
 mens eorum est.

XX. Eodem fere tempore Publius Crassus, cum 1
 in Aquitaniam pervenisset, quae [pars], ut ante dictum
 est, et regionum latitudine et multitudine hominum
 ex tertia parte Galliae est aestimanda, cum intellegeret
 in iis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante
 annis Lucius Valerius Praeconinus legatus exercitu
 pulso interfectus esset, atque unde Lucius Mallius pro-
 consul impedimentis amissis profugisset, non medio-
 2 crem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque
 re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato,
 multis praeterea viris fortibus Tolosa et Narbone,
 quae sunt civitates Galliae provinciae finitimae [ex]
 his regionibus, nominatim evocatis in Sontiatum fines

exercitum introduxit. Cuius adventu cognito Sontiates magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre proelium commiserunt, deinde, equitatu suo pulso atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti proelium renovarunt.

XXI. Pugnatum est diu atque acriter, cum Sontiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent, nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adulescentulo duce efficere possent, perspici cuperent: tandem confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto Crassus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare coepit. Quibus fortiter resistentibus vineas turresque egit. Illi alias eruptione temptata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturaeque sunt, ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata arma tradere iussi faciunt.

XXII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis alia ex parte oppidi Adiatunnus, qui summam imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi soldurios appellant, quorum haec est condicio, uti omnibus in vita commodis una cum iis fruantur, quorum se amicitiae dediderint, si quid his per vim accidat, aut eundem casum una ferant aut sibi mortem conseiscant; neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitiae devovisset, mori recusaret: cum his Adiatunnus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum tamen, uti eadem deditionis condicione uteretur, ab Crasso impetravit.

XXIII. Armis obsidibusque acceptis Crassus in fines Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum vero barbari commoti, quod oppidum et natura loci et manu munitum paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoque versum dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Quinto Sertorio omnes annos fuerant summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem et vagari et vias obsidere et castris satis praesidii relinquere, ob eam causam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

XXIII. Prima luce productis omnibus copiis duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis commeatu intercluso sine ullo vulnere victoria potiri, et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione atque opinione timoris hostes nostros mi-

lites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos omnibus cupientibus ad hostium castra contendit.

1 XXV. Ibi cum alii fossas complerent, alii multis telis coniectis defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem caespitibus comportandis speciem atque opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur telaque ex
2 loco superiore missa non frustra acciderent, equites circumitis hostium castris Crasso renuntiaverunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita facilemque aditum habere.

1 XXVI. Crassus equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent,
2 quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis in cohortibus, quae praesidio castris relictas intritae ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad eas, quas
3 diximus, munitiones pervenerunt atque his prorutis prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri aut, quid rei gereretur, cognosci posset.
4 Tum vero clamore ab ea parte audito nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere
5 consuevit, acrius impugnare coeperunt. Hostes undique circumventi desperatis omnibus rebus se per munitiones deicere et fuga salutem petere intenderunt.
6 Quos equitatus apertissimis campis consecutus ex milium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta multa nocte se in castra recipit.

1 XXVII. Hac audita pugna maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedit obsidesque ultro misit; quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Taru-

sates, Elusates, Gates, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cososates; paucae ultimae nationes anni tempore confisae, 2 quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope 1 exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis essent neque ad eum umquam legatos de pace misissent, arbitratus, id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit; qui longe alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere coeperunt. Nam quod intellegebant, maximas nationes, 2 quae proelio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum 3 cum Caesar pervenisset castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma 4 ceperunt eosque in silvas reppulerunt et compluribus interfectis longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt.

XXVIII. Reliquis deinceps diebus Caesar silvas 1 caedere instituit et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem collocabat et pro vallo ad utrumque latum exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus con- 2 fecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, eius modi sunt tempestates consecutae, uti opus necessario intermitteretur et continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis 3 omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexobiisque, reliquis item civitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

C. IULI CAESARIS
BELLIGALLICI

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCLXXXVIII.] I. Bellum Usipetum et Tencterorum.

Usipetes et Tencteri a Suebis (quorum mores describuntur c. I, 3—III) exacti in Galliam transeunt, Menapios, Eburones Condrososque aggrediuntur, partim a Caesare devincuntur, partim trans Rhenum (qui, sicut Mosa, describitur c. X) ad Sugambros se recipiunt, c. I—XV.

II. Caesar Rhenum transit.

Caesar ponte in Rheno facto in Germaniam transit, Sugambrorum agros devastat, Ubios a Suebis oppressos liberat, in Galliam redit, c. XVI—XVIII.

III. Res in Britannia gestae.

C. Volusenus Britanniae littora explorat. Caesar Morinos in deditionem accipit, classe coacta in Britanniam traicit, c. XX—XXIII. Aegre exercitu in terram exposito Britannos vincit, c. XXIII—XXVII. Classis Romana tempestate affligitur, c. XXVIII. XXVIII. Britanni rursus deficiunt, Caesar iterum eos devincit obsidibusque imperatis in Galliam redit, c. XXX—XXXVI.

III. Morini subacti. Menapii vexati.

Morini rebellionem faciunt. Caesar et hos subigit et Menapiorum agros devastat, c. XXXVII. XXXVIII.

1 I. Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Gnaeo Pompeio, Marco Crasso consulibus, Usipetes Germani et item Tencteri magna cum multitudine ho-

minum flumen Rhenum transierunt non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quod ab 2 Suebis complures annos exagitati bello premebantur et agri cultura prohibebantur. Sueborum gens est 3 longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis 4 singula milia armatorum bellandi causa ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manserunt, se atque illos 5 alunt; hi rursus in vicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic neque agri cultura nec ratio 6 atque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati 7 agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neque multum 8 frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus; quae res et 9 cibi genere et cotidiana exercitatione et libertate vitae, cum a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti nihil omnino contra voluntatem faciant, et vires alit 10 et immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus praeter pellis haberent quicquam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, et lavarentur in fluminibus.

II. Mercatoribus est aditus magis eo, ut, quae 1 bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam iu- 2 mentis, quibus maxime Galli delectantur quaeque impenso parant pretio, Germani importatis [his] non utuntur, sed, quae sunt apud eos nata, parva atque deformia, haec cotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus proeliis saepe ex equis 3 desiliunt ac pedibus proeliantur, equosque eodem remanere vestigio assuefecerunt, ad quos se celeriter, cum usus est, recipiunt; neque eorum moribus turpius 4 quicquam aut inertius habetur quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum 5 quamvis pauci adire audent. Vinum ad se omnino 6

importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

1 III. Publice maximam putant esse laudem, quam
latissime a suis finibus vacare agros: hac re signifi-
ficari, magnum numerum civitatum suam vim susti-
2 nere non posse. Itaque una ex parte a Suebis circiter
3 milia passuum sescenta agri vacare dicuntur. Ad al-
teram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas
ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et
paulo [quam] sunt eiusdem generis [et] ceteris huma-
niores, propterea quod Rhenum attingunt, multumque
ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinqui-
4 tatem [quod] Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos
cum Suebi, multis saepe bellis experti, propter am-
plitudinem gravitatemque civitatis finibus expellere
non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt ac multo
humiliores infirmioresque redegerunt.

1 IIII. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tene-
teri, quos supra diximus, qui complures annos Suebo-
rum vim sustinuerunt, ad extremum tamen agris ex-
puli et multis locis Germaniae triennium vagati ad
2 Rhenum pervenerunt. Quas regiones Menapii incole-
bant et ad utramque ripam fluminis agros, aedificia
3 vicosque habebant; sed tantae multitudinis aditu per-
territi ex iis aedificiis, quae trans flumen habuerant,
demigraverunt et cis Rhenum dispositis praesidiis
4 Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti,
cum neque vi contendere propter inopiam navium ne-
que clam transire propter custodias Menapiorum pos-
sent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt
5 et tridui viam progressi rursus reverterunt atque omni
hoc itinere una nocte equitatu confecto inscios ino-
6 pinantesque Menapios oppresserunt, qui de Germano-
rum discessu per exploratores certiores facti sine metu
7 trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His in-
terfectis navibusque eorum occupatis, prius quam ea
pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior

fieret, flumen transierunt atque omnibus eorum aedi-
ficiis occupatis reliquam partem hiemis se eorum co-
piis aluerunt.

V. His de rebus Caesar certior factus et infir-
1 mitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis
capiendis mobiles et novis plerumque rebus student,
nihil his committendum existimavit. Est autem hoc 2
Gallicae consuetudinis, uti et viatores etiam invites
consistere cogant et, quid quisque eorum de quaque
re audierit aut cognoverit, quaerant, et mercatores in
oppidis vulgus circumstet, quibusque ex regionibus
veniant quasque ibi res cognoverint, pronuntiare co-
gant. His rebus atque auditionibus permoti de sum- 3
mis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos in vestigio
paenitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant
et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

VI. Qua consuetudine cognita Caesar, ne graviori 1
bello occurreret, maturius, quam consuevit, ad exer-
citus proficiscitur. Eo cum venisset, ea, quae fore 2
suspiciatus erat, facta cognovit: missas legationes ab 3
non nullis civitatibus ad Germanos invitatosque eos,
uti ab Rheno discederent, omniaque, quae postulas-
sent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani 4
latius vagabantur et in fines Eburonum et Condruso-
rum, qui sunt Treverorum clientes, pervenerant. Prin- 5
cipibus Galliae evocatis Caesar ea, quae cognoverat,
dissimulanda sibi existimavit eorumque animis per-
mulsis et confirmatis equitatuque imperato bellum
cum Germanis gerere constituit.

VII. Re frumentaria comparata equitibusque de- 1
lectis iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse
Germanos audiebat. A quibus cum paucorum dierum 2
iter abesset, legati ab his venerunt, quorum haec fuit
oratio: Germanos neque priores populo Romano bel- 3
lum inferre, neque tamen recusare, si lacessantur, quin
armis contendant, quod Germanorum consuetudo [haec]
sit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant,

4 resistere neque deprecari. Haec tamen dicere, venisse
 invitos, eiectione domo; si suam gratiam Romani velint,
 posse iis utiles esse amicos; vel sibi agros attribuant
 5 vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese
 unis Suebis concedere, quibus ne di quidem immor-
 tales pares esse possint; reliquum quidem in terris
 esse neminem, quem non superare possint.

1 VIII. Ad haec, quae visum est, Caesar respon-
 dit; sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his
 2 amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque
 verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos
 occupare; neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari
 3 tantae praesertim multitudini sine iniuria possint; sed
 licere, si velint, in Ubiorum finibus considerare, quorum
 sint legati apud se et de Sueborum iniuriis queran-
 tur et a se auxilium petant: hoc se Ubiis impera-
 turum.

1 VIII. Legati haec se ad suos relatores dixerunt
 et re deliberata post diem tertium ad Caesarem re-
 versuros; interea ne propius se castra moveret, petie-
 runt. Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse
 2 dixit. Cognoverat enim, magnam partem equitatus
 ab iis aliquot diebus ante praedandi frumentandique
 3 causa ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos ex-
 spectari equites atque eius rei causa moram interponi
 arbitrabatur.

1 X. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in
 finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta,
 quae appellatur Vacalus, insulam [quae] efficit Bata-
 2 vorum, [in Oceanum influit] neque longius ab Oceano
 3 milibus passuum LXXX in Rhenum influit. Rhenus
 autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo
 spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum,
 Mediomatricum, Tribocorum, Treverorum citatus fer-
 4 tur et, ubi Oceano appropinquavit, in plures defluit
 partes multis ingentibusque insulis effectis, quarum
 pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur,

ex quibus sunt, qui piscibus atque ovis avium vivere 5
 existimantur, multisque capitibus in Oceanum influit.

XI. Caesar cum ab hoste non amplius passuum 1
 XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum le-
 gati revertuntur; qui in itinere congressi magno opere,
 ne longius progrediretur, orabant. Cum id non im- 2
 petrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen
 antecessissent, praemitteret eosque pugna prohiberet,
 sibi ut potestatem faceret in Ubios legatos mit-
 tendi; quorum si principes ac senatus sibi iureiurando 3
 fidem fecisset, ea condicione, quae a Caesare ferretur,
 se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi
 tridui spatium daret. Haec omnia Caesar eodem illo 4
 pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita
 equites eorum, qui abessent, reverterentur; tamen sese
 non longius milibus passuum quattuor aquationis causa
 processurum eo die dixit: huc postero die quam fre- 5
 quantissimi convenirent, ut de eorum postulatis co-
 gnosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni equi- 6
 tatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes
 proelio lacesserent et, si ipsi lacesserentur, sustinerent,
 quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

XII. At hostes, ubi primum nostros equites con- 1
 spexerunt, quorum erat v milium numerus, cum ipsi
 non amplius octingentos equites haberent, quod ii,
 qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum
 redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum
 paulo ante a Caesare discesserant atque is dies in-
 dutiis erat ab his petitus, impetu facto celeriter nos-
 tros perturbaverunt; rursus resistentibus, consuetudine 2
 sua ad pedes desiluerunt, suffossis equis compluribus-
 que nostris deiectione reliquos in fugam coniecerunt at-
 que ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desiste-
 rent, quam in conspectum agminis nostri venissent.
 In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur quat- 3
 tuor et LXX, in his vir fortissimus Piso Aquitanus, 4
 amplissimo genere natus, cuius avus in civitate sua

regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo vulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime restitit; cum circumventus multis vulneribus acceptis cecidisset atque id frater, qui iam proelio excesserat, procul animadvertisset, incitato equo se hostibus obtulit atque interfectus est.

XIII. Hoc facto proelio Caesar neque iam sibi legatos audiendos neque condiciones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent; exspectare vero, dum hostium copiae auferentur equitatusque reverteretur, summae dementiae esse iudicabat, et cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat; quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus et consilio cum legatis et quaestore communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret, oportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem et perfidia et simulatione usi Germani frequentes omnibus principibus maioribusque natu adhibitis ad eum in castra venerunt, simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra, atque esset dictum et ipsi petissent, proelium pridie commisissent, simul ut, si quid possent, de indutiis fallendo impetrarent. Quos sibi Caesar oblatos gavisus illos retineri iussit; ipse omnes copias castris eduxit equitatumque, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.

XIII. Acie triplici instituta et celeriter octo milium itinere confecto prius ad hostium castra peruenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui omnibus rebus subito perterriti et celeritate adventus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne adversus hostem ducere, an castra defendere, an

fuga salutem petere praestaret. Quorum timor cum fremitu et concursu significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati in castra irruperunt. Quo loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt atque inter carros impedimenta proelium commiserunt; at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque transierant) passim fugere coepit; ad quos consectandos Caesar equitatum misit.

XV. Germani, post tergum clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abiectis signisque militaribus relictis se ex castris eiecerunt, et cum ad confluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen praecipitaverunt atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpauca vulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CCCXXX milium fuisset, se in castra receperunt. Caesar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. His Caesar libertatem concessit.

XVI. Germanico bello confecto multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit iustissima, quod, cum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, cum intellegerent, et posse et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Usipetum et Teneterorum, quam supra commemoravi praedandi frumentandique causa Mosam transisse neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxerat. Ad quos cum Caesar nuntios misisset, qui postulant, eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi dederent, responderunt: Populi Romani imperium Rhe-

num finire: si se invito Germanos in Galliam trans-
 ire non aequum existimaret, cur sui quicumque esse
 5 imperii aut potestatis trans Rhenum postularet? Ubi
 autem, qui uni ex Transrhenanis ad Caesarem lega-
 tos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant,
 magno opere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod
 6 graviter ab Suebis premerentur; vel, si id facere oc-
 cupationibus rei publicae prohiberetur, exercitum modo
 Rhenum transportaret: id sibi *ad* auxilium spemque
 7 reliqui temporis satis futurum. Tantum esse nomen
 atque opinionem eius exercitus Ariovisto pulso et hoc
 novissimo proelio facto etiam ad ultimas Germanorum
 nationes, uti opinione et amicitia populi Romani tuti
 8 esse possint. Navium magnam copiam ad transportan-
 dum exercitum pollicebantur.

1 XVII. Caesar his de causis, quas commemoravi,
 Rhenum transire decreverat; sed navibus transire ne-
 que satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque
 2 populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi
 summa difficultas faciendi pontis proponebatur prop-
 ter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis,
 tamen id sibi contendendum aut aliter non traducen-
 dum exercitum existimabat. Rationem pontis hanc
 3 instituit. Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo
 praeacuta dimensa ad altitudinem fluminis intervallo
 4 pedum duorum inter se iungebat. Haec cum machi-
 nationibus immissa in flumen defixerat fistucisque ade-
 gerat, non sublicae modo directe ad perpendicularum,
 sed prone ac fastigate, ut secundum naturam fluminis
 5 procumberent, his item contraria duo ad eundem mo-
 dum iuncta intervallo pedum quadragenam ab infe-
 riore parte contra vim atque impetum fluminis con-
 6 versa statuebat. Haec utraque insuper bipedalibus
 trabibus immixtis, quantum eorum tignorum iunctura
 distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte dis-
 7 tinebantur; quibus disclusis atque in contrariam par-
 tem revinctis tanta erat operis firmitudo atque ea

rerum natura, ut, quo maior vis aquae se incitavisset,
 hoc artius illigata tenerentur. Haec directa materia 8
 iniecta contexebantur ac longuriis cratibusque con-
 sternebantur; ac nihilo setius sublicae et ad inferio- 9
 rem partem fluminis oblique agebantur, quae pro
 ariete subiectae et cum omni opere coniunctae vim
 fluminis exciperent, et aliae item supra pontem me- 10
 diocri spatio, ut, si arborum trunci sive naves deici-
 endi operis essent a barbaris missae, his defensoribus
 earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII. Diebus decem, quibus materia coepta erat 1
 comportari, omni opere effecto exercitus traducitur.
 Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio 2
 relicto in fines Sugamborum contendit. Interim a 3
 compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; qui-
 bus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter re-
 spondit obsidesque ad se adduci iubet. Sugambri ex 4
 eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga com-
 parata hortantibus iis, quos ex Tencteris atque Usi-
 petibus apud se habebant, finibus suis excesserant
 suaque omnia exportaverant seque in solitudinem ac
 silvas abdiderant.

XVIII. Caesar paucos dies in eorum finibus mo- 1
 ratus omnibus vicis aedificiisque incensis frumentisque
 succisis se in fines Ubiorum recepit atque iis auxilium 3
 suum pollicitus, si ab Suebis premerentur, haec ab
 iis cognovit: Suebos, posteaquam per exploratores 2
 pontem fieri comperissent, more suo concilio habito
 nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis de-
 migrarent, liberos, uxores suaque omnia in silvis de-
 ponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum
 in locum convenirent: hunc esse delectum medium 3
 fere regionum earum, quas Suebi obtinerent; hic Ro-
 manorum adventum exspectare atque ibi decertare
 constituisse. Quod ubi Caesar comperit, omnibus re- 4
 bus iis confectis, quarum rerum causa traducere exer-
 citum constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut

Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino decem et octo trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit pontemque rescidit.

1 XX. Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad septentriones vergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegebat
2 et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitratur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant
3 incognita. Neque enim temere praeter mercatores illo adiit quisquam, neque iis ipsis quicquam praeter oram maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gallias, notum est. Itaque vocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulae magnitudo, neque quae aut quantae nationes incolerent, neque quem usum belli haberent aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

1 XXI. Ad haec cognoscenda, priusquam periculum faceret, idoneum esse arbitratus Gaium Volusenum
2 cum navi longa praemittit. Huic mandat, ut exploratis omnibus rebus ad se quam primum revertatur.
3 Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod
4 inde erat brevissimus in Britanniam traiectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus et, quam superiore aestate ad Veneticum bellum effecerat classem,
5 iubet convenire. Interim consilio eius cognito et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare atque imperio populi Romani
6 temperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus hortatusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum
7 remittit, et cum iis una Commium, quem ipse Atre-

batibus superatis regem ibi constituerat, cuius et virtutem et consilium probabat et quem sibi fidelem esse arbitratur, cuiusque auctoritas in his regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas
8 possit, adeat civitates horteturque, ut populi Romani fidem sequantur, seque celeriter eo venturum nuntiet. Volusenus perspectis regionibus omnibus, quantum ei
9 facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Caesarem revertitur, quaeque ibi perspexisset, renuntiat.

XXII. Dum in his locis Caesar navium paranda-
1 rum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent, seque ea, quae imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi Caesar satis oportune accidisse arbitratus,
2 quod neque post tergum hostem relinquere volebat neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat neque has tantularum rerum occupationes Britanniae antependas iudicabat, magnum iis numerum obsidum imperat. Quibus adductis eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis con-
3 tractisque, quod satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quod praeterea navium longarum habebat, quaestori, legatis praefectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo
4 loco ab milibus passuum VIII vento tenebantur, quominus in eundem portum venire possent: has equitibus distribuit. Reliquum exercitum Quinto Titurio
5 Sabino et Lucio Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit; Publium
6 Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse arbitratur, portum tenere iussit.

XXIII. His constitutis rebus nactus idoneam ad
1 navigandum tempestatem tertia fere vigilia solvit

equitesque in ulteriorem portum progredi et naves
 2 conscendere et se sequi iussit. A quibus cum paulo
 tardius esset administratum, ipse hora circiter diei
 quarta cum primis navibus Britanniam attingit atque
 3 ibi in omnibus collibus expositas hostium copias ar-
 matas conspexit. Cuius loci haec erat natura, atque
 4 ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis
 superioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad
 egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus,
 dum reliquae naves eo convenirent, ad horam nonam
 5 in ancoris exspectavit. Interim legatis tribunisque
 militum convocatis, et quae ex Voluseno cognosset
 et quae fieri vellet, ostendit monuitque, ut rei mili-
 taris ratio, maxime ut maritimae res postularent, ut
 quae celerem atque instabilem motum haberent, ad
 6 nutum et ad tempus omnes res ab iis administraren-
 tur. His dimissis et ventum et aestum uno tempore
 nactus secundum, dato signo et sublatis ancoris cir-
 citer milia passuum septem ab eo loco progressus,
 aperto ac plano litore naves constituit.

1 XXIII. At barbari, consilio Romanorum cognito,
 praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere
 in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti
 2 nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has
 causas summa difficultas, quod naves propter magni-
 tudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus
 autem ignotis locis, impeditis manibus magno et gravi
 onere armorum oppressis simul et de navibus desilien-
 dum et in fluctibus consistendum et cum hostibus
 3 erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut paulam
 in aquam progressi omnibus membris expeditis, no-
 tissimis locis audacter tela conicerent et equos insue-
 4 factos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti at-
 que huius omnino generis pugnae imperiti non eadem
 alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proeliis
 consueverant, utebantur.

1 XXV. Quod ubi Caesar animadvertit, naves lon-

gas, quarum et species erat barbaris inusitatio et
 motus ad usum expeditior, paulum removeri ab one-
 rariis navibus et remis incitari et ad latus apertum
 hostium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis
 hostes propelli ac summoveri iussit; quae res magno usui
 nostris fuit. Nam et navium figura et remorum motu 2
 et inusitato genere tormentorum permoti barbari
 constiterunt ac paulum modo pedem rettulerunt. At- 3
 que nostris militibus cunctantibus, maxime propter
 altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam fere-
 bat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveni-
 ret, *Desilite*, inquit, *milites, nisi vultis aquilam hostibus*
prodere: ego certe meum rei publicae atque imperatori
officium praestitero. Hoc cum voce magna dixisset, 4
 se ex navi proiecit atque in hostes aquilam ferre coe-
 pit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dede- 5
 cus admitteretur, universi ex navi desiluerunt. Hos 6
 item ex proximis [primis] navibus cum conspexissent,
 subsecuti hostibus appropinquant.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri 1
 tamen, quod neque ordines servare neque firmiter in-
 sistere neque signa subsequi poterant, atque alius alia
 ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggrega-
 bat, magno opere perturbabantur; hostes vero, notis 2
 omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex
 navi egredientes conspexerant, incitatis equis impe- 3
 ditos adoriebantur, plures paucos circumstebant, alii
 ab latere aperto in universos tela coniciebant. Quod 4
 cum animadvertisset Caesar, scaphas longarum navi-
 um, item speculatoria navigia militibus compleri iussit
 et, quos laborantes conspexerat, his subsidia submit-
 tebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis om- 5
 nibus consecutis in hostes impetum fecerunt atque
 eos in fugam dederunt, neque longius prosequi potue-
 runt, quod equites cursum tenere atque insulam ca-
 pere non poterant. Hoc unum ad pristinam fortu-
 nam Caesari defuit.

1 XXVII. Hostes proelio superati, simul atque se
ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de
pace miserunt, obsides daturos, quaeque imperasset,
2 facturos [esse] polliciti sunt. Una cum his legatis
Commius Atrebas venit, quem supra demonstraveram
3 a Caesare in Britanniam praemisum. Hunc illi e
navi egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris
mandata deferret, comprehenderant atque in vincula
4 coniecerant; tum proelio facto remiserunt. In petenda
pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt et
5 propter imprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Cae-
sar questus, quod, cum ultro in continentem legatis
missis pacem ab se petissent, bellum sine causa in-
tulissent, ignoscere imprudentiae dixit obsidesque im-
6 peravit; quorum illi partem statim dederunt, partem
ex longinquiore locis arcessitam paucis diebus sese
7 daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros
iusserunt, principesque undique convenire et se civita-
tesque suas Caesari commendare coeperunt.

1 XXVIII. His rebus pace confirmata, post diem
quartum, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII,
de quibus supra demonstratum est, quae equites sus-
tulerant, ex superiore portu leni vento solverunt.
2 Quae cum appropinquarent Britanniae et ex castris
viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla
earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde
erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem par-
tem insulae, quae est propius solis occasum, magno
3 sui cum periculo deicerentur; quae tamen ancoris iac-
tis cum fluctibus complerentur, necessario adversa
nocte in altum provectae continentem petierunt.

1 XXVIII. Eadem nocte accidit, ut esset luna ple-
na, qui dies maritimos aestus maximos in Oceano ef-
2 ficere consuevit, nostrisque id erat incognitum. Ita
uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum
transportandum curaverat quasque in aridum subduxe-
rat, aestus compleverat, et onerarias, quae ad ancoras

erant deligatae, tempestas afflictabat, neque ulla nos-
tris facultas aut administrandi aut auxiliandi da-
batur. Compluribus navibus fractis reliquae cum 3
essent funibus, ancoris reliquisque armamentis amis-
sis ad navigandum inutiles, magna, id quod ne-
cesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta
est. Neque enim naves erant aliae, quibus reportari 4
possent, et omnia deerant, quae ad reficiendas naves
erant usui, et, quod omnibus constabat, hiemari in
Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem
provisum non erat.

XXX. Quibus rebus cognitis principes Britanniae, 1
qui post proelium ad Caesarem convenerant, inter se
collocuti, cum equites et naves et frumentum Roma-
nis deesse intellegerent et paucitatem militum ex cas-
trorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam
angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones
transportaverat, optimum factu esse duxerunt rebel- 2
lione facta frumento commeatuque nostros prohibere
et rem in hiemem producere, quod his superatis aut
reditu interclusis neminem postea belli inferendi causa
in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus 3
coniuratione facta paulatim ex castris discedere ac
suos clam ex agris deducere coeperunt.

XXXI. At Caesar, etsi nondum eorum consilia 1
cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex
eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod ac-
cidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia 2
comparabat. Nam et frumentum ex agris cotidie in
castra conferebat et, quae gravissime afflictae erant
naves, earum materia atque aere ad reliquas reficien-
das utebatur et, quae ad eas res erant usui, ex con-
tinenti comportari iubebat. Itaque, cum summo stu- 3
dio a militibus administraretur, XII navibus amissis,
reliquis ut navigari commode posset, effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione ex consuetu- 1
dine una frumentatum missa, quae appellabatur sep-

tima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari nuntiaverunt, pulverem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Caesar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem cohortes succedere, reliquas armari et confestim sese subsequi iussit. Cum paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione ex omnibus partibus tela conici animadvertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento pars una erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant; tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis reliquos incertis ordinibus perturbaverant, simul equitatu atque essedis circumdederant.

XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo per omnes partes perequitant et tela coniciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeliantur. Aurigae interim paulatim ex proelio excedunt atque ita currus collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant, ac tantum usu cotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere et per temonem percurrere et in iugo insistere et se inde in currus citissime recipere consuerint.

XXXIII. Quibus rebus perturbatis nostris novitate pugnae tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque eius adventu hostes constiterunt, nostri

se ex timore receperunt. Quo facto ad laessendum et ad committendum proelium alienum esse tempus arbitratus suo se loco continuit et brevi tempore intermisso in castra legiones reduxit. Dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutae sunt continuos complures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitude peditatus equitatusque coacta ad castra venerunt.

XXXV. Caesar etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsus, celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites circiter xxx, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso proelio diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt, deinde omnibus longe lateque aedificiis incensis se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati ab hostibus missi ad Caesarem de pace venerunt. His Caesar numerum obsidum, quem ante imperaverat, duplicavit eosque in continentem adduci iussit, quod propinqua die aequinoctii infirmis navibus hiemi navigationem subiciendam non existimabat. Ipse idoneam tempestatem paulo post mediam noctem naves solvit; quae omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex iis onerariae duae eisdem, quos reliqui, portus capere non potuerunt et paulo infra delatae sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus cum essent expositi milites circiter trecenti atque in castra contenderent,

Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe praedae adducti primo non ita magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter milia sex convenerunt. Qua re nuntiata Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt atque amplius horis quattuor fortissime pugnauerunt et paucis vulneribus acceptis complures ex his occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes abiectis armis terga verterunt, magnusque eorum numerus est occisus.

1 XXXVIII. Caesar postero die Titum Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo superiore anno perugio erant usi, omnes fere in potestatem Labieni pervenerunt. At Q. Titurius et Lucius Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se sarem receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duae omnino civitates ex Britannia obsides miserunt, reliquae neglexerunt.

5 His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum viginti supplicatio a senatu decreta est.

C. IULI CAESARIS BELLI GALLICI

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCC.] I. Alterum bellum Britannicum.

Caesar magnam classem in Gallia parari iubet; ipse in Illyrico Pirustas cohibet, c. I. In Galliam reversus Treverorum turbas componit, Dumnorigem interficit, Aeduos coercet, c. II—VII. Iterum in Britanniam traicit, c. VIII—XI, quae describitur c. XII—XIII. Caesar Cassivellaunum ducem devincit, Trinobantes et alias quasdam gentes in deditionem accipit, c. XV—XXII; in Galliam redit, c. XXIII.

II. Bellum Ambiorigis.

Eburones Ambiorige et Catuvolco ducibus deficiunt. Sabinus et Cotta legati cum quindecim cohortibus conciduntur, c. XXIII—XXXVII. Nervii cum Aduatucis atque Eburonibus Q. Ciceronis castra graviter oppugnant, c. XXXVIII—XXXVIII, a Caesare profligantur, c. XXXVIII—LIII, 2.

III. Senonum et Treverorum motus.

Senones et Treveri res novas moliuntur, sed interfecto Indutiomaro Gallia fit paulo quietior, c. LIII, 3—LVIII.

I. Lucio Domitio, Ap. Claudio consulibus discedens 1 ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti, quam plurimas possent, hieme naves aedificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi sub-2 ductionesque paulo facit humiliores, quam quibus in

nostro mari uti consuevimus, atque id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera ac multitudinem iumentorum transportandam paulo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem humilitas multum adiuvat.

4 Ea, quae sunt usui ad armandas naves, ex Hispania 5 apportari iubet. Ipse conventibus Galliae citerioris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem provinciae incursionibus vastari audebat. Eo cum venisset, civitatibus milites imperat 6 certumque in locum convenire iubet. Qua re nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. Percepta oratione eorum Caesar obsides imperat eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecutorum demonstrat.

9 His ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem aestiment poenamque constituent.

1 II. His confectis rebus conventibusque peractis in citeriorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum 2 proficiscitur. Eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis singulari militum studio in summa omnium rerum inopia circiter sescentas eius generis, cuius supra demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instructas, neque multam abesse ab eo, quin paucis 3 diebus deduci possint. Collaudatis militibus atque iis, qui negotio praefuerant, quid fieri velit, ostendit atque omnes ad portum Itium convenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam trajectum esse cognoverat, circiter milium passuum XXX [transmissum] a continenti: huic rei quod satis esse visum est militum, 4 reliquit. Ipse cum legionibus expeditis III et equitibus DCCC in fines Treverorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia veniebant neque imperio parebant Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Haec civitas longe plurimum totius Galliae 1 equitatu valet magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix; e quibus alter, simul atque de 3 Caesaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit, se suosque omnes in officio futuros neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmavit, quaeque in Treveris gererentur, ostendit. At Indutiomarus 4 equitatum peditatumque cogere iisque, qui per aetatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Treverorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam non 5 nulli principes ex ea civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti et adventu nostri exercitus perterriti, ad Caesarem venerunt et de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati consulere non possent, veritus, ne ab omnibus desereretur, [Indutiomarus] legatos ad Caesarem mittit: Sese ideo ab 6 suis discedere atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur: itaque esse civitatem in sua potestate, seseque, si 7 Caesar permitteret, ad eum in castra venturum, suas civitatisque fortunas eius fidei permissurum.

III. Caesar, etsi intellegebat, qua de causa ea 1 dicerentur quaeque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne aetatem in Treveris consumere cogeretur omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Indutiomarum ad se cum ducentis obsidibus venire iussit. His adductis, in iis filio propinquisque 2 eius omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortatusque est, uti in officio maneret; nihilo tamen setius principibus Treverorum ad se convocatis hos singillatim Cingetorigi conciliavit, quod 3 cum merito eius a se fieri intellegebat, tum magni

interesse arbitrabatur eius auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui, et, qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

V. His rebus constitutis Caesar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit, LX naves, quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas cursum tenere non potuisse atque eodem, unde erant profectae, revertisse; reliquas paratas ad navigandum atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equitatus totius Galliae convenit numero milium quattuor principesque ex omnibus civitatibus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat, quod, cum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

VI. Erat una cum ceteris Dumnorix Aeduus, de quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc, quod in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat, sibi a Caesare regnum civitatis deferri; quod dictum Aedui graviter ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Caesar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod insuetus navigandi mare timeret, partim quod religionibus impediri sese diceret. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliae sollicitare, sevocare singulos hortarique coepit, uti in continenti remanerent; metu territare: non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Caesaris, ut, quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret; fidem reliquis

interponere, ius iurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur.

VII. Qua re cognita Caesar, quod tantum civitati Aeduae dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac rei publicae nocere posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod Corus ventus navigationem impediabat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit, dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen setius omnia eius consilia cognosceret; tandem idoneam nactus tempestatem milites equitesque conscendere in naves iubet. At omnium impeditis animis Dumnorix cum equitibus Aeduorum a castris insciente Caesare domum discedere coepit. Qua re nuntiata, Caesar intermissa profectioe omnibus rebus postpositis magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit retrahique imperat; si vim faciat neque pareat, interfici iubet, nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. Ille enim revocatus resistere ac se manu defendere suorumque fidem implorare coepit, saepe clamitans, liberum se liberaeque esse civitatis. Illi, ut erat imperatum, circumstantur hominem atque interficiunt; at equites Aedui ad Caesarem omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, ut portus tueretur et rem frumentariam provideret, quaeque in Gallia gererentur, cognosceret consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti reliquerat, ad solis occasum naves solvit et leni Africo proventus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit et longius delatus aestu orta luce sub

3 sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus
aestus commutationem secutus remis contendit, ut eam
partem insulae caperet, qua optimum esse egressum
4 superiore aestate cognoverat. Qua in re admodum
fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibus-
que navigiis non intermisso remigandi labore longarum
5 navium cursum adaequarunt. Accessum est ad Bri-
tanniam omnibus navibus meridiano fere tempore,
6 neque in eo loco hostis est visus; sed, ut postea
Caesar ex captivis cognovit, cum magnae manus eo
convenissent, multitudo navium perterritae, quae cum
annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fe-
cerat, amplius octingentae uno erant visae tempore, a
litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant.

1 VIII. Caesar exposito exercitu et loco castris
idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco
hostium copiae consedisent, cohortibus decem ad mare
relictis et equitibus trecentis, qui praesidio navibus
essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus
veritus navibus, quod in litore molli atque aperto
deligatas ad ancoram relinquebat, et praesidio navi-
2 busque Quintum Atrium praefecit. Ipse noctu pro-
gressus milia passuum circiter XII hostium copias con-
3 spicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen
progressi ex loco superiore nostros prohibere et proe-
4 lium committere coeperunt. Repulsi ab equitatu se in
silvas abdiderunt, locum nautae egregie et natura et
opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur,
causa iam ante praeparaverant: nam crebris arboribus
5 succisis omnes introitus erant praecclusi. Ipsi ex silvis
rari propugnabant nostrosque intra munitiones ingredi
6 prohibebant. At milites legionis septimae testudine
facta et aggere ad munitiones adiecto locum ceperunt
eosque ex silvis expulerunt paucis vulneribus acceptis.
7 Sed eos fugientes longius Caesar prosequi vetuit, et quod
loci naturam ignorabat, et quod magna parte diei con-
sumpta munitioni castrorum tempus relinquere volebat.

X. Postridie eius diei mane tripertito milites equi- 1
tesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant,
persequerentur. His aliquantum itineris progressis, 2
cum iam extremi essent in prospectu, equites a Quinto
Atrio ad Caesarem venerunt, qui nuntiarent, superiore
nocte maxima coorta tempestate prope omnes naves
affictas atque in litore eiectas esse, quod neque an-
corae funesque subsisterent neque nautae gubernatores-
que vim tempestatis pati possent: itaque ex eo con- 3
cursu navium magnum esse incommodum acceptum.

XI. His rebus cognitis Caesar legiones equitatum- 1
que revocari atque in itinere resistere iubet, ipse ad
naves revertitur; eadem fere, quae ex nuntiis litterisque 2
cognoverat, coram perspicit, sic ut amissis circiter
XL navibus reliquae tamen refici posse magno negotio
viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit et ex 3
continenti alios arcessi iubet; Labieno scribit, ut, quam 4
plurimas posset, iis legionibus, quae sunt apud eum,
naves instituat. Ipse, etsi res erat multae operae ac 5
laboris, tamen commodissimum esse statuit omnes
naves subduci et cum castris una munitione coniungi.
In his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis 6
quidem temporibus ad laborem militum intermissis.
Subductis navibus castrisque egregie munitis easdem 7
copias, quas ante, praesidio navibus reliquit, ipse eodem,
unde redierat, proficiscitur. Eo cum venisset, maiores 8
iam undique in eum locum copiae Britannorum con-
venerant summa imperii bellique administrandi com-
muni consilio permissa Cassivellauno; cuius fines a
maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur
Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. Huic 9
superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia
bella intercesserant; sed nostro adventu permoti Bri-
tanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

XII. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos 1
natos in insula ipsi memoria proditum dicunt, maritima 2
pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi causa ex

Belgio transierunt (qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt) et bello illato ibi permanserunt atque agros colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo creberrimae aedificia fere Gallicis consimilia, pecorum magnus numerus. Utuntur aut aere [aut nummo aureo] aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia; aere utuntur importato. Materia cuiusque generis, ut in Gallia, est praeter fagum atque abietem. Leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant; haec tamen alunt animi voluptatisque causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

XIII. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves appellantur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Hoc pertinet circiter milia passuum quingenta. Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem; qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona; complures praeterea minores subiectae insulae existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos xxx sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breviores esse quam in continenti noctes videbamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum milium. Tertium est contra septentriones; cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc milia passuum octingenta in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu viciens centum milium passuum.

XIII. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. Interioriores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt pelibusque sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horridiores sunt in pugna aspectu; capilloque sunt promisso atque omni parte corporis rasa praeter caput et labrum superius. Uxores habent demuduodeni que inter se communes, et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; sed, qui sunt ex iis nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

XV. Equites hostium essedarii que acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint atque eos in silvas collesque compulerint; sed compluribus interfectis cupidius insecuti non nullos ex suis amiserunt. At illi intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis eiecerunt impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt, duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare, atque his primis legionum duarum, cum hae perexiguo intermisso loci spatio inter se constitissent, novo genere pugnae perterritis nostris per medios audacissime perruperunt seque inde incolumes receperunt. Eo die Quintus Laberius Durus tribunus militum interficitur. Illi pluribus submissis cohortibus repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnae, cum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem, equites autem magno cum periculo proelio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum ab legionibus nostros removissent, ex

essedis desilirent et pedibus dispari proelio conten-
3 derent. Equestris autem proelii ratio et cedentibus et
4 insequentibus par atque idem periculum inferebat. Ac-
cedebat huc, ut numquam conferti, sed rari magnisque
intervallis proeliarentur stationesque dispositas habe-
rent, atque alios alii deinceps exciperent integrique et
recentes defatigatis succederent.

1— XVII. Postero die procul a castris hostes in colli-
bus constiterunt rarique se ostendere et lenius quam
2 pridie nostros equites proelio lacessere coeperunt. Sed
meridie, cum Caesar pabulandi causa tres legiones
atque omnem equitatum cum Gaio Trebonio legato
misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores
192
2 7
3 advolaverunt, sic uti ab signis legionibusque non ab-
sisterent. Nostri acriter in eos impetu facto reppu-
lerunt neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio
4 confisi equites, cum post se legiones viderent, prae-
cipites hostes egerunt, magnoque eorum numero inter-
fecto neque sui colligendi neque consistendi aut ex
5 essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga
protinus, quae undique convenerant, auxilia discesse-
runt, neque post id tempus umquam summis nobiscum
copiis hostes contenderunt.

1 XVIII. Caesar cognito consilio eorum ad flumen
Tamesim in fines Cassivellauni exercitum duxit; quod
flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre,
2 transiri potest. Eo cum venisset, animum advertit,
ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium
3 instructas. Ripa autem erat acutis sudibus praefixis
munita, eiusdemque generis sub aqua defixae sudes
4 flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis per-
fugisque Caesar praemisso equitatu confestim legiones
5 subsequi iussit. Sed ea celeritate atque eo impetu
milites ierunt, cum capite solo ex aqua exstarent, ut
hostes impetum legionum atque equitum sustinere non
possent ripasque dimitterent ac se fugae mandarent.

1 XVIII. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus,

omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus
copiis, milibus circiter quattuor essedariorum relictis,
itineri nostra servabat paulumque ex via excedebat
locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat atque
iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat,
pecora atque homines ex agris in silvas compellebat
et, cum equitatus noster liberius praedandi vastandi- 2
que causa se in agros eiecerat, omnibus viis semitisque
essedarios ex silvis emittebat et magno cum periculo
nostrorum equitum cum iis conflagabat atque hoc metu
latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque 3
longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur,
et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis
hostibus noceretur, quantum labore atque itinere
legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum 1
regionum civitas, ex qua Mandubracius adulescens
Caesaris fidem secutus ad eum in continentem Galliam
venerat, cuius pater in ea civitate regnum obtinuerat
interfectusque erat a Cassivellauno, ipse fuga mortem
vitaverat, legatos ad Caesarem mittunt pollicentur-
que, sese ei dedituros atque imperata facturos; petunt, 2
ut Mandubracium ab iniuria Cassivellauni defendat
atque in civitatem mittat, qui praesit imperiumque
obteneat. His Caesar imperat obsides quadraginta 3
frumentumque exercitui Mandubraciumque ad eos mittit.
Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum 4
frumentumque miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis atque ab omni mili- 1
tum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancali-
tes, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Caesari
dedunt. Ab iis cognoscit, non longe ex eo loco oppi- 2
dum Cassivellauni abesse silvis paludibusque munitum,
quo satis magnus hominum pecorisque numerus con-
venerit. (Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas 3
impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis
hostium vitandae causa convenire consuerunt. Eo 4

proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt seseque alia ex parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

XXII. Dum haec in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus quattuor reges praerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segovax, nuntios mittit atque iis imperat, uti coactis omnibus copiis castra navalia de improvviso adorianentur atque oppugnent. Ii cum ad castra venissent, nostri eruptione facta multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus hoc proelio nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Commium de deditioe ad Caesarem mittit. Caesar, cum constituisset hiemare in continenti propter repentinos Galliae motus, neque multum aestatis superesset, atque id facile extrahi posse intellexeret, obsides imperat et, quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, constituit; interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubracio neu Trinobantibus noceat.

XXIII. Obsidibus acceptis exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat et non nullae tempestate deperierant naves, duobus com meatibus exercitum reportare instituit. Ac sic accidit, uti ex tanto navium numero tot navigationibus neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quae milites portaret, desideraretur, et ex iis, quae inanes ex continenti ad eum remitterentur, et prioris com meatus expositis militibus et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucae locum caperent, reli-

quae fere omnes reicerentur. Quas cum aliquamdiu Caesar frustra exspectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quod aequinoctium suberat, necessario angustius milites collocavit ac, summa tranquillitate consecuta, secunda inita cum solvisset vigilia, prima luce terram attigit omnesque incolumes naves perduxit.

XXIII. Subductis navibus concilioque Gallorum Samarobriavae peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis collocare legionesque in plures civitates distribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam Gaius Fabio legato dedit, alteram in Nervios Quinto Ciceroni, tertiam in Esubios Lucio Roscio; quartam in Remis cum Tito Labieno in confinio Treverorum hiemare iussit; tres in Belgis collocavit; his Marcum Crassum quaestorem et Lucium Munatium Plancum et Gaium Trebonium legatos praefecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catuvolei erant, misit. His militibus Quintum Titurium Sabinum et Lucium Aurunculeium Cottam legatos praeesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit. Atque harum tamen omnium legionum hiberna praeter eam, quam Lucio Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat, milibus passuum centum continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocatas munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Caesar pro eius virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. Ter-

tium iam hunc annum regnantem inimici [iam] multis palam ex civitate [et iis] auctoribus [eum] interfecerunt.

4 Defertur ea res ad Caesarem. Ille veritus, quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, Lucium Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique hiemare, quorumque opera cognoverat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus [legatis quaestoribusque], quibus legiones tradiderat, certior factus est, in hiberna perventum locumque hibernis esse munitum.

1 XXVI. Diebus circiter quindecim, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis
2 ortum est ab Ambiorige et Catuvoleo; qui, cum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treveri nuntiis impulsus suos concitaverunt subitoque oppressis lignatoribus magna manu ad castra oppugnatum venerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent vallumque ascendissent atque una ex parte Hispanis equitibus emissis equestri proelio superiores fuissent, desperata re hostes suos ab oppugnatione reduxerunt.
4 Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodiret: habere sese, quae de re communi dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse sperarent.

1 XXVII. Mittitur ad eos colloquendi causa Gaius Arpineius eques Romanus, familiaris Quinti Titurii, et Quintus Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiorigem ventitare consueverat; apud quos
2 Ambiorix ad hunc modum locutus est: Sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis, finitimis suis, pendere consuesset, quodque ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi essent, quos Aduatuci obsidum numero missos apud se in servitute et
3 catenis tenuissent; neque id, quod fecerit de oppugna-

tione castrorum, aut iudicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis, suaque esse eius modi imperia, ut non minus haberet iuris in se multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, 4 quod repentinae Gallorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum superari posse confidat. Sed esse Gal- 5 liae commune consilium: omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alterae legioni subsidio venire posset. Non facile Gallos 6 Gallis negare potuisse, praesertim cum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. Quibus 7 quoniam pro pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro beneficiis Caesaris: monere, orare Titurium pro hospitio, ut suae ac militum saluti consulat. Magnam manum Germanorum conductam Rhenum trans- 8 issè; hanc affore biduo. Ipsorum esse consilium, ve- 9 lintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter milia passuum circiter quinquaginta, alter paulo amplius ab iis absit. Illud se polliceri et iure 10 iurando confirmare, tutum iter per fines daturum. Quod 11 cum faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur, et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix.

XXVIII. Arpineius et Iunius, quae audierunt, ad 1 legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existimabant, maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt, magnaque 2 inter eos existit controversia. Lucius Aurunculeius 3 compluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones nihil temere agendum neque ex hibernis iniussu Caesaris discedendum existimabant; quantavis 4

[magnas etiam] copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium impetum multis ultro vulneribus illatis fortissime sustinuerint; re frumentaria non premi; interea et ex proximis hibernis et a Caesare conventura subsidia; postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore hoste de summis rebus capere consilium?

1 XXVIII. Contra ea Titurius sero facturos clamitabat, cum maiores manus hostium adiunctis Germanis convenissent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. Brevem consulendi esse occasionem. Caesarem arbitrari profectum in Italiam; neque aliter Carnutes interficiundi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta contemptione nostri ad castra venturos esse. Non hostem auctorem, sed rem spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et superiores nostras victorias; ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi Romani imperium redactam, 2 superiore gloria rei militaris exstincta. Postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad eius modi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nihil esset durius, nullo periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiret, unam esse in celeritate 3 positam salutem. Cottae quidem atque eorum, qui dissentirent, consilium quem habere exitum? in quo si non praesens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset timenda.

1 XXX. Hac in utramque partem disputatione habita, cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur, *Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, et id clariore voce,* 2 *ut magna pars militum exaudiret; neque is sum, inquit, qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient;* 3 *si gravius quid acciderit, abs te rationem reposeant; qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti communem cum reliquis belli casum sustineant,*

non reiecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant.

XXXI. Consurgitur ex consilio; comprehendunt 1 utrumque et orant, ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, 2 seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini. Pronuntiatur, prima luce 4 ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo 5 maneatur et languore militum et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut 6 quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo [Ambiorige] consilium datum, longissimo agmine maximisque impedimentis.

XXXII. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipertito in silvis oportuno atque occulto loco a milibus passuum circiter duobus Romanorum adventum expectabant, et cum se maior pars agminis 2 in magnam convallem demisisset, ex utraque parte eius vallis subito se ostenderunt novissimosque premere et primos prohibere ascensu atque iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, qui nihil ante 1 providisset, trepidare et concursare cohortesque disponere, haec tamen ipsa timide atque ut eum omnia deficere viderentur; quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset, haec posse in itinere accidere, 2 atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat: et in appellandis cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis

3 officia praestabat. Cum propter longitudinem agminis minus facile omnia per se obire et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent, iusserunt pronuntiare, ut impedimenta relinquerent atque in orbem con-
4 sisterent. // Quod consilium etsi in eius modi casu re-
5 prehendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit et hostes ad pugnandum alacriores effecit, quod non sine summo timore
6 et desperatione id factum videbatur. // Praeterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent, quaeque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret, clamore et fletu omnia complerentur.

1 XXXIII. At barbaris consilium non defuit. Nam duces eorum tota acie pronuntiare iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse praedam atque illis reservari, quaecumque Romani reliquissent: proinde
2 omnia in victoria posita existimarent. Erant et virtute et studio pugnandi pares nostri: tametsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, et quotiens quaeque cohors procurerat, ab ea parte magnus numerus hostium cadebat.
3 Qua re animadversa Ambiorix pronuntiare iubet, ut procul tela coniciant neu propius accedant, et quam
4 in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum et cotidiana exercitatione nihil iis noceri posse; rursus se ad signa recipientes insequantur.

1 XXXV. Quo praecepto ab iis diligentissime observato, cum quaequam cohors ex orbe excesserat atque
2 impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat et ab latere aperto tela recipi. Rursus, cum in eum locum, unde erant
3 egressi, reverti coeperant, et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin
4 autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine coniecta tela conferti
5 vitare poterant. Tamen tot incommotis conflictati, mul-

tis vulneribus acceptis resistebant et magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octavam pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. // Tum Tito Balventio, qui superiore anno primum
6 pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula traicitur; Quintus Lucanius, eius
7 dem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur; Lucius Cotta legatus omnes co-
8 hortas ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Quintus Titurius, cum 1 procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Gnaeum Pompeium ad eum mittit rogatum, ut sibi militibusque pareat. Ille appellatus 2 respondit: Si velit secum colloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere. Ille cum Cotta saucio 3 communicat, si videatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige una colloquantur: sperare, ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat atque in eo perseverat.

XXXVII. Sabinus, quos in praesentia) tribunos 1 militum (circum se habebat, et primorum ordinum centuriones) se sequi iubet et, cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abicere imperatum facit suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de con-
2 dicionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur. // Tum vero suo more victoriam conclamant 3 atque ululatum tollunt impetuque in nostros facto ordines perturbant. Ibi Lucius Cotta pugnans interficitur 4 cum maxima parte militum. Reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus Lucius Petro-
5 sidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. // Illi aegre ad noc- 6

tem oppugnationem sustinent; noctu ad unum omnes
7 desperata salute se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio
elapsi incertis itineribus per silvas ad Titum Labienum
legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus
gestis certiore faciant.

1 XXXVIII. Hac victoria sublatu Ambiorix statim
cum equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno fini-
timi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit
2 peditatumque sese subsequi iubet. Re demonstrata
Aduatucisque concitatis, postero die in Nervios per-
venit hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi at-
que ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, in-
3 iuriis occasionem dimittant: interfectos esse legatos
duos magnamque partem exercitus interisse demonstrat;
4 nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quae
cum Cicerone hiemet, interfici; se ad eam rem pro-
fitetur adiutorem. Facile hac oratione Nervii per-
suadet.

1 XXXVIII. Itaque confestim dimissis nuntiis ad
Ceutrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidumnos,
qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas
manus possunt, cogunt et de improvise ad Ciceronis
hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii
2 morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse,
ut non nulli milites, qui lignationis munitionisque causa
in silvas discessissent, repentino equitum adventu in-
3 terciperentur. His circumventis, magna manu Eburones,
Nervii, Aduatuci atque horum omnium socii et clientes
legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad
4 arma concurrunt, vallum conscendunt. Aegre is dies
sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate pone-
bant atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore
victores confidebant.

1 XXXX. Mittuntur ad Caesarem confestim ab
Cicerone litterae, magnis propositis praemiis, si per-
tulissent; obsessis omnibus viis missi intercipiuntur,
2 Noctu ex materia, quam munitionis causa comporta-

verant, turres admodum cxx excitantur incredibili cele-
ritate; quae deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes 3
postero die multo maioribus coactis copiis castra op-
pugnant, fossam complent. Eadem ratione, qua pridie,
ab nostris resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit 4
diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem 5
intermittitur; non aegris, non vulneratis facultas quietis
datur. Quaecumque ad proximi diei oppugnationem 6
opus sunt, noctu comparantur; multae praeustae sudes,
magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres
contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur.
Ipsa Cicero, cum tenuissima valitudine esset, ne noc- 7
turnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat,
ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere
cogeretur.

XXXXI. Tunc duces principesque Nerviorum, qui 1
aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum Cice-
rone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potes- 2
tate eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, com-
memorant: omnem esse in armis Galliam; Germanos 3
Rhenum transisse; Caesaris reliquorumque hiberna
oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte; Ambiorigem 4
ostentant fidei faciundae causa. Errare eos dicunt, si 5
quicquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffi-
dant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque
Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent atque
hanc inveterascere consuetudinem nolint; licere illis 6
incolumibus per se ex hibernis discedere et, quascum-
que in partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad 7
haec unum modo respondit: non esse consuetudinem
populi Romani accipere ab hoste armato condicionem:
si ab armis discedere velint, se adiutore utantur lega- 8
tosque ad Caesarem mittant; sperare pro eius iustitia,
quae petierint, impetraturos.

XXXXII. Ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum 1
ix et fossa pedum xv hiberna cingunt. Haec et 2
superiorum annorum consuetudine ab nobis cognoverant

et, quos[dam] de exercitu habebant captivos, ab his
 3 docebantur, sed nulla ferramentorum copia, quae esset
 ad hunc usum idonea, gladiis caespites circumcidere,
 4 manibus sagulisque terram exhaurire nitebantur. Qua
 quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit:
 nam minus horis tribus milium pedum xv in circuitu
 5 munitionem perfecerunt, reliquisque diebus turres ad
 altitudinem valli, falces testudinesque, quas idem cap-
 tivi docuerant, parare ac facere coeperunt.

1 XXXXIII. Septimo oppugnationis die maximo
 coorto vento ferventes fusili ex argilla glandes fundis
 et fervefacta iacula in casas, quae more Gallico stra-
 2 mentis erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter
 ignem comprehenderunt et venti magnitudine in omnem
 3 locum castrorum distulerunt. Hostes maximo clamore,
 sicuti parta iam atque explorata victoria, turres testu-
 dinesque agere et scalis vallum ascendere coeperunt.
 4 At tanta militum virtus atque ea praesentia animi fuit,
 ut, cum undique flamma torrerentur maximaque te-
 lorum multitudo premerentur suaque omnia impedi-
 menta atque omnes fortunas conflagrare intellegerent,
 non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo,
 sed paene ne respiceret quidem quisquam, ac tum
 5 omnes acerrime fortissimeque pugnarent. Hic dies nos-
 tris longe gravissimus fuit; sed tamen hunc habuit
 eventum, ut eo die maximus numerus hostium vul-
 neraretur atque interficeretur, ut se sub ipso vallo con-
 stipaverant recessumque primis ultimi non dabant.
 6 Paulum quidem intermissa flamma et quodam loco
 turri adacta et contingente vallum, tertiae cohortis
 centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt suos-
 que omnes removerunt, nutū vocibusque hostes, si in-
 troire vellent, vocare coeperunt; quorum progredi ausus
 7 est nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis de-
 turbati, turrisque succensa est.

1 XXXXIII. Erant in ea legione fortissimi viri,
 centuriones, qui primis ordinibus appropinquant,

Titus Pulio et Lucius Vorenus. Hi perpetuas inter 2
 se controversias habebant, quinam anteferretur, om-
 nibusque annis de locis summis simultatibus contende-
 debant. Ex his Pulio, cum acerrime ad munitiones 3
 pugnaretur, *Quid dubitas, inquit, Vorene? aut quem
 locum tuae probandae virtutis expectas? hic dies de nos-
 tris controversiis indicabit.* Haec cum dixisset, pro- 4
 cedit extra munitiones, quaeque pars hostium confer-
 tissima est visa, irrumpit. Ne Vorenus quidem sese 5
 vallo continet, sed omnium veritus existimationem
 subsequitur. Mediocri spatio relicto Pulio pilum in 6
 hostes immittit atque unum ex multitudine procurren-
 tem traicit; quo percusso et exanimato, hunc scutis
 protegunt, in hostem tela universi coniciunt neque
 dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pu- 7
 lioni et verutum in balteo defigitur. Avertit hic ca- 8
 sus vaginam et gladium educere conanti dextram
 moratur manum, impeditumque hostes circumstant.
 Succurrit inimicus illi Vorenus et laboranti subvenit. 9
 Ad hunc se confestim a Pulione omnis multitudo con- 10
 vertit; illum veruto arbitrantur occisum. Gladio com- 11
 minus rem gerit Vorenus atque uno interfecto reliquos
 paulum propellit; dum cupidius instat, in locum de-
 iectus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento 12
 fert subsidium Pulio, atque ambo incolumes compluri-
 bus interfectis summa cum laude sese intra munition-
 13 nes recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine
 utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio sa-
 lutique esset, neque diiudicari posset, uter utri virtute
 antefendus videretur.]

XXXXV. Quanto erat in dies gravior atque aspe- 1
 rior oppugnatio, et maxime, quod magna parte mili-
 tum confecta vulneribus res ad paucitatem defensorum
 pervenerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad Cae-
 sarem mittebantur; quorum pars deprehensa in con-
 spectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur.
 Erat unus intus Nervius nomine Vertico, loco natus 2

honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfu-
 3 gerat summamque ei fidem praestiterat. Hic servo
 spe libertatis magnisque persuadet praemiis, ut litte-
 4 ras ad Caesarem deferat. Has ille in iaculo illigatas
 effert et Gallus inter Gallos sine ulla suspitione ver-
 5 satus ad Caesarem pervenit. Ab eo de periculis Cice-
 ronis legionisque cognoscitur.

1 XXXXVI. Caesar acceptis litteris hora circiter
 undecima diei statim nuntium in Bellovacos ad M. Cras-
 sum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo
 2 milia passuum XXV; iubet media nocte legionem pro-
 ficisci celeriterque ad se venire. Exit cum nuntio
 3 Crassus. Alterum ad Gaium Fabium legatum mittit, ut
 in Atrebatum fines legionem adducat, qua sibi sit iter
 4 faciendum. Scribit Labieno, si rei publicae commodo
 facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat.
 5 Reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius,
 non putat exspectandam; equites circiter quadringentos
 ex proximis hibernis colligit.

1 XXXXVII. Hora circiter tertia ab antecursoribus
 de Crassi adventu certior factus eo die milia passu-
 2 um XX procedit. Crassum Samarobrivae praeficit le-
 gionemque attribuit, quod ibi impedimenta exercitus,
 obsides civitatum, litteras publicas frumentumque omne,
 quod eo tolerandae hiemis causa devexerat, relinque-
 3 bat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum
 4 moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus,
 interitu Sabini et caede cohortium cognita, cum om-
 nes ad eum Treverorum copiae venissent, veritus, ne,
 si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, [ut]
 hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos
 5 recenti victoria efferi sciret, litteras Caesari remittit,
 quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus
 esset, rem gestam in Eburonibus perscribit, docet,
 omnes peditatus equitatusque copias Treverorum tria
 milia passuum longe ab suis castris consedisse.

1 XXXXVIII. Caesar consilio eius probato, etsi

opinionem trium legionum deiectus ad duas redierat,
 tamen unum communis salutis auxilium in celeritate
 ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. 2
 Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem geran-
 tur quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex 3
 equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad
 Ciceronem epistulam deferat. Hanc Graecis conscriptam 4
 litteris mittit, ne intercepta epistula nostra ab hostibus
 consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, 5
 ut tragulam cum epistula ad ammentum deligata intra
 munitionem castrorum abiciat. In litteris scribit, se 6
 cum legionibus profectum celeriter affore; hortatur, ut
 pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, 7
 ut erat praeceptum, tragulam mittit. Haec casu ad 8
 turrim adhaesit neque ab nostris biduo animadversa
 tertio die a quodam milite conspicitur, dempta ad
 Ciceronem deferitur. Ille perlectam in conventu mili- 9
 tum recitat maximaque omnes laetitia afficit. Tum fumi 10
 incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubi-
 tationem adventus legionum expulit.

XXXXVIII. Galli re cognita per exploratores ob- 1
 sidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis con-
 tendunt. Haec erant armata circiter milia LX. Cicero 2
 data facultate Gallum ab eodem Verticone, quem supra
 demonstravimus, repetit, qui litteras ad Caesarem de-
 ferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat;
 perscribit in litteris, hostes ab se discessisse omnem- 3
 que ad eum multitudinem convertisse. Quibus litteris 4
 circiter media nocte Caesar allatis suos facit certiores
 eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die 5
 luce prima movet castra et circiter milia passuum
 quattuor progressus trans vallem et rivum multitu-
 dinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res 6
 tantulis copiis iniquo loco dimicare; tum, quoniam
 obsidione liberatum Ciceronem sciebat, aequo animo
 remittendum de celeritate existimabat: consedit et, 7
 quam aequissimo loco potest, castra communit atque

haec, etsi erant exigua per se, vix hominum milium septem, praesertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat.

8 Interim speculatoribus in omnes partes dimissis explorat, quo commodissime itinere valles transiri possit.

1 L. Eo die parvulis equestribus proeliis ad aquam
2 factis utrique sese suo loco continent: Galli, quod ampliores copias, quae nondum convenerant, exspectabant,
3 Caesar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio contenderet; si id efficere non posset, ut exploratis itineribus minore cum periculo vallem rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit
5 proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consulto equites cedere seque in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione agi timoris iubet.

1 LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias traducunt aciemque iniquo loco constituunt, nostris vero etiam de vallo deductis propius accedunt et tela intra
2 munitionem ex omnibus partibus coniciunt praeconibusque circummissis pronuntiarum iubent, seu quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem; ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis
3 in speciem portis singulis ordinibus caespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum
4 manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum Caesar omnibus portis eruptione facta equitatuque emissio celeriter hostes in fugam dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex eis numerum occidit atque omnes armis exiit.

1 LII. Longius prosequi veritus, quod silvae paludisque intercedebant neque etiam parvulo detrimento il-

lorum locum relinquere videbat, omnibus suis incolumibus copiis eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas
2 turres, testudines munitionesque hostium admiratur; legione producta cognoscit, non decimum quemque esse reliquum militem sine vulnere: ex his omnibus
3 iudicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute res sint administratae. Ciceronem pro eius
4 merito legionemque collaudat; centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu
5 Sabini et Cottae certius ex captivis cognoscit. Postero die contione habita rem gestam proponit, milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et te-
6 meritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo neque hostibus diutina laetatio neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili
1 celeritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut, cum ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset circiter
LX, eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor ore-
retur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque
ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treveros per-
2 lata Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes
in Treveros reducit. Caesar Fabium cum sua legione
3 remittit in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobriam trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incom-
4 modo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae civitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant et, quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret, explorabant nocturna-
5 que in locis desertis concilia habebant. Neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caes-

saris intercessit, quin aliquem de consiliis ac motu Gallorum nuntium acciperet. In his ab Lucio Roscio [quaestore], quem legioni tertiae decimae praefecerat, certior factus est, magnas Gallorum copias earum civitatum, quae Aremoricae appellantur, oppugnandi sui causa convenisse neque longius milia passuum octo ab hibernis suis afuisse, sed nuntio allato de victoria Caesaris discessisse, adeo ut fugae similis discessus videretur.

LIIII. At Caesar principibus cuiusque civitatis ad se evocatis alias territando, cum se scire, quae fierent, denuntiaret, alias cohortando magnam partem Galliae in officio tenuit. Tamen Senones, quae est civitas in primis firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Carvarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus adventu in Galliam Caesaris cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille praesensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti regno domoque expulerunt et, missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit, esse aliquos repertos principes inferendi belli, tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, ut praeter Aeduos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, cum compluribus aliis de causis, tum maxime, quod ei, qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se eius opinionis deperdisse, ut a populo Romano imperia perferrent, gravissime dolebant.

LV. Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli

civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello et Teneterorum transitu: non esse amplius fortunam temptaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere coepit. Ac tantam sibi iam his rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit, ultro ad se veniri, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset, armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli: quo lege communi omnes puberes armati convenire consuerunt; qui ex iis novissimus convenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Caesaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem iudicat bonaque eius publicat. His rebus confectis in concilio pronuntiat, accessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliae civitatibus; huc iturum per fines Remorum eorumque agros populaturum ac, priusquam id faciat, castra Labieni oppugnaturum. Quae fieri velit, praecipit.

LVII. Labienus, cum et loci natura et manu minutissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat, ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque eius propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas civitates equitesque undique evocat: his certum diem conveniendi dicit. Interim prope cotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris eius vagabatur, alias ut

situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut
 4 vallum coniciebant. Labienus suos intra munitionem
 continebat timorisque opinionem, quibuscumque poterat
 rebus, augebat.

1 LVIII. Cum maiore in dies contemptione Indu-
 tiomarus ad castra accederet, nocte una intromissis
 equitibus omnium finitimarum civitatum, quos arces-
 sendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis
 2 intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunti-
 ari aut ad Treveros perferri posset. Interim ex con-
 3 suetudine cotidiana Indutiomarus ad castra accedit at-
 que ibi magnam partem diei consumit; equites tela
 coniciunt et magna cum contumelia verborum nostros
 4 ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso,
 ubi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati dis-
 5 cedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equi-
 6 tatum emittit; praecipit atque interdicat, proterritis
 hostibus atque in fugam coniectis (quod fore, sicut
 accidit, videbat) unum omnes peterent Indutiomarus,
 neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum
 viderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum
 7 effugere volebat; magna proponit iis, qui occiderint,
 praemia; submittit cohortes equitibus subsidio. Com-
 probat hominis consilium fortuna, et cum unum om-
 nes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indu-
 tiomarus interficitur caputque eius refertur in castra;
 redeuntes equites, quos possunt, consecantur atque
 8 occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum et Ner-
 viorum, quae convenerant, copiae discedunt, pauloque
 habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

C. IULI CAESARIS BELLI GALLICI LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCL.] I. Galliae motus.

Caesar maiorem Galliae motum exspectans copias auget,
 c. I. Nervii, Senonibus, Carnutibus in deditionem acceptis
 Menapios subigit, c. II—VI. Treveros Labienus devincit, c.
 VII. VIII.

II. Caesaris in Suebos expeditio.

Caesar iterum Rhenum transit, c. VIII. Suebi ad extre-
 mos fines suos se recipiunt, c. X. — Gallorum et Germanorum
 instituta moresque comparantur, c. XI—XXIII. Hercynia silva
 describitur, c. XXV—XXVIII.

III. Eburonum fines devastantur.

Caesar Suebis frustra temptatis in Eburones revertitur,
 c. XXVIII—XXXIII; omnes Gallos ad hos diripiendos evocat,
 c. XXXIII. Interim Sugambri Ciceronis castra adorti despe-
 rata eorum expugnatione domum revertuntur, c. XXXV—
 XXXVII. Caesar Eburonum agris vastatis concilioque peracto
 in Italiam ad conventus agendos proficiscitur, c. XXXVIII.
 XXXVIII.

I. Multis de causis Caesar maiorem Galliae mo- 1
 tum exspectans per Marcum Silanum, Gaium Antistium
 Reginum, Titum Sextium legatos dilectum habere in-
 stituit; simul ab Gnaeo Pompeio proconsule petit, 2
 quoniam ipse ad urbem cum imperio rei publicae causa
 remaneret, quos ex Cisalpina Gallia consul[is] sacra-

mento rogavisset, ad signa convenire et ad se pro-
 3 ficisei iuberet, magni interesse etiam in reliquum tem-
 pus ad opinionem Galliae existimans, tantas videri
 Italiae facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti
 acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam
 4 maioribus augeri copiis posset. Quod cum Pompeius
 et rei publicae et amicitiae tribuisset, celeriter confecto
 per suos dilectu tribus ante exactam hiemem et con-
 stitutis et adductis legionibus duplicatoque earum co-
 hortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et
 celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disci-
 plina atque opes possent.

1 II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius
 propinquos a Treveris imperium defertur. Illi finitimos
 Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt.
 2 Cum ab proximis impetrare non possent, ultiores
 temptant. Inventis non nullis civitatibus iure iurando
 inter se confirmant obsidibusque de pecunia cavent;
 3 Ambiorigem sibi societate et foedere adiungunt. Qui-
 bus rebus cognitis Caesar, cum undique bellum parari
 videret, Nervios, Aduatucos, [ac] Menapios adiunctis
 Cisrhenanis omnibus Germanis esse in armis, Senones
 ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitimis-
 que civitatibus consilia communicare, a Treveris Ger-
 manes crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de
 bello cogitandum putavit.

1 III. Itaque nondum hieme confecta proximis quat-
 tuor coactis legionibus de improvise in fines Nerviorum
 2 contendit et, priusquam illi aut convenire aut profugere
 possent, magno pecoris atque hominum numero capto
 atque ea praeda militibus concessa vastatisque agris in
 3 deditionem venire atque obsides sibi dare coëgit. Eo
 celeriter confecto negotio rursus in hiberna legiones
 4 reduxit. Concilio Galliae primo vere, ut instituerat,
 indicto, cum reliqui praeter Senones, Carnutes Treveros-
 que venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbi-
 tratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lute-

tiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senoni- 5
 bus civitatemque patrum memoria coniunxerant, sed
 ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac re pro 6
 suggestu pronuntiata eodem die cum legionibus in
 Senones proficiscitur magnisque itineribus eo pervenit.

III. Cognito eius adventu Aeco, qui princeps 1
 eius consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem con-
 venire. Conantibus, priusquam id effici posset, adesse
 Romanos nuntiatur. Necessario sententia desistunt 2
 legatosque deprecandi causa ad Caesarem mittunt;
 adeunt per Aeduos, quorum antiquitus erat in fide ci-
 vitas. Libenter Caesar petentibus Aeduis dat veniam 3
 excusationemque accipit, quod aestivum tempus instan-
 tis belli, non quaestionis esse arbitratur. Obsidibus 4
 imperatis centum, hos Aeduis custodiendos tradit.
 Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt usi de 5
 precatoribus Remis, quorum erant in clientela: eadem
 ferunt responsa. Peragit concilium Caesar equitesque 6
 imperat civitatibus.

V. Hac parte Galliae pacata totus et mente et 1
 animo in bellum Treverorum et Ambiorigis insistit.
 Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci 2
 iubet, ne quis aut ex huius iracundia aut ex eo, quod
 meruerat, odio civitatis motus existat. His rebus con- 3
 stitutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem
 proelio non esse concertaturum, reliqua eius consilia
 animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Ebu- 4
 ronum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti,
 qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos num-
 quam miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi
 sciebat; item per Treveros venisse Germanis in ami-
 citiam cognoverat. Haec prius illi detrahenda auxilia 5
 existimabat, quam ipsum bello lacerasset, ne desperata
 salute aut se in Menapios abderet aut cum Trans-
 rhenanis congredi cogereetur. Hoc inito consilio 6
 exercitus impedimenta ad Labienum in Treveros mittit
 duasque ad eum legiones proficisci iubet; ipse cum

legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur.
7 Illi nulla coacta manu loci praesidio freti in silvas paludesque confugiunt suaque eodem conferunt.

1 VI. Caesar partitis copiis cum Gaio Fabio legato et Marco Crasso quaestore celeriterque effectis pontibus adit tripertito, aedificia vicosque incendit, magno
2 pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii legatos ad eum pacis petendae causa
3 mittunt. Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem aut eius legatos
4 finibus suis recepissent. His confirmatis rebus Comminum Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit, ipse in Treveros proficiscitur.

1 VII. Dum haec a Caesare geruntur, Treveri magnis coactis peditatus equitatusque copiis Labienum cum una legione, quae in eorum finibus hiemaverat,
2 adoriri parabant; iamque ab eo non longius bidui via aberant, cum duas venisse legiones missu Caesaris
3 cognoscunt. Positis castris a milibus passuum quindecim auxilia Germanorum expectare constituunt.
4 Labienus hostium cognito consilio, sperans, temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, praesidio quinque cohortium impedimentis relicto cum xxv cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur et mille passuum intermisso spatio castra communit.
5 Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen ripisque praeruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo neque hostes transituros existimabat.
6 Augebatur auxiliorum cotidie spes. Loquitur in consilio palam, quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exereitusque fortunas in dubium non devocaturum et postero die prima luce castra moturum.
7 Celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero non nullos [Gallos] Gallicis
8 rebus favere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militum primisque ordinibus convocatis, quid sui sit consilii, proponit et, quo facilius hostibus timoris det

suspicionem, maiore strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri iubet. His rebus fugae similem profectionem effecit. Haec quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones
1 processerat, cum Galli cohortati inter se, ne speratam praedam ex manibus dimitterent; longum esse perterritis Romanis Germanorum auxilium expectare, neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exigua manum, praesertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant, flumen transire et iniquo loco committere proelium non dubitant. Quae fore suspicatus Labienus,
2 ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris placide progrediebatur. Tum praemissis paucis
3 impedimentis atque in tumulto quodam collocatis, *Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: praestate eandem nobis*
4 *ducibus virtutem, quam saepe numero imperatori praestitistis, atque illum adesse et haec coram cernere existimate.*
5 Simul signa ad hostem converti aciemque derigi iubet et paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri
6 clamore sublato pila in hostes immittant. Illi, ubi praeter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt ac primo concursu in fugam coniecti proximas silvas petiverunt. Quos Labienus equitatu consecutus magno
7 numero interfecto, compluribus captis paucis post diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treverorum fuga sese domum receperunt. Cum his propinqui Indutiomari, qui defectionis
8 auctores fuerant, comitati eos ex civitate excesserunt. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

VIII. Caesar, postquam ex Menapiis in Treveros 1

venit, duabus de causis Rhenum transire constituit;
 2 quarum una erat, quod auxilia contra se Treveris
 miserant, altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet.
 3 His constitutis rebus paulum supra eum locum, quo
 ante exercitum traduxerat, facere pontem instituit.
 4 Nota atque instituta ratione magno militum studio
 5 paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treveris ad
 pontem praesidio relicto, ne quis ab his subito motus
 6 oreretur, reliquas copias equitatumque traducit. Ubii,
 qui ante obsides dederant atque in deditioem venerant,
 purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant,
 neque auxilia ex sua civitate in Treveros missa neque
 7 ab se fidem laesam; petunt atque orant, ut sibi parcat,
 ne communi odio Germanorum innocentes pro nocen-
 tibus poenas pendant; si amplius obsidum vellet, dare
 8 pollicentur. Cognita Caesar causa reperit, ab Suebis
 auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accipit,
 aditus viasque in Suebos perquirat.

1 X. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior,
 Suebos omnes in unum locum copias cogere atque iis
 nationibus, quae sub eorum sint imperio, denuntiare,
 2 ut auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognit
 3 rebz rem frumentariam providet, castris idoneum lo-
 cum deligit; Ubiis imperat, ut pecora deducant suaque
 omnia ex agris in oppida conferant, sperans, barbaros
 atque imperitos homines inopia cibariorum adductos
 4 ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci; mandat,
 ut crebros exploratores in Suebos mittant, quaeque
 5 apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt
 et paucis diebus intermissis referunt: Suebos omnes,
 posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum
 venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas
 6 coëgissent, penitus ad extremos fines se recepisse: sil-
 vam esse ibi infinita magnitudine, quae appellatur
 Bacenis; hanc longe introrsus pertinere et pro nativo
 muro obiectam Cheruscos ab Suebis Suebosque ab
 Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere: ad eius

initium silvae Suebos adventum Romanorum expectare
 constituisse.

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non 1
 alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus
 et, quo differant hae nationes inter sese, proponere. In 2
 Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in om-
 nibus pagis partibusque, sed paene etiam in singulis
 domibus factiones sunt, earumque factionum principes 3
 sunt, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere
 existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa
 omnium rerum consiliorumque redeat. Itaque eius rei 4
 causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe
 contra potentiorum auxilii egeret: suos enim quisque
 opprimi et circumveniri non patitur, neque, aliter si
 faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. Haec 5
 eadem ratio est in summa totius Galliae; namque om-
 nes civitates in partes divisae sunt duas.

XII. Cum Caesar in Galliam venit, alterius fac- 1
 tionis principes erant Aedui, alterius Sequani. Hi cum 2
 per se minus valerent, quod summa auctoritas anti-
 quitus erat in Aeduis magnaue eorum erant clien-
 telae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant
 eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque per-
 duxerant. Proeliis vero compluribus factis secundis 3
 atque omni nobilitate Aeduorum interfecta tantum po-
 tentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab 4
 Aeduis ad se traducerent obsidesque ab iis principum
 filios acciperent et publice iurare cogent, nihil se
 contra Sequanos consilii imituros, et partem finitimi
 agri per vim occupatam possiderent Galliaeque totius
 principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Di- 5
 vitiacus auxilii petendi causa Romam ad senatum pro-
 fectus imperfecta re redierat. Adventu Caesaris facta 6
 commutatione rerum, obsidibus Aeduis redditis, veteri-
 bus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis,
 quod hi, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant,
 meliore condicione atque aequiore imperio se uti vide-

bant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque ampli-
 7 ficata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum
 Remi successerant; quos quod adaequare apud Caesa-
 rem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimi-
 citias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se
 8 Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tue-
 bantur: ita et novam et repente collectam auctoritatem
 9 tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes
 haberentur Aedui, secundum locum dignitatis Remi
 obtinerent.

1 XIII. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo
 sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam
 plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet
 2 per se, nullo adhibetur consilio. Plerique, cum aut
 aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria
 potentiorum premuntur, sese in servitum dicant no-
 bilibus, *quibus* in hos eadem omnia sunt iura, quae
 3 dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum
 4 est druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis inter-
 sunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones
 interpretantur: ad eos magnus adolescentium numerus
 disciplinae causa concurrat, magnoque hi sunt apud
 5 eos honore. Nam fere de omnibus controversiis pub-
 licis privatisque constituunt, et si quod est admissum
 facinus, si caedes facta, si de hereditate, si de finibus
 controversia est, idem decernunt, praemia poenasque
 6 constituunt; si qui aut privatus aut populus eorum
 decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena
 7 apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum,
 hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his
 omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne
 quid ex contagione incommodi accipiant, neque his
 petentibus ius redditur neque honos ullus communi-
 8 catur. His autem omnibus druidibus praest unus,
 9 qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo
 aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit, aut,
 si sunt plures pares, suffragio druidum, non numquam

etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni 10
 tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae
 media habetur, considunt in loco consecrato. Huc
 omnes undique, qui controversias habent, conveniunt
 eorumque decretis iudiciisque parent. Disciplina in 11
 Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse
 existimatur, et nunc, qui diligentius eam rem cognos-
 cere volunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

XIII. Druides a bello abesse consuerunt neque 1
 tributa una cum reliquis pendunt, militiae vacationem
 omniumque rerum habent immunitatem. Tantis ex 2
 citati praemiis et sua sponte multi in disciplinam con-
 veniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. Ma- 3
 gnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque
 annos non nulli xx in disciplina permanent. Neque fas
 esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis
 fere rebus, publicis privatisque rationibus, Graecis lit-
 teris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse 4
 videntur, quod neque in vulgum disciplinam efferri
 velint neque eos, qui discunt, litteris confisos minus
 memoriae studere; quod fere plerisque accidit, ut prae-
 sidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam
 remittant. In primis hoc volunt persuadere, non in 5
 terire animas, sed ab aliis post mortem transire ad
 alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant,
 metu mortis neglecto. Multa praeterea de sideribus 6
 atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine,
 de rerum natura, de deorum immortalium vi ac po-
 testate disputant et iuventuti tradunt.

XV. Alterum genus est equitum. Hi, cum est 1
 usus atque aliquod bellum incidit (quod fere ante Cae-
 saris adventum quotannis accidere solebat, uti aut ipsi
 iniurias inferrent aut illatas propulsarent), omnes in
 bello versantur, atque eorum ut quisque est genere 2
 copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambac-
 tos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiam-
 que noverunt.

1 XVI. Natio est omnium Gallorum admodum de-
 2 dita religionibus, atque ob eam causam, qui sunt af-
 3 fecti gravioribus morbis quique in proeliis periculis-
 4 que versantur, aut pro victimis homines immolant aut
 5 se immolatuos vovent administrisque ad ea sacrificia
 6 druidibus utuntur, quod, pro vita hominis [non] nisi
 7 hominis vita reddatur, non posse deorum immortalium
 8 numen placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis
 9 habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine
 10 simulacra habent, quorum contexta viminibus membra
 11 vivis hominibus complent; quibus succensis circum-
 12 venti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum,
 13 qui in furto aut in latrocinio aut aliqua noxia sint
 14 comprehensi, gratiora dis immortalibus esse arbitran-
 15 tur; sed cum eius generis copia defecit, etiam ad in-
 16 nocentium supplicia descendunt.

1 XVII. Deum maxime Mercurium colunt; huius sunt
 2 plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium
 3 ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad
 4 quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam
 5 arbitrantur; post hunc Apollinem et Martem et Iovem
 6 et Minervam. De his eandem fere, quam reliquae
 7 gentes, habent opinionem: Apollinem morbos depellere,
 8 Minervam operum atque artificiorum initia tradere,
 9 Iovem imperium caelestium tenere, Martem bella re-
 10 gere. Huic, cum proelio dimicare constituerunt, ea,
 11 quae bello ceperint, plerumque devovent; cum supera-
 12 verunt, animalia capta immolant reliquasque res in
 13 unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum
 14 rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari
 15 licet; neque saepe accidit, ut neglecta quispiam religione
 16 aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet,
 17 gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu con-
 18 stitutum est.

1 XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos
 2 praedicant idque ab druidibus proditum dicunt. Ob
 3 eam causam spatia omnis temporis non numero dierum,

sed noctium finiunt; dies natales et mensium et anno-
 rum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur.
 In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differant, 3
 quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus
 militiae sustinere possint, palam ad se adire non pa-
 tiuntur filiumque puerili aetate in publico in conspectu
 patris assistere turpe ducunt.

XVIII. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis no- 1
 mine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione facta 2
 cum dotibus communicant. Huius omnis pecuniae con- 2
 iunctim ratio habetur fructusque servantur; uter eorum
 vita superavit, ad eum pars utriusque cum fructibus
 superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicuti 3
 in liberos, vitae necisque habent potestatem; et cum
 pater familiae illustriore loco natus decessit, eius pro-
 pinqui conveniunt et, de morte si res in suspicionem
 venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem
 habent et, si compertum est, igni atque omnibus tor-
 mentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu 4
 Gallorum magna et sumptuosa; omniaque, quae
 vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam
 animalia, ac paulo supra hanc memoriam servi et cli- 5
 entes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeri-
 bus confectis una cremabantur.

XX. Quae civitates commodius suam rem publi- 1
 cam administrare existimantur, habent legibus sanctum,
 si quis quid de re publica a finitimis rumore aut fama
 acceperit, uti ad magistratum deferat neve cum quo
 alio communicet, quod saepe homines temerarios atque 2
 imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli
 et de summis rebus consilium capere cognitum est.
 Magistratus, quae visa sunt, occultant, quaeque esse ex 3
 usu iudicaverunt, multitudini produnt. De re publica
 nisi per concilium loqui non conceditur.

XXI. Germani multum ab hac consuetudine diffe- 1
 runt. Nam neque druides habent, qui rebus divinis
 praesint, neque sacrificiis student. Deorum numero 2

eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit; ab parvulis labori ac duritiae student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires nervosque confirmari putant. Intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus; cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut parvis renonum tegimentis utuntur, magna corporis parte nuda.

XXII. Agri culturae non student, maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui tum una coierunt, quantum et quo loco visum est agri, attribuunt atque anno post alio transire cogunt. Eius rei multas afferunt causas: ne assidua consuetudine capti studium belli gerendi agri cultura commutent; ne latos fines parare studeant potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus est quam latissime circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere neque quemquam prope audere consistere: simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinae incursionis timore sublato. Cum bellum civitas aut illatum defendit aut infert, magistratus, qui ei bello praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt controversias-

que minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque ea iuventutis exercendae ac desidiae minuendae causa fieri praedicant. Atque ubi quis ex principibus in concilio dixit, se ducem fore, qui sequi velint, profiteantur, consurgunt ii, qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur atque ab multitudine collaudantur; qui ex his secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque his rerum postea fides derogatur. Hospitem violare fas non putant; qui quaque de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctos habent, hisque omnium domus patent victusque communicatur.

XXIII. Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quae fertilissima Germaniae sunt, loca circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse video, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tectosages occupaverunt atque ibi consederunt; quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. Nunc, quod in eadem inopia, egestate, patientia, qua ante, Germani permanent, eodem victu et cultu corporis utuntur, Gallis autem provinciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque usus largitur, paulatim assuefacti superari multisque victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

XXV. Huius Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, latitudo novem dierum iter expedito patet; non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauricorum finibus rectaque fluminis Danuvii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium; hinc se flectit sinistrorsus diversis ab flumine regionibus

multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quisquam est huius Germaniae, qui se [aut audisse] aut adisse ad initium eius silvae dicat, cum dierum iter LX processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit; multaque in ea genera ferarum nasci constat, quae reliquis in locis visa non sint; ex quibus quae maxime differant ab ceteris et memoriae prodenda videantur, haec sunt.

XXVI. Est bos cervi figura, cuius a media fronte inter aures unum cornu existit excelsius magisque directum his, quae nobis nota sunt, cornibus; ab eius summo sicut palmae ramique late diffunduntur. Eadem est feminae marisque natura, eadem forma magnitudineque cornuum.

XXVII. Sunt item, quae appellantur alces. Harum est consimilis capris figura et varietas pelliūm, sed magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt cornibus et crura sine nodis articulisque habent, neque quietis causa procumbunt neque, si quo afflictas casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant atque ita paulum modo reclinatae quietem capiunt. Quarum ex vestigiis cum est animadversum a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt arbores, tantum ut summa species earum stantium relinquatur. Huc cum se consuetudine reclinaverunt, infirmas arbores pondere affligunt atque una ipsae concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum, qui uri appellantur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos, specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum est et magna velocitas, neque homini neque ferae, quam conspexerunt, parcent. Hos studiose foveis captos interficiunt; hoc se labore durant adulescentes atque hoc genere venationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed

assuescere ad homines et mansuefieri ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum et figura et species multum a nostrorum boum cornibus differt. Haec studiose conquisita ab labris argento circumcludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXVIII. Caesar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suebos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agri culturae student, constituit non progredi longius; sed, ne omnino metum tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quae ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum ducentorum rescindit atque in extremo ponte turrim tabulatorum quattuor constituit praesidiumque cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco praesidioque Gaium Volcacium Tullum adulescentem praefecit. Ipse, cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treverorum ad Nervios pertinet milibusque amplius quingentis in longitudinem patet, Lucium Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris atque oportunitate temporis proficere posset; monet, ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua eius adventus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit.

XXX. Basilus, ut imperatum est, facit. Celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum etiam atque imparatum incideret, priusque eius adventus ab omnibus videretur, quam fama ac nuntius afferretur, sic

magnae fuit fortunae, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, raedis equisque comprehensis ipsum effugere mortem. Sed hoc quoque factum est, quod aedificio circumdato silva, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi aestus causa plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius angusto in loco paulisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvae texerunt. Sic et ad subeundum periculum et ad vitandam multum fortuna valuit.

XXXI. Ambiorix copias suas iudicione non conduxerit, quod proelio dimicandum non existimavit, antequam exclusus et repentino equitum adventu prohibitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est. Sed certe dimissis per agros nuntiis sibi quemque consulere iussit. Quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit; qui proximi Oceano fuerunt, hi insulis sese occultaverunt, quas aestus efficere consueverunt; multi ex suis finibus egressi se suaque omnia alienissimis crediderunt. Catuvolcus, rex dimidiae partis Eburorum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus, cum laborem belli aut fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaeque copia est, se exanimavit.

XXXII. Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treverosque, legatos ad Caesarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Caesar explorata re quaestione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violatarum negavit. Tum copiis in tres partes

distributis impedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburorum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi causa consederant. Hunc cum reliquis rebus locum probarat, tum quod superioris anni munitiones integrae manebant, ut militum laborem sublevaret. Praesidio impedimentis legionem quartam e decimam reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conscriptas ex Italia traduxerat. Ei legioni castrisque Quintum Tullium Ciceronem praeficit ducentosque equites attribuit.

XXXIII. Partito exercitu Titum Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quae Menapios attingunt, proficisci iubet, Gaium Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quae ad Aduatucos adiacet, depopulandam mittit, ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennae partis ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens post diem septimum sese reversurum confirmat, quam ad diem ei legioni, quae in praesidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si rei publicae commodo facere possint, ad eum diem revertantur, ut rursus communicato consilio exploratisque hostium rationibus aliud initium belli capere possent.

XXXIII. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum, non praesidium, quod se armis defenderet, sed in omnis partis dispersa multitudo. Ubi cuique aut valles abdita aut locus silvestris aut palus impedita spem praesidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. Haec loca vicinibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat universis ab perterritis ac dispersis periculum accidere), sed in singulis militibus conservandis; quae tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam et

praedae cupiditas multos longius evocabat, et silvae incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendae plures manus diducendique erant milites; si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romani postulabat, locus ipse erat praesidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. Ut in eius modi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur, ut potius in nocendo aliquid praetermitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. Dimittit ad finitimas civitates nuntios Caesar: omnes evocat spe praedae ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum vita quam legionarius miles periclitetur, simul ut magna multitudine circumfusa pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXV. Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque appetebat septimus, quem ad diem Caesar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit et quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quae parvam modo causam timoris afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones atque ultro omnes ad praedam evocari. Cogunt equitum duo milia Sugambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tencteros atque Usipetes supra docuimus. Transeunt Rhenum navibus ratibusque triginta milibus passuum infra eum locum, ubi pons erat perfectus praesidiumque ab Caesare relictum; primos Eburonum fines adeunt; multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati praeda longius procedunt. Non hos palus in bello latrociniiisque natos,

non silvae morantur. Quibus in locis sit Caesar, ex captivis quaerunt; profectum longius reperiunt omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis, *Quid vos, inquit, hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortunatissimos? Tribus horis Aduaticam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit; praesidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit neque quisquam egredi extra munitiones audeat.* Oblata spe Germani, quam nacti erant praedam, in occulto relinquunt; ipsi Aduaticam contendunt usi eodem duce, cuius haec indicio cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui omnes superiores dies praecipit Caesaris cum summa diligentia milites in castris continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die, diffidens, de numero dierum Caesarem fidem servaturum, quod longius progressum audiebat neque ulla de reditu eius fama afferebatur, simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam paene obsessionem appellabant, si quidem ex castris egredi non liceret, nullum eius modi casum exspectans, quo, novem oppositis legionibus maximoque equitatu dispersis ac paene deletis hostibus, in milibus passuum tribus offendi posset, quinque cohortes frumentatum in proximas segetes mittit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. Comites plures erant ex legionibus aegri relictis; ex quibus qui hoc spatio dierum convalescerant, circiter trecenti, sub vexillo una mittuntur; magna praeterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quae in castris subsederant, facta potestate sequitur.

XXXVII. Hoc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab decumana porta in castra irrumpere conantur, nec prius sunt visi obiectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque eo, ut, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatem

3 non haberent. Inopinantes nostri re nova perturbantur, ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, 4 si quem aditum reperire possent. Aegre portas nostri tuentur; reliquos aditus locus ipse per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio 6 causam tumultus quaerit; neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. 7 Alius castra iam capta pronuntiat, alius delecto exercitu atque imperatore victores barbaros venisse contendit; 8 plerique novas sibi ex loco religiones fingunt Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint 9 castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo 10 audierant, nullum esse intus praesidium. Perrumpere nituntur seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

1 XXXVIII. Erat aeger cum praesidio relictus Publius Sextius Baculus, qui primum pilum ad Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, 2 ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diffusus suae atque omnium salutis inermis ex tabernaculo prodit; videt imminere hostes atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis atque in porta consistit. Consequuntur hunc centuriones eius cohortis, 3 quae in statione erat; paulisper una proelium sustinent. 4 Relinquit animus Sextium gravibus acceptis vulneribus; aegre per manus tractus servatur. Hoc spatio 5 interposito reliqui sese confirmant tantum, ut in munitioibus consistere audeant speciemque defensorum praebeant.

1 XXXVIII. Interim confecta frumentatione milites nostri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites; quanto 2 res sit in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quae perterritos recipiat: modo conscripti atque usus militaris imperiti ad tribunum militum centurionesque ora convertunt; quid ab his praecipiat, ex-

spectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari signa procul conspicati oppugnatione desistunt; redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant; postea dispecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt.

XXXX. Calones in proximum tumulum procurunt. Hinc celeriter deiecti se in signa manipulosque coniciunt; eo magis timidos perterrent milites. Alii, 2 cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra, et, si pars aliqua circumventa ceiderit, at reliquos servari posse confidunt; alii, ut in iugo consistent atque eundem omnes ferant 3 casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub 4 vexillo una profectos docuimus. Itaque inter se cohortati duce Gaio Trebonio, equite Romano, qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos 5 subsecuti calones equitesque eodem impetu militum virtute servantur. At ii, qui in iugo constiterant, 6 nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam prodesse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere conati iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum non nulli ex inferioribus ordinibus 7 reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, praeter spem incolumis in castra pervenit, pars a barbaris circumventa periit.

XXXXI. Germani desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constitisse in munitioibus videbant, cum ea praeda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit etiam 2 post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum Gaius

Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Caesarem exercitu. Sic omnino animos timor praecoccupaverat, ut paene alienata mente deletis omnibus copiis equitatum se ex fuga recepisse dicerent neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnatos fuisse contenderent. Quem timorem Caesaris adventus sustulit.

XXXXII. Reversus ille, eventus belli non ignorans, unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus (ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse) multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse iudicavit, multo etiam amplius, quod paene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertisset. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XXXXIII. Caesar rursus ad vexandos hostes profectus magno coacto numero ex finitimis civitatibus in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur; praeda ex omnibus locis agebatur; frumenta non solum a tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen his deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac saepe in eum locum ventum est tanto in omnis partis diviso equitatu, ut [non] modo visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captivi nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent, ut spe consequendi illata atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam inuituros putarent, paene naturam studio vincerent, semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris aut saltibus se eriperet et noctu occultatus alias regiones partesque peteret non

maiore equitum praesidio quam quattuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

XXXXVIII. Tali modo vastatis regionibus exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit et de Accone, qui princeps eius consilii fuerat, graviore sententia pronuntiata more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium veriti profugerunt. Quibus cum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treverorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedinci in hibernis collocavit frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

C. IULI CAESARIS
BELLIGALLICI
LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCII.] Bellum Vercingetorigis.

Dum Caesar in Italia versatur, Galli nova de bello consilia ineunt, c. I. Primi Carnutes, deinde Arverni Vercingetorige auctore Biturigibus adiunctis bellum suscipiunt, c. II—V. Caesar de improviso Arvernos invadit et opprimit, c. VI—VIII; Boiis auxilio contra Vercingetorigem profectus in itinerè Vellaunodunum, Cenabum, Noviodunum oppida capit, c. VIII—XIII; Avaricum, cui uni ceteris Biturigum oppidis incensis Galli pepercerant, aliquamdiu fortiter defensum expugnat, c. XIII—XXVIII. Dum Vercingetorigis bellum persequitur, Caesar Aeduorum turbis advocatur, c. XXVIII—XXXII. His compositis Labienum in Senones Parisiosque delegat, ipse ad Gergoviam proficiscitur, c. XXXIII—XXXVI. Dum hanc oppugnat, graviores in Aeduis turbae excitantur, c. XXXVII—XXXVIII. Dum Caesar auxiliis Aeduorum obviam proficiscitur, castra aegre a Gallorum impetu defenduntur, c. XXXIX. XXXXI. Aedui clam de bello consilia ineunt, c. XXXXII, XXXXIII. Romani Gergoviam impetu capere conati magna cum clade repelluntur, c. XXXXIII—LI. Caesar contione apud milites habita obsidionem solvit, c. LII, LIII, castra in Aeduos movet, qui a Romanis deficiunt, Noviodunum diripiunt atque incendunt, c. LIII—LVI. Labienus re prospere in Parisiis gesta exercitum cum Caesare coniungit, c. LVII—LXII. Aeduorum exemplo incitati omnes fere Galli deficiunt, Caesarem in Sequanos iter facientem aggressi duce Vercingetorige equestri proelio vincuntur, c. LXIII—LXVII. Vercingetorigis Alesiam se confert omnemque Galliam ad bellum evocat, c. LXVIII—LXXI. Caesar Alesiam munitionibus cingit, c. LXXII—LXXIII. Galli socios obsidione liberare conati profligantur, c. LXXV—LXXXVIII. Alesia et Vercingetorigis deduntur, c. LXXXVIII. Caesar Aeduos et Arvernos in deditionem accipit, legiones in hiberna distribuit, c. LXXXX.

I. Quia Gallia Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de

Clodii caede, de senatusque consulto certior factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum tota provincia habere instituit. Eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri urbano motu Caesarem neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. Hac impulsione, qui iam ante se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliae conciliis silvestribus ac remotis locis queruntur de Acconis morte; posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant; miserantur communem Galliae fortunam; omnibus pollicitationibus ac praemiis deprecantur, qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. In primis rationem esse habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quod neque legiones audeant absente imperatore ex hibernis egredi, neque imperator sine praesidio ad legiones pervenire possit. Postremo in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis causa recusare, principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur et, quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non possint, ne res efferatur, ut iure iurando ac fide sanciantur, petunt, collatis militaribus signis, quo more eorum gravissima caerimonia continetur, ne facto initio belli ab reliquis deserantur. Tum collaudatis Carnutibus, dato iure iurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto ab concilio disceditur.

III. Ubi ea dies venit, Carnutes Gutruato et Connetodumno ducibus, desperatis hominibus, Cenabum signo dato concurrunt civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in his Gaium Fufium Citam,

honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae civitates fama perfertur. Nam, ubi quae maior atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt et proximis tradunt; ut tum accidit. Nam, quae Cenabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt, quod spatium est milium passuum circiter centum LX.

III. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summae potentiae adulescens, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis suis clientibus facile incendit. Cognito eius consilio ad arma concurritur. Prohibetur ab Gobannitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc temptandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia; non destitit tamen atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit; hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant, magnisque coactis copiis adversarios suos, a quibus paulo ante erat eiectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur. Dimittit quoque versus legationes; obtestatur, ut in fide maneat. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurecos, Turonos, Aulercos, Lemovices, Andos reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit; omnium consensu ad eum defertur imperium. Qua oblata potestate omnibus his civitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci iubet, armorum quantum quaeque civitas domi quodque ante tempus efficiat, constituit; in primis equitatus studet. Summae diligentiae summam imperii severitatem addit; magnitudine supplicii dubitantes cogit. Nam maiore commisso delicto igne atque omnibus tormentis necat, leviore

de causa auribus desectis aut singulis effossis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu Lucterium (Cadurecum) summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficiscitur. Eius adventu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Aedui de consilio legatorum, quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. Qui cum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Aeduis dividit, paucos dies ibi morati neque flumen transire ausi domum revertuntur legatisque nostris renuntiant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumstiterent. Id eane de causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse proponendum. Bituriges eorum discessu statim cum Arvernis iunguntur.

VI. His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, eum iam ille urbanas res virtute Cn. Pompei commodiorem in statum pervenisse intellexeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo cum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. Nam, si legiones in provinciam arcesseret, se absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat; si ipse ad exercitum contenderet, ne his quidem eo tempore, qui quieti viderentur, suam salutem recte committi videbat.

VII. Interim Lucterius Cadureus in Rutenos missus eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus in Nitiobroges et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata Caesar

omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo cum venisset, timentes confirmat, praesidia in Rutenis provincialibus, Voleis Aremicis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus erant finitima, constituit, partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire iubet.

VIII. His rebus comparatis represso iam Lucetio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni altissima nive iter impediēbat, tamen discussa nive sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis summo militum sudore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem unquam homini eo tempore anni semitae patuerant, equitibus imperat, ut, quam latissime possint, vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter haec fama ac nuntii ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Arverni circumstant atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, ne[ve] ab hostibus diripiantur, praesertim cum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

VIII. At Caesar biduum in his locis moratus, quod haec de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit, Brutum adulescentem his copiis praeficit; hunc monet, ut in omnis partes equites quam latissime pervagentur: daturam se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiseraat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso per fines Aeduorum

in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret. Eo cum pervenisset, ad reliquas legiones mittit priusque omnes in unum locum cogit, quam de eius adventu Arvernis nuntiari posset. Hac re cognita Vercingetorix rursus in Bitariges exercitum reducit atque inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar collocaverat Aeduisque attribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne stipendiariis Aeduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videret positum esse; si maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Praestare visum est tamen omnis difficultates perpeti, quam tanta contumelia accepta omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Aeduos de supportando comaeatu praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant hortenturque, ut in fide maneant atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agedinci legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit idque biduo circumvallavit; tertio die missis ex oppido legatis de deditioe, arma conferri, iumenta produci, sescentos obsides dari iubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit; ipse, ut quam primum iter faceret, Cenabum Carnutum proficiscitur; qui, tum primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Cenabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo pervenit. Castris ante oppidum positis diei tempore exclusus in posterum

oppugnationem differt, quaeque ad eam rem usui sint, 6 militibus imperat et, quod oppidum Cenabum pons fluminis Ligeris contingebat, veritus, ne nocte ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare 7 iubet. Cenabenses paulo ante mediam noctem silentio 8 ex oppido egressi flumen transire coeperunt. Qua re per exploratores nuntiata Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit atque oppido potitur perpauca ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinere 9 angustiae multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerem traducit atque in Biturigum fines pervenit.

1 XII. Vercingetorix, ubi de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione destitit atque obviam Caesari 2 proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in via 3 Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido cum legati ad eum venissent oratum, ut sibi ignosceret suaeque vitae consulere, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma 4 conferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumentaue conquirent, equitatus hostium procul visus 5 est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simul atque oppidani conspexerunt atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato arma capere, portas 6 claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis destitatis portas occupaverunt suosque omnes incolumes receperunt.

1 XIII. Caesar ex castris equitatum educi iubet, proelium equestre committit; laborantibus iam suis Germanos equites circiter cccc submittit, quos ab 2 initio habere secum instituerat. Eorum impetum Galli

sustinere non potuerunt atque in fugam coniecti multis amissis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt seseque ei dederunt. Quibus rebus con- 3 fectis Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIII. Vercingetorix tot continuis incommodis 1 Vellaunoduni, Cenabi, Novioduni acceptis suos ad concilium convocat. Docet, longe alia ratione esse bellum 2 gerendum, atque antea gestum sit: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et com meatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi 3 abundent et quod anni tempore subleventur. Pabulum 4 secari non posse; necessario dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omnes cotidie ab equitibus deleri posse. Praeterea salutis causa rei familiaris commoda 5 neglegenda: vicos atque aedificia incendi oportere [hoc spatio a Boia] quoque versus, quo pabulandi causa 6 adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam 6 suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur; Romanos aut inopiam non 7 laturos aut magno periculo longius ab castris processuros; neque interesse, ipsosne interficiant impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit. Praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione 9 et loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula neu Romanis proposita ad copiam com meatus praedamque tollendam. Haec si gravia aut acerba videantur, 10 multo illa gravius aestimare, liberos, coniuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quae sit necesse accidere victis.

XV. Omnium consensu hac sententia probata, 1

uno die amplius xx urbes Biturigum incenduntur.
 2 Hoc idem in reliquis fit civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur; quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solacii proponebant, quod se prope explorata victoria celeriter amissa recipaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in
 3 communi concilio, incendi placeret an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae praesidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere
 4 cogentur; facile se loci natura defensuros dicunt, quod, prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum habeat et perangustum aditum.
 5 Datur petentibus venia, dissuadente primò Vercingetorige, post concedente et precibus ipsorum et misericordia volgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

1 XVI. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur et locum castris deligit paludibus silvisque
 2 munitum ab Avarico longe milia passuum xvi. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quae ad Avaricum agerentur, cognoscebat et, quid fieri
 3 vellet, imperabat. Omnis nostras pabulationes frumentationesque observabat dispersosque, cum longius necessario procederent, adoriebatur magnoque incommodo afficiebat, etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

1 XVII. Castris ad eam partem oppidi positis Caesar, quae intermissa a flumine et a paludibus aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere coepit; nam cum
 2 vallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Aeduos adhortari non destitit; quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiu-
 3 vabant, alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, con-
 4 sumpserunt. Summa difficultate rei frumentariae affecto

exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduum, incendiis aedificiorum, usque eo, ut complures dies frumento milites caruerint et pecore ex longinioribus vicis adacto extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita populi Romani maiestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar cum
 4 in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se com-
 5 plures annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nusquam infecta re discederent: hoc
 6 se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent; praestare omnes perferre acerbitates, quam
 7 non civibus Romanis, qui Cenabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Haec eadem centurionibus
 8 tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur.

XVIII. Cum iam muro turres appropinquassent, 1 ex captivis Caesar cognovit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum atque ipsum cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari consuessent, insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis media nocte silentio
 2 profectus ad hostium castra mane pervenit. Illi celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito carros impedimenta-
 3 que sua in artiores silvas abdiderunt, copias omnis in loco edito atque aperto instruxerunt. Qua
 4 re nuntiata Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expediti iussit.

XVIII. Collis erat leniter ab infimo acclivis. 1 Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat non latior pedibus quinquaginta. Hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia loci
 2 continebant generatimque distributi [in civitates] omnia vada ac saltus eius paludis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perumpere conarentur,

3 haesitantes premerent ex loco superiore, ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte ad dimicandum existimaret, qui iniquitatem conditionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantes milites Caesar, quod spectum suum hostes perferre possent tantulo spatio interiecto, et signum proelii exposcentes edocet, quanto detrimento et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam; quos cum sic animo paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum recusent, summae se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. Sic milites consolatus eodem die reducit in castra reliquaque, quae ad oppugnationem pertinebant oppidi, administrare instituit.

1 XX. Vercingetorix, cum ad suos redisset, prodictionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu

2 Romani tanta oportunitate et celeritate venissent; non haec omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam

3 ipsorum habere beneficio: tali modo accusatus ad haec respondit: Quod castra movisset, factum inopia pabuli etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos accessisset, persuasum loci oportunitate, qui se ipsa

4 munitione defenderet; equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem,

5 quo sint profecti. Summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei propter animi mollietiam studere omnes videret, quod diutius laborem

6 ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunae, si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere et virtutem despiciere potuerint, qui dimicare non ausi turpiter se in castra receperint. Imperium se ab Caesare per prodictionem nullum desi-

derare, quod habere victoria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata; quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere quam ab se salutem accipere videantur. *Haec ut intellegatis*, inquit, 8 *a me sincere pronuntiaci, audite Romanos milites.* Pro- 9 ducit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame vinculisque excruciverat. Hi iam 10 ante edocti, quae interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent; simili omnem exercitum inopia premi, 11 nec iam vires sufficere cuiusquam nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecissent, triduo exercitum deducere. *Haec, inquit, a me, Vercingetorix, beneficia* 12 *habetis, quem prodictionis insimulatis; cuius opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame consumptum videtis; quem turpiter se ex fuga recipientem ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est.*

XXI. Conclamat omnis multitudo et suo more 1 armis concerepat, quod facere in eo consuerunt, cuius orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiore ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut x milia ho- 2 minum delecta ex omnibus copiis in oppidum mittantur, nec solis Biturigibus communem salutem commit- 3 tendam censent, quod penes eos, si id oppidum retinuisent, summam victoriae constare intellegebant.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti con- 1 silia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae genus sollertiae atque ad omnia imitanda et efficienda, quae ab quoque traduntur, aptissimum. Nam 2 et laqueis falces avertebant, quas, cum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnae sunt ferrariae atque omne genus cuniculorum notum 3 atque usitatum est. Totum autem murum ex omni

parte turribus contabulaverant atque has coriis in-
 4 texerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptio-
 nibus aut aggeri ignem inferebant aut milites occupa-
 tos in opere adoriebantur et nostrarum turrium alti-
 tudinem, quantum has cotidianus agger expresserat,
 5 commissis suarum turrium malis adaequabant et aper-
 tos cuniculos praeusta et praeacuta materia et pice
 6 fervefacta et maximi ponderis saxis morabantur moeni-
 busque appropinquare prohibebant.

1 XXIII. Muri autem omnes Gallici haec fere forma
 sunt. Trabes derectae perpetuae in longitudinem pari-
 bus intervallis distantes inter se binos pedes in solo
 2 collocantur. Hae revinciuntur introrsus et multo ag-
 gere vestiuntur, ea autem, quae diximus, intervalla
 3 grandibus in fronte saxis effarciuntur. His collocatis
 et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem
 illud intervallum servetur neque inter se contingant
 trabes, sed paribus intermissae spatiis singulae singulis
 4 saxis interiectis arte contineantur. Sic deinceps omne
 opus contextitur, dum iusta muri altitudo expleatur.
 5 Hoc cum in speciem varietatemque opus deforme non
 est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos
 ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem
 urbium summam habet oportunitatem, quod et ab in-
 cendio lapis et ab ariete materia defendit, quae per-
 petuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus
 revincta neque perrumpi neque distrahi potest.

1 XXIII. His tot rebus impedita oppugnatione mili-
 tes, cum toto tempore frigore et assiduis imbribus tar-
 darentur, tamen continenti labore omnia haec supera-
 verunt et diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX,
 2 altum pedes LXXX extruxerunt. Cum is murum hostium
 paene contingeret et Caesar ad opus consuetudine ex-
 cubaret militesque hortaretur, ne quod omnino tempus
 ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam vigiliam
 est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo
 3 hostes succenderant, eodemque tempore toto muro cla-

more sublato duabus portis ab utroque latere turrium
 eruptio fiebat; alii faces atque aridam materiem de
 4 muro in aggerem eminus iaciebant, picem reliquasque
 res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut, quo
 primum curreretur aut cui rei ferretur auxilium, vix
 ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Caesaris sem-
 5 per duae legiones pro castris excubabant pluresque
 partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est,
 ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent
 aggeremque interseinderent, omnis vero ex castris multi-
 tudo ad restinguendum concurreret.

XXV. Cum in omnibus locis consumpta iam reli-
 1 qua parte noctis pugnaretur semperque hostibus spes
 victoriae redintegraretur, eo magis, quod deustos plu-
 teos turrium videbant nec facile adire apertos ad auxili-
 andum animadvertabant, semperque ipsi recentes de-
 fessis succederent omnemque Galliae salutem in illo
 vestigio temporis positam arbitrarentur, accidit in-
 spectantibus nobis, quod dignum memoria visum prae-
 tereundum non existimavimus. Quidam ante portam 2
 oppidi Gallus per manus sebi ac picis traditas glaebas
 in ignem e regione turris proiciebat: scorpione ab
 latere dextro traiectus exanimatusque concidit. Hunc 3
 ex proximis unus iacentem transgressus eodem illo
 munere fungebatur; eadem ratione ictu scorpionis ex-
 animato alteri successit tertius et tertio quartus, nec 4
 prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus,
 quam restincto aggere atque omni ex parte summotis
 hostibus finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quod res nulla suc- 1
 cesserat, postero die consilium ceperunt ex oppido pro-
 fugere, hortante et iubente Vercingetorige. Id silentio 2
 noctis conati non magna iactura suorum sese effec-
 turos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido
 castra Vercingetorigis aberant, et palus, quae perpetua
 intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Iam 3
 que hoc facere noctu apparabant, cum matres familiae

repente in publicum procurrerunt flentesque proiectae ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas 4 impediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga 5 Romanis coeperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur, consilio destiterunt.

1 XXVII. Postero die Caesar promotae turri derectisque operibus, quae facere instituerat, magno coorto imbre, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paulo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere 2 versari iussit et, quid fieri vellet, ostendit. Legionibusque intra castra [vineas] in occulto expeditis, cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent, iis, qui primi murum ascendissent, 3 praemia proposuit militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt murumque celementer compleverunt.

1 XXVIII. Hostes re nova perterriti, muro turribusque deiecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constituerunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam 2 [contra] veniretur, acie instructa depugnarent. Ubi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi 3 partes continenti impetu petiverunt, parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est interfecta. 4 Nec fuit quisquam, qui praedae studeret. Sic et Cenabi caede et labore operis incitati non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni numero, qui fuit circiter milium XL, vix 5 DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido eiecerunt,

incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille 6 multa iam nocte silentio ex fuga excepit, veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oreretur, ut, procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret, quae cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXVIII. Postero die concilio convocato consolatus cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent, ne perturbarentur incommodo. Non virtute 2 neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti. Errare, si qui in bello omnis secundos rerum proven- 3 tus expectent. Sibi numquam placuisse Avaricum 4 defendi, cuius rei testes ipsos haberet, sed factum imprudentia Biturigum et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur. Id tamen se cele- 5 riter maioribus commodis sanaturum. Nam, quae ab 6 reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum atque unum consilium totius Galliae effecturum, cuius consensui ne orbis quidem terrarum possit obsistere; idque se prope iam effectum habere. Interea 7 aequum esse ab iis communis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinerent.

XXX. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, et 1 maxime, quod ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat et conspectum multitudinis fugerat; plusque animo providere 2 et praesentire existimabatur, quod re integra primo incendum Avaricum, post deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res adversae auc- 3 toritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur. Simul in spem 4 veniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis civitatibus; primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt, et sic sunt animo consternati homines

insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi pati-
tienda exstimarent.

1 XXXI. Nec minus, quam est pollicitus, Vercinge-
torix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret,
2 atque eas donis pollicitationibusque alliciebat. Huic
rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut
3 oratione subdola aut amicitia facillime capere posset.
4 Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestien-
dosque curat; simul, ut deminutae copiae redintegra-
rentur, imperat certum numerum militum civitatibus,
quem et quam ante diem in castra adduci velit, sagit-
tariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in
Gallia, conquiri et ad se mitti iubet. His rebus celeri-
5 ter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Teu-
tomatus Olloviconis filius, rex Nitiobrogum, cuius pa-
ter ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno
equitum suorum numero et quos ex Aquitania con-
duxerat ad eum pervenit.

1 XXXII. Caesar Avarici complures dies commora-
tus summamque ibi copiam frumenti et reliqui com-
meatus nactus exercitum ex labore atque inopia re-
2 fecit. Iam prope hieme confecta, cum ipso anni tem-
pore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem pro-
ficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque
elicere sive obsidione premere posset, legati ad eum
3 principes Aeduorum veniunt oratum, ut maxime ne-
cessario tempore civitati subveniat: summo esse in
periculo rem, quod, cum singuli magistratus antiquitus
creari atque regiam potestatem annum obtinere con-
suescent, duo magistratum gerant et se uterque eorum
4 legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Con-
victolitavem, florentem et illustrem adolescentem, alte-
rum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum
hominem summae potentiae et magnae cognationis,
cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistra-
5 tum gesserit. Civitatem esse omnem in armis; divisum
senatum, divisum populum, suas cuiusque eorum cli-

entelas. Quod si diutius alatur controversia, fore, uti 6
pars cum parte civitatis confligat; id ne accidat, posi-
tum in eius diligentia atque auctoritate.

XXXIII. Caesar, etsi a bello atque hoste discedere 1
detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans,
quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuescent,
ne tanta et tam coniuncta populo Romano civitas,
quam ipse semper aluisset omnibusque rebus ornasset,
ad vim atque arma descenderet, atque ea pars, quae
minus confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret,
huic rei praeventendum existimavit et, quod legibus 2
Aeduorum iis, qui summum magistratum obtinerent,
excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut
de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Aeduos
proficisci statuit senatumque omnem et quos inter con-
troversia esset ad se Decetiam evocavit. Cum prope 3
omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam
convocatis alio loco, alio tempore, atque oportuerit,
fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duo ex una
familia vivo utroque non solum magistratus creari
vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum
imperium deponere coëgit, Convictolitavem, qui per
sacerdotes more civitatis intermissis magistratibus esset
creatus, potestatem obtinere iussit.

XXXIII. Hoc decreto interposito cohortatus Ae- 1
duos, ut controversiarum ac dissensionis oblivisceren-
tur atque omnibus omissis [his] rebus huic bello ser-
virent eaque, quae meruissent, praemia ab se devicta
Gallia exspectarent equitatumque omnem et peditum
milia x sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei
frumentariae causa disponeret, exercitum in duas par-
tes divisit: quattuor legiones in Senones Parisiosque 2
Labieno ducendas dedit, sex ipse in Arvernos ad oppi-
dum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit; equi-
tatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua 3
re cognita Vercingetorix omnibus interruptis eius flu-
minis pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit.

1 XXXV. Cum uterque utrique esset exercitus in
 2 conspectu fereque e regione castris castra poneret,
 dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani
 3 copias traducerent, erat in magnis Caesaris difficulta-
 4 tibus res, ne maiorem aestatis partem flumine im-
 pediretur, quod non fere ante autumnum Elaver vado
 5 transiri solet. Itaque, ne id accideret, silvestri loco
 castris positus e regione unius eorum pontium, quos
 6 Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum
 7 duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum
 omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, distractis
 quibusdam cohortibus, uti numerus legionum constare
 videretur. His, quam longissime possent, egredi iussis,
 cum iam ex diei tempore coniecturam ceperat in castra
 perventum, isdem sublcis, quarum pars inferior integra
 remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter effecto
 opere legionibusque traductis et loco castris idoneo
 delecto reliquas copias revocavit. Vercingetorix re
 cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogere-
 tur, magnis itineribus antecessit.

1 XXXVI. Caesar ex eo loco quintis castris Gergo-
 viam pervenit equestrique eo die proelio levi facto,
 perspecto urbis situ, quae posita in altissimo monte
 omnis aditus difficiles habebat, de expugnatione de-
 speravit, de obsessione non prius agendum constituit,
 2 quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix
 castris prope oppidum positus mediocribus circum se
 intervallis separatim singularum civitatum copias
 collocaverat, atque omnibus eius iugi collibus occupa-
 3 tis, qua dispici poterat, horribilem speciem praebebat
 principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium
 capiendum delegerat, prima luce cotidie ad se convenire
 iubebat, seu quid communicandum, seu quid adminis-
 4 trandum videretur, neque ullum fere diem intermitte-
 bat, quin equestri proelio interiectis sagittariis, quid
 in quoque esset animi ac virtutis suorum, perspiceret.
 5 Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus mon-

tis egregie munitus atque ex omni parte circumciscus;
 quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pa-
 6 bulatione libera prohibitori hostes videbantur. Sed
 is locus praesidio ab his non nimis firmo tenebatur.
 Tamen silentio noctis Caesar ex castris egressus, prius,
 7 quam subsidio ex oppido veniri posset, delecto prae-
 sidio potius loco, duas ibi legiones collocavit fossam-
 que duplicem duodenum pedum a maioribus castris
 ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium in-
 cursu etiam singuli commeare possent.

XXXVII. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Con- 1
 victolitavis Aeduus, cui magistratum adiudicatum a
 Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernibus pe-
 cunia cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quo-
 rum erat princeps Litavicus atque eius fratres, amplis-
 2 sima familia nati adolescentes. Cum his praemium
 communicat hortaturque, ut se liberos et imperio natos
 meminerint. Unam esse Aeduorum civitatem, quae 3
 certissimam Galliae victoriam detineat; eius auctoritate
 reliquas contineri; qua traducta locum consistendi Ro-
 manis in Gallia non fore. Esse non nullo se Caesaris 4
 beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum
 causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere.
 Cur enim potius Aedui de suo iure et de legibus ad 5
 Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Aeduos
 veniant? Celeriter adolescentibus et oratione magis- 6
 tratus et praemio deductis, cum se vel principes eius
 consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur,
 quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci
 posse non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem 7
 illis milibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, prae-
 ficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad
 Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione agi pla-
 ceat, constituunt.

XXXVIII. Litavicus accepto exercitu, cum milia 1
 passuum circiter xxx ab Gergovia abesset, convocatis
 subito militibus lacrimans, Quo proficiscimur, inquit, 2

militēs? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interit; principes civitatis, Eporedorix et Viridomarus, insimulati proditionis, ab Romanis indicta causa interfecti sunt.

³ *Haec ab ipsis cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt; nam ego, fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis, dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronuntiare.*

⁴ *Producuntur hi, quos ille edocuerat, quae dici vellet, atque eadem, quae Litaviceus pronuntiaverat, multitu-*

⁵ *dini exponunt: [multos] equites Aeduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernīs dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse atque ex media caede*

⁶ *fugisse. Conclamant Aedui et Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. Quasi vero, inquit ille, consilii sit*

⁷ *res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum*

⁸ *Arvernīs nosmet coniungere. An dubitamus, quin nefario facinore admissō Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt, atque*

⁹ *hos latrones interficiamus. Ostendit cives Romanos, qui eius praesidii fiducia una erant; magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter exer-*

¹⁰ *ciatos interficit. Nuntios tota civitate Aeduorum dimittit, eodem mendacio de caede equitum et principum permovet; hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur.*

¹ *XXXVIII. Eporedorix Aeduus, summo loco natus adulescens et summae domi potentiae, et una Viridomarus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem Caesar ab Divitiaco sibi traditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero*

² *convenerant nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitavi, alter pro Coto*

³ *summīs opibus pugnaverant. Ex his Eporedorix cognito Litaviceī consilio media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, ne patiatur civitatem pravis adulescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere;*

quod futurum provideat, si se tot hominum milia cum ⁴ hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere neque civitas levi momento aestimare posset.

XXXX. Magna affectus sollicitudine hoc nuntio ¹ Caesar, quod semper Aeduorum civitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit;

nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, ² quod res posita in celeritate videbatur; C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris praesidio relinquit.

Fratres Litaviceī cum comprehendi iussisset, ³ paulo ante repperit ad hostes fugisse. Adhortatus ⁴ milites, ne necessario tempore itineris labore permoveantur, cupidissimis omnibus progressus milia passuum

xxv; agmen Aeduorum conspicatus, immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit, interdiciteque omnibus, ne quemquam interficiant.

Eporedorigem et ⁵ Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suosque appellare iubet. His cognitīs ⁶ et Litaviceī fraude perspecta Aedui manus tendere [deditionem significare] et proiectis armis mortem deprecari incipiunt.

Litaviceus cum suis clientibus, qui ⁷ bus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit.

XXXXI. Caesar nuntiis ad civitatem Aeduorum ¹ missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis [noctis] exercitui ad quietem datis castra ad Gergoviam movit.

Medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res ² in periculo fuerit, exponunt. Summis copiis castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis succederent nostrosque assiduo labore defetigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset

isdem in vallo permanendum. Multitudine sagittarum ³ atque omnis generis telorum multos vulneratos; ad haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium ⁴

discessu eorum duabus relictis portis obstruere ceteras pluteosque vallo addere et se in posterum diem similemque casum apparare. His rebus cognitis Caesar summo studio militum ante ortum solis in castra peruenit.

1 XXXXII. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Aedui primis nuntiis ab Litaviceo acceptis nullum sibi
2 ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in servitutem abstrahunt. Adiuvat rem proclinatam Convictolitavis plebemque ad furorem impellit, ut facinore admissio ad sanitatem reverti pudeat. Marcum Aristium tribunum militum iter ad legionem facientem fide data ex oppido Cabillono educunt; idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrimque interfectis maiorem multitudinem armatorum concitant.

1 XXXXIII. Interim nuntio allato, omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant; quaestionem de bonis direptis decernunt, Litavici fratrumque bona publicant, legatos ad Caesarem sui purgandi gratia mittunt. Haec faciunt recipiendorum suorum causa; sed contaminati facinore et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, timore poenae exterriti consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quae tametsi Caesar intellegebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civitate iudicare neque de sua in Aeduos benevolentia deminueret. Ipse maiorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumscisteretur, consilia inibat, quem

ad modum a Gergovia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata ab timore defectionis similis fugae videretur.

XXXXIII. Haec cogitanti accidere visa est facta cultas bene rei gerendae. Nam cum in minora castra operis perspiciendi causa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat. Admiratus quaerit ex perfugis causam, quorum magnum ad eum cotidie numerus confluebat. Constatat inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognoverat, dorsum esse eius iugi prope aequum, sed hunc locum silvestrem et angustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi; vehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin paene circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum omnes a Vercingetorige evocatos.

XXXXV. Hac re cognita Caesar mittit complures equitum turmas [eis] de media nocte; imperat, ut paulo tumultuosius omnibus locis vagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci deque his stramenta detrahi mulionesque cum cassidibus equitum specie ac simulatione collibus circumvehi iubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Haec procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra, neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo mittit et paulum progressam inferiore constituit loco silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illo ad munitio-nem copiae traducuntur. Vacua castra hostium Caesar conspicatus tectis insignibus suorum occultatisque signis militaribus raros milites, ne ex oppido animadvertentur, ex maioribus castris in minora traducit lega-

tisque, quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri
s velit, ostendit; in primis monet, ut contineant milites,
ne studio pugnandi aut spe praedae longius progre-
9 diantur; quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit;
hoc una celeritate posse mutari; occasionis esse rem,
10 non proelii. His rebus expositis signum dat et ab
dextra parte alio ascensu eodem tempore Aeduos mittit.

1 XXXXVI. Oppidi murus ab planicie atque initio
ascensus recta regione, si nullus amfractus intercederet,
2 mille passus ceterat; quicquid huc circuitus ad molliem
clivum accesserat, id spatium itineris augebat.
3 A medio fere colle in longitudinem, ut natura montis
ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui
nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli atque
inferiore omni spatio vacuo relicto superiorem partem
4 colles usque ad murum oppidi densissimis castris com-
pleverant. Milites dato signo celeriter ad munitionem
perveniant eamque transgressi trinis castris potiuntur;
5 ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teuto-
matus, rex Nitiobrogum, subito in tabernaculo op-
pressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis
parte nudata, vulnerato equo vix se ex manibus praedantium militum eriperet.

1 XXXXVII. Consecutus id, quod animo proposu-
erat, Caesar receptui cani iussit legionisque decimae,
2 quaecumque erat, continuo signa constituit. Ac reliquarum
legionum milites non exaudito tubae sono, quod satis
magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum
legatisque, ut erat a Caesare praeceptum, retinebantur;
3 sed elati spe celeris victoriae et hostium fuga et super-
riorum temporum secundis proeliis nihil adeo arduum
sibi esse existimaverunt, quod non virtute consequi
possent, neque finem prius sequendi fecerunt, quam
4 muro oppidi portisque appropinquarunt. Tum vero ex
omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius
aberrant, repentino tumultu perterriti, cum hostem intra
portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt.

Matres familiae de muro vestem argentumque iactabant 5
et pectore nudo prominentes passis manibus obtesta-
bantur Romanos, ut sibi parcerent neu, sicut Avarici
fecissent, ne a mulieribus quidem atque infantibus abs-
tinerent; non nullae de muris per manus demissae sese 6
militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis VIII., 7
quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se
Avaricenis praemiis neque commissurum, ut prius
quisquam murum ascenderet, tres suos nactus mani-
pulares atque ab iis sublevatus murum ascendit, hos
ipse rursus singulos exceptans in murum extulit.

XXXXVIII. Interim ii, qui ad alteram partem 1
oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa
convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris
nuntiis incitati, oppidum a Romanis teneri, praemissis
equitibus magno concursu eo contenderunt. Eorum ut 2
quisque primus venerat, sub muro consistebat suorum-
que pugnantium numerum augebat. Quorum cum ma- 3
gna multitudo convenisset, matres familiae, quae paulo
ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtes-
tari et more Gallico passum capillum ostentare liberos-
que in conspectum proferre coeperunt. Erat Romanis 4
nec loco nec numero aequa contentio; simul et cursu
et spatio pugnae defetigati non facile recentes atque
integros sustinebant.

XXXXVIII. Caesar cum iniquo loco pugnari 1
hostiumque augeri copias videret, praemetuens suis
Titum Sextium legatum, quem minoribus castris prae-
sidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris celeriter
educeret et sub infimo colle ab dextro latere hostium
constitueret, ut, si nostros loco depulsos vidisset, quo 2
minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse pau- 3
lum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat,
eventum pugnae exspectabat.

L. Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes 1
loco et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt
Aedui visi ab latere nostris aperto, quos Caesar ab

dextra parte alio ascensu manus destinendae causa
 2 miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros
 perterruerunt, ac tametsi dextris umeris exsertis
 animadvertentur, quod insigne pacatorum esse con-
 3 suerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab
 hostibus factum existimabant. Eodem tempore Lucius
 Fabius centurio, quiue una murum ascenderant, cir-
 4 cumventi atque interfecti muro praecipitabantur. Mar-
 cus Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas
 excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi
 desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus
 suis, qui illum secuti erant, *Quoniam, inquit, me una*
vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae
prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum
 5 *deduxi. Vos data facultate vobis consulite.* Simul in
 medios hostis irrupit duobusque interfectis reliquos a
 6 porta paulum summovit. Conantibus auxiliari suis,
Frustra, inquit, meae vitae subvenire conamini, quem iam
sanguis viresque deficiunt. Proinde abite, dum est facultas,
vosque ad legionem recipite. Ita pugnans post paulum
 concidit ac suis saluti fuit.

1 LL. Nostri, cum undique premerentur, XLVI cen-
 turionibus amissis deieci sunt loco. Sed intolerantius
 Gallos insequentes legio decima tardavit, quae pro sub-
 2 sidio paulo aequiore loco constiterat. Hanc rursus
 XIII. legionis cohortes exceperunt, quae ex castris mi-
 noribus eductae cum Tito Sextio legato ceperant locum
 3 superiorem. Legiones, ubi primum planiciem attigerunt,
 4 infestis contra hostes signis constiterunt. Vercinge-
 torix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit.
 Eo die milites sunt paulo minus septingenti desiderati.

1 LII. Postero die Caesar contione advocata teme-
 ritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi
 ipsi iudicavissent, quo procedendum aut quid agendum
 videretur, neque signo recipiendi dato constitissent
 neque ab tribunis militum legatisque retineri potuissent.
 2 Exposuit, quid iniquitas loci posset, quod ipse ad Ava-

ricum sensisset, cum sine duce et sine equitatu de-
 prehensis hostibus exploratam victoriam dimisisset, ne
 parvum modo detrimentum in contentione propter ini-
 quitatem loci accideret. Quanto opere eorum animi 3
 magnitudinem admiraretur, quos non castrorum muni-
 tiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare
 potuisset, tanto opere licentiam arrogantiamque re-
 prehendere, quod plus se quam imperatorem de vic-
 toria atque exitu rerum sentire existimarent; nec minus 4
 se ab milite modestiam et continentiam quam virtutem
 atque animi magnitudinem desiderare.

LIII. Hac habita contione et ad extremam ora 1
 tionem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo
 permoverentur neu, quod iniquitas loci attulisset, id
 virtuti hostium tribuerent, eadem de protectione cogi-
 tans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit
 aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix 2
 nihilo magis in aequum locum descenderet, levi facto
 equestri proelio atque secundo in castra exercitum re-
 duxit. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad 3
 Gallicam ostentationem minuendam militumque animos
 confirmandos factum existimans in Aeduos movit castra.
 Ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen 4
 Elaver pontes reficit eoque exercitum traducit.

LIIII. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Aeduis 1
 appellatus discit, cum omni equitatu Litavicum ad
 sollicitandos Aeduos profectum: opus esse ipsos ante-
 cedere ad confirmandam civitatem. Etsi multis iam 2
 rebus perfidiam Aeduorum perspectam habebat atque
 horum discessu admaturari defectionem civitatis existi-
 mabat, tamen eos retinendos non constituit, ne aut
 inferre iniuriam videretur aut dare timoris aliquam
 suspicionem. Discedentibus his breviter sua in Aeduos 3
 merita exposuit, quos et quam humiles accepisset, com-
 pulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis co-
 piis, imposito stipendio, obsidibus summa cum con-
 tumelia extortis, et quam in fortunam quamque in 4

amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit.

1 LV. Noviodunum erat oppidum Aeduorum ad
2 ripas Ligeris oportuno loco positum. Huc Caesar om-
nes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam,
suorum atque exercitus impedimentorum magnam par-
3 tem contulerat; huc magnum numerum equorum huius
belli causa in Italia atque Hispania coemptum miserat.
4 Eo cum Eporedorix Viridomarusque venissent et de
statu civitatis cognovissent, Litavicum Bibracti ab
Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximae
auctoritatis, Convictolitavim magistratum magnamque
partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Verein-
getorigem de pace et amicitia concilianda publice
5 missos, non praetermittendum tantum commodum existi-
maverunt. Itaque interfectis Novioduni custodibus,
6 quique eo negotiandi causa convenerant, pecuniam at-
que equos inter se partiti sunt, obsides civitatum Bi-
7 bracte ad magistratum deducendos curaverunt, oppidum,
quod a se teneri non posse iudicabant, ne cui esset
8 usui Romanis, incenderunt, frumenti quod subito potu-
erunt, navibus avexerunt, reliquum flumine atque in-
9 cendio corruerunt. Ipsi ex finitimis regionibus copias
cogere, praesidia custodiasque ad ripas Ligeris dis-
ponere equitatumque omnibus locis iniciendi timoris
causa ostentare coeperunt, si ab re frumentaria Roma-
nos excludere aut adductos inopia in provinciam ex-
10 pellere possent. Quam ad spem multum eos adjuvabat,
quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non
posse transiri videretur.

1 LVI. Quibus rebus cognitis Caesar maturandum
sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periculi-
tandum, ut prius, quam essent maiores eo coactae co-
2 piae, dimicaret. Nam ne commutato consilio iter in
provinciam converteret, ut nemo non tum quidem ne-

cessario faciendum existimabat, cum infamia atque in-
dignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque
difficultas impediabat, tum maxime, quod abiuncto
Labiено atque iis legionibus, quas una miserat, vehe-
3 menter timebat. Itaque admodum magnis diurnis noc-
turnisque itineribus confectis contra omnium opinionem
ad Ligerem venit, vadoque per equites invento pro 4
rei necessitate oportuno, ut bracchia modo atque umeri
ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, dis-
posito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque
hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exer-
citus traduxit, frumentumque in agris et pecoris co- 5
piae nactus, repleto his rebus exercitu iter in Senones
facere instituit.

LVII. Dum haec apud Caesarem geruntur, La- 1
bienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat,
relicto Agedinci, ut esset impedimentis praesidio, cum
III legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum
Parisiorum, quod positum est in insula fluminis Se-
quanae. Cuius adventu ab hostibus cognito, magnae 2
ex finitimis civitatibus copiae convenerunt. Summa 3
imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui prope con-
fectus aetate tamen propter singularem scientiam rei
militaris ad eum est honorem evocatus. Is cum animad- 4
vertisset, perpetuam esse paludem, quae influeret in
Sequanam atque illum omnem locum magno opere
impediret, hic consedit nostrosque transitu prohibere
instituit.

LVIII. Labienus primo vineas agere, cratibus at- 1
que aggere paludem explere atque iter munire cona-
batur. Postquam id difficilius confieri animadvertit, 2
silentio e castris tertia vigilia egressus eodem, quo
venerat, itinere Metiosedum pervenit. Id est oppidum 3
Senonum, in insula Sequanae positum, ut paulo ante
de Lutetia diximus. Deprensus navibus circiter quin- 4
quaginta celeriterque coniunctis atque eo militibus in-
iectis et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna

pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido
 5 potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes
 resciderant, exercitum traducit et secundo flumine ad
 6 Lutetiam iter facere coepit. Hostes re cognita ab iis,
 qui Metiosedo fugerant, Lutetiam incendi pontesque
 eius oppidi rescindi iubent; ipsi profecti a palude ad
 ripas Sequanae e regione Lutetiae contra Labieni
 castra considunt.

1 LVIII. Iam Caesar a Gergovia discessisse audie-
 batur, iam de Aeduorum defectione et secundo Galliae
 mota rumores afferebantur, Gallique in colloquiis in-
 terclusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumenti
 2 coactum in provinciam contendisse confirmabant. Bello-
 vaci autem defectione Aeduorum cognita, qui iam ante
 erant per se infideles, manus cogere atque aperte bel-
 3 lum parare coeperunt. Tum Labienus tanta rerum
 commutatione longe aliud sibi capiendum consilium,
 4 atque antea senserat, intellegebat, neque iam, ut ali-
 quid acquireret proelioque hostes lacesseret, sed, ut
 incolumem exercitum Agedincum reduceret, cogitabat.
 5 Namque altera ex parte Bellovacii, quae civitas in
 Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant,
 alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu
 tenebat; tum legiones a praesidio atque impedimentis
 6 interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito
 difficultatibus obiectis ab animi virtute auxilium pe-
 tendum videbat.

1 LX. Sub vesperum consilio convocato, cohortatus,
 ut ea, quae imperasset, diligenter industrieque admini-
 strarent, naves, quas Metiosedo deduxerat, singulas
 equitibus Romanis attribuit et prima confecta vigilia
 III milia passuum secundo flumine silentio progredi
 2 ibique se exspectari iubet. Quinque cohortes, quas
 minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris
 3 praesidio relinquit; quinque eiusdem legionis reliquas
 de media nocte cum omnibus impedimentis adverso
 4 flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit

etiam lintres; has magno sonitu remorum incitatas
 in eandem partem mittit. Ipse post paulo silentio
 egressus cum tribus legionibus eum locum petit, quo
 naves appellii iusserat.

LXI. Eo cum esset ventum, exploratores hostium, 1
 ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod
 magna subito erat coorta tempestas, ab nostris oppri-
 muntur; exercitus equitatusque equitibus Romanis ad- 2
 ministrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter
 transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus 3
 nuntiatur, in castris Romanorum praeter consuetudinem
 tumultuari, et magnum ire agmen adverso flumine
 sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, et paulo
 infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, 4
 quod existimabant, tribus locis transire legiones atque
 omnes perturbatos defectione Aeduorum fugam parare,
 suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam 5
 praesidio e regione castrorum relicto et parva manu
 Metiosedum versus missa, quae tantum progrediatur,
 quantum naves processissent, reliquas copias contra
 Labienum duxerunt.

LXII. Prima luce et nostri omnes erant trans- 1
 portati et hostium acies cernebatur. Labienus milites 2
 cohortatus, ut suae pristinae virtutis et secundissimorum
 proeliorum retinerent memoriam atque ipsum Caesarem,
 cuius ductu saepe numero hostes superassent, praesentem
 adesse existimarent, dat signum proelii. Primo concursu
 ab dextro cornu, ubi septima legio 3
 constiterat, hostes pelluntur atque in fugam coniciuntur;
 ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, 4
 cum primi ordines hostium transfixi telis concidissent,
 tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspici-
 onem fugae quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus 5
 suis aderat atque eos cohortabatur. Incerto etiam nunc 6
 exitu victoriae, cum septimae legionis tribunus esset
 nuntiatum, quae in sinistro cornu gererentur, post
 tergum hostium legionem ostenderunt signaque intu-

7 lerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit,
sed circumventi omnes interfectique sunt. Eandem
8 fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui praesidio
contra castra Labieni erant relictī, cum proelium com-
missum audissent, subsidio suis ierunt collemque ce-
perunt, neque nostrorum militum victorum impetum
9 sustinere potuerunt. Sic cum suis fugientibus permixti,
quos non silvae montesque texerunt, ab equitatu sunt
10 interfecti. Hoc negotio confecto Labienus revertitur
Agedincum, ubi impedimenta totius exercitus relicta
erant; inde die III. cum omnibus copiis ad Caesarem
pervenit.

1 LXIII. Defectione Aeduorum cognita bellum au-
getur. Legationes in omnes partes circummittuntur;
2 quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sol-
licitandas civitates nituntur; nacti obsides, quos Caesar
3 apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes ter-
4 ritant. Petunt a Vercingetorige Aedui, ut ad se veniat
rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata
contendant, ut ipsis summa imperii tradatur, et re in
5 controversiam deducta totius Galliae concilium Bibracte
6 indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multi-
tudinis suffragiis res permittitur; ad unum omnes Ver-
7 cingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio
Remi, Lingones, Treveri afuerunt, illi, quod amicitiam
Romanorum sequebantur, Treveri, quod aberant longius
et ab Germanis premebantur, quae fuit causa, quare
8 toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno
dolore Aedui ferunt se deiectionis principatu, queruntur
9 fortunae commutationem et Caesaris indulgentiam in
se requirunt, neque tamen suscepto bello suum con-
siliū ab reliquis separare audent. Inviti summae
spei adolescentes Eporedorix et Viridomarus Vercin-
getorigi parent.

1 LXIII. Ipse imperat reliquis civitatibus obsides
diemque ei rei constituit [diem]. Huc omnes equites,
2 xv milia numero, celeriter convenire iubet. Peditatu,

quem antea habuerat, se fore contentum dicit, neque
fortunam temptaturum aut in acie dimicaturum, sed,
quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumen-
tationibus pabulationibusque Romanos prohibere, aequo 3
modo animo sua ipsi frumenta corrumpant aedificia-
que incendant, quā rei familiaris iactura perpetuum
imperium libertatemque se consequi videant. His con- 4
stitutis rebus Aeduis Segusiavisque, qui sunt finitimi
provinciae, decem milia peditum imperat; huc addit
equites DCCC. His praeficit fratrem Eporedorigis bel- 5
lumque inferri Allobrogibus iubet. Altera ex parte 6
Gabalos proximosque pagos Arvernorum in Helvios,
item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomi-
eorum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis 7
nuntiis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum
mentes nondum ab superiore bello resedissee sperabat.
Horum principibus pecunias, civitati autem imperium 8
totius provinciae pollicetur.

LXV. Ad hos omnes casus provisae erant prae- 1
sidia cohortium duarum et viginti, quae ex ipsa pro-
vincia ab Lucio Caesare legato ad omnes partes op-
ponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio 2
congressi pelluntur et Gaius Valerius Domnotaurus, Ca-
buri filio, principe civitatis, compluribusque aliis inter-
fectis intra oppida ac muros compelluntur. Allobroges 3
crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis magna cum
cura et diligentia suos fines tuentur. Caesar, quod 4
hostes equitatu superiores esse intellegebat et inter-
clusis omnibus itineribus nulla re ex provincia atque
Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam
mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat,
equitesque ab his arcessit et levis armaturae 5
pedites, qui inter eos proeliari consueverant. Eorum
adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis
militum reliquisque [sed et] equitibus Romanis atque
evocatis equos sumit Germanisque distribuit.

LXVI. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae 1

ex Arvernīs equitesque, qui totī Gallīae erant imperati,
 2 conveniunt. Magno horum coacto numero, cum Caesar
 in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret,
 quo facilius subsidium provinciae ferri posset, circiter
 milia passuum x ab Romanis trinis castris Vercin-
 3 getorix consedit convocatisque ad concilium praefectis
 equitum venisse tempus victoriae demonstrat: fugere
 4 in provinciam Romanos Galliaque excedere. Id sibi
 ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad
 reliqui temporis pacem atque otium parum profici:
 maioribus enim coactis copiis reversuros neque finem
 bellandi facturos. Proinde in agmine impeditos adori-
 5 antur. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo
 morentur, iter facere non posse; si, id quod magis
 futurum confidat, relictis impedimentis suae saluti
 consulant, et usu rerum necessariorum et dignitate
 6 spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo
 eorum progredi modo extra agmen audeat, [et] ipsos
 quidem non debere dubitare. Id quo maiore faciant
 animo, copias se omnes pro castris habiturum et ter-
 7 rori hostibus futurum. Conclamant equites, sanctissimo
 iure iurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur,
 ne ad liberos, ne ad parentes, ad uxorem aditum habeat,
 qui non bis per agmen hostium perequitasset.

1 LXVII. Probata re atque omnibus iure iurando
 adactis, postero die in tres partes distributo equitatu
 duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una a
 2 primo agmine iter impedire coepit. Qua re nuntiata
 Caesar suum quoque equitatum tripertito divisum contra
 hostem ire iubet. Pugnatur una omnibus in partibus.
 3 Consistit agmen; impedimenta inter legiones recipiun-
 4 tur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius premi
 videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque constitui
 iubebat; quae res et hostes ad insequendum tardabat
 5 et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani
 ab dextro latere summum iugum nacti hostes loco
 depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix

cum pedestribus copiis consererat, persequuntur com-
 pluresque interficiunt. Qua re animadversa reliqui, ne 6
 circumirentur, veriti se fugae mandant. Omnibus locis
 fit caedes. Tres nobilissimi Aedui capti ad Caesarem 7
 perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controver-
 siam cum Convictolitavi proximis comitiis habuerat,
 et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestri-
 bus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante ad-
 ventum Caesaris Aedui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix co- 1
 pias, ut pro castris collocaverat, reduxit protinusque
 Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere
 coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se
 subsequi iussit. Caesar impedimentis in proximum 2
 collem deductis, duabus legionibus praesidio relictis
 secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tri-
 bus milibus hostium ex novissimo agmine interfectis
 altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis 3
 situ perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime
 parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad
 laborem milites circumvallare instituit.

LXVIII. Ipsum erat oppidum Alesia in colle 1
 summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expu-
 gnari non posse videretur; cuius collis radices duo 2
 duabus ex partibus flumina subleebant. Ante id op- 3
 pidum planicies circiter milia passuum III in longi-
 tudinem patebat; reliquis ex omnibus partibus colles 4
 mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio op-
 pidum cingebant. Sub muro, quae pars collis ad 5
 orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae
 Gallorum compleverant fossamque et maceriam sex
 in altitudinem pedum praeduxerant. Eius munitionis, 6
 quae ab Romanis instituebatur, circuitus XI milia
 passuum tenebat. Castra oportunis locis erant posita 7
 ibique castella XXIII facta, quibus in castellis interdum
 stationes ponebantur, ne qua subito eruptio fieret; haec
 eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

1 LXX. Opere instituto fit equestre proelium in ea
 2 planicie, quam intermissam collibus tria milia pas-
 suum in longitudinem patere supra demonstravimus.
 3 Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris
 Caesar Germanos summittit legionesque pro castris
 constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu
 4 fiat. Praesidio legionum addito nostris animus auge-
 tur; hostes in fugam coniecti se ipsi multitudine im-
 5 pediunt atque angustioribus portis relictis coacervantur.
 Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit
 6 magna caedes; non nulli relictis equis transire
 et maceriam transcendere conantur. Paulum legiones
 Caesar, quas pro vallo constituerat, promoveri iubet.
 7 Non minus, qui intra munitiones erant, perturbantur
 Galli: veniri ad se confestim existimantes ad arma
 conclamant; non nulli perterriti in oppidum irrumpunt.
 8 Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur.
 Multis interfectis, compluribus equis captis Germani
 sese recipiunt.

1 LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab
 Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se
 2 equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut
 suam quisque eorum civitatem adeat omnesque, qui
 per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant.
 3 Sua in illos merita proponit obtestaturque, ut suae
 salutis rationem habeant, neu se optime de communi
 libertate meritum hostibus in cruciatum dedant. Quod
 si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX
 4 una secum interitura demonstrat. Ratione inita exiguae
 dierum se habere xxx frumentum, sed paulo etiam
 5 longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis,
 qua nostrum opus erat intermissum, secunda vigilia
 6 silentio equitatum mittit. Frumentum omne ad se
 referri iubet, capitis poenam iis, qui non paruerint,
 7 constituit; pecus, cuius magna erat copia ab Mandubiis
 compulsa, viritim distribuit, frumentum parce et pau-
 8 latim metiri instituit. Copias omnes, quas pro oppido

collocaverat, in oppidum recepit. His rationibus auxilia 9
 Galliae exspectare et bellum parat administrare.

LXXII. Quibus rebus cognitis ex perfugis et cap- 1
 tivis Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam
 pedum xx directis lateribus duxit, ut eius fossae
 solum tantundem pateret, quantum summae fossae
 labra distarent. Reliquas omnes munitiones ab ea 2
 fossa pedes quadringentos reduxit, id hoc consilio,
 quoniam tantum esset necessario spatium complexus
 nec facile totum corpus corona militum cingeretur, ne
 3 de improvviso aut noctu ad munitiones hostium mul-
 tudo advolarët, aut interdum tela in nostros operi
 destinatos conicere possent. Hoc intermisso spatio 3
 duas fossas quindecim pedes latas eadem altitudine
 perduxit; quarum anteriorem campestribus ac demissis
 locis aqua ex flumine derivata complevit. Post eas 4
 aggerem ac vallum XII pedum exstruxit. Huic lori-
 cam pinnasque adiecit, grandibus cervis eminentibus
 ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascen-
 sum hostium tardarent, et turres toto opere circum-
 5 dedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

LXXIII. Erat eodem tempore et materiari et 1
 frumentari et tantas munitiones fieri necesse deminutis
 nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur;
 ac non numquam opera nostra Galli temptare atque
 eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere
 conabantur. Quare ad haec rursus opera addendum 2
 Caesar putavit, quo minore numero militum muni-
 tiones defendi possent. Itaque truncis arborum [aut]
 admodum firmis ramis abscisis atque horum delibratis
 ac praeacutis cacuminibus perpetuae fossae quinos
 pedes altae ducebantur. Huc illi stipites demissi et 3
 ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis emi-
 nebant. Quini erant ordines coniuncti inter se atque 4
 implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis
 induebant. Hos cippos appellabant. Ante quos obli- 5
 quis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes tres

in altitudinem pedes fodiebantur paulatim angustiore
 6 ad infimum fastigio. Huc teretes stipites feminis
 crassitudine ab summo praeacuti et praeusti demitte-
 bantur ita, ut non amplius digitis quattuor ex terra
 7 eminent; simul confirmandi et stabiliendi causa sin-
 guli ab infimo solo pedes terra exculcabantur; reliqua
 pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac vir-
 8 gultis integebatur. Huius generis octoni ordines ducti
 ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine
 9 floris lilium appellabant. Ante haec taleae pedem
 longae ferreis hamis infixis totae in terram infodie-
 bantur mediocribusque intermissis spatiis omnibus locis
 disserebantur, quos stimulos nominabant.

1 LXXIII. His rebus perfectis, regiones secutus
 quam potuit aequissimas pro loci natura, XIII milia
 passuum complexus paris eiusdem generis munitiones,
 diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut
 ne magna quidem multitudine, si ita accidat *equitatus*
 discessu, munitionum praesidia circumfundi possent;
 2 ne autem cum periculo ex castris egredi cogatur,
 dierum triginta pabulum frumentumque habere omnes
 convectum iubet.

1 LXXV. Dum haec apud Alesiam geruntur, Galli
 concilio principum indicto non omnes eos, qui arma
 ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos
 statuunt, sed certum numerum cuique ex civitate im-
 perandum, ne tanta multitudine confusa nec moderari
 nec discernere suos nec frumentandi rationem habere
 2 possent. Imperant Aeduis atque eorum clientibus,
 Segusiavis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, [Blan-
 noviiis,] milia xxxv; parem numerum Arvernibus ad-
 iunctis Eleutetis, Cadurcis, Gabalis, Vellaviis, qui sub
 3 imperio Arvernorum esse consuerunt; Sequanis, Seno-
 nibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duo-
 dena milia; Bellovacis x; [totidem Lemovicibus;] octona
 Pictonibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis; sena
 Andibus, Ambianis, Mediomatriciis, Petrocoriis, Nerviiis,

Morinis; Nitiobrogibus quinque milia; Aulercis Ceno-
 manis totidem; Atrebatibus IIII; Vellocassis *totidem*;
 Lemovicibus et Aulercis Ebuovicibus terna; Rauricis
 et Boiis *bina*; xxx universis civitatibus, quae Oceanum 4
 attingunt quaeque eorum consuetudine Aremoricae ap-
 pellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Redones,
 Ambibarii, Caletes, Osismi, Lexobii, Venelli. Ex his 5
 Bellovacii suum numerum non compleverunt, quod se
 suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum ges-
 turos dicebant neque cuiusquam imperio obtempera-
 turos; rogati tamen ab Commio pro eius hospitio II
 milia una miserunt.

LXXVI. Huius opera Commii, ut antea demons- 1
 travimus, fideli atque utili superioribus annis erat
 usus in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis civi-
 tatem eius immunem esse iusserat, iura legesque red- 2
 diderat atque ipsi Morinos attribuerat. Tamen tanta
 universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae
 et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque bene-
 ficiis neque amicitiae memoria moverentur, omnesque
 et animo et opibus in id bellum incumberent. Coactis 3
 equitum VIII milibus et peditum circiter CCL, haec in
 Aeduorum finibus recensebantur, numerusque inibatur,
 praefecti constituebantur. Commio Atrebatii, Virido- 4
 maro et Eporedorigi Aeduis, Vercassivellauno Arverno,
 consobrino Vercingetorigis, summa imperii traditur.
 His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum con- 5
 silio bellum administraretur. Omnes alacres et fidu-
 ciae pleni ad Alesiam proficiscuntur, neque erat om-
 nium quisquam, qui aspectum modo tantae multitudinis
 sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti proelio,
 cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae
 copiae equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Alesiae obsidebantur, prae- 1
 terita die, qua auxilia suorum expectaverant, con-
 sumpto omni frumento inscii, quid in Aeduis gere-
 retur, concilio coacto de exitu suarum fortunarum

- 2 consultabant. Ac variis dictis sententiis, quarum pars
deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem
censebat, non praetereunda oratio Critognati videtur
propter eius singularem et nefariam crudelitatem.
- 3 Hic, summo in Arvernibus ortus loco et magnae habitus
auctoritatis, *Nihil*, inquit, *de eorum sententia dicturus*
sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine ap-
pellant, neque hos habendos civium loco neque ad con-
cilium adhibendos censeo. Cum his mihi res sit, qui
eruptionem probant; quorum in consilio omnium vestrum
consensu pristinae residere virtutis memoria videtur.
- 5 *Animi est ista mollitia, non virtus, paulisper inopiam*
ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius
reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque
ego hanc sententiam probarem (tantum apud me dignitas
potest), si nullam praeterquam vitae nostrae iacturam
fieri viderem; sed in consilio capiendū omnem Galliam
respicimus, quam ad nostrum auxilium concitavimus.
- 8 *Quid hominum milibus LXXX uno loco interfectis pro-*
pinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis,
si paene in ipsis cadaveribus proelio decertare cogentur?
- 9 *Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestrae salutis*
causa suum periculum neglexerunt, nec stultitia ac teme-
ritate vestra aut animi imbecillitate omnem Galliam pro-
sternere et perpetuae servituti subicere. An, quod ad
diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis?
Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus
animine causa cotidie exerceri putatis? Si illorum nun-
tiis confirmari non potestis omni aditu praesaepto, his
utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cuius
rei timore exterriti diem noctemque in opere versantur.
- 12 *Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri maiores*
nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt;
qui in oppida compulsi ac simili inopia subacti eorum
corporibus, qui aetate ad bellum inutiles videbantur, vitam
toleraverunt neque se hostibus tradiderunt. Cuius rei si
exemplum non haberemus, tamen libertatis causa institui

et posteris prodi pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi 14
simile bello fuit? Depopulata Gallia Cimbri magnaue il-
lata calamitate finibus quidem nostris aliquando excesserunt
atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem
nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud aut quid 15
volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles potentesque
bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considerare
atque his aeternam iniungere servitutem? Neque enim ulla
alia condicione bella gesserunt. Quod si ea, quae in lon-
ginqvis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam 16
Galliam, quae in provinciam redacta, iure et legibus com-
mutatis, securibus subiecta perpetua premitur servitute.

LXXVIII. Sententiis dictis constituunt, ut ii, qui va- 1
letudine aut aetate inutiles sunt bello, oppido excedant
atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sen-
tentiam descendant; illo tamen [tempore] potius uten- 2
dum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam
aut deditionis aut pacis subeundam condicionem. Man- 3
dubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxori-
bus exire coguntur. Hi cum ad munitiones Romanorum 4
accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in
servitutem receptos cibo iuarent. At Caesar dispositis 5
in vallo custodibus recipi prohibebat.

LXXVIII. Interea Commius reliquique duces, qui- 1
bus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis
ad Alesiam perveniunt et colle exteriori occupato non
longius mille passibus ab nostris munitionibus con-
sidunt. Postero die equitatu ex castris educto omnem 2
eam planiciem, quam in longitudinem tria milia pas-
sum patere demonstravimus, complent pedestresque
copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus
constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in cam- 3
pum. Concurrunt his auxiliis visis; fit gratulatio inter
eos atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Ita- 4
que productis copiis ante oppidum considunt et pro-
ximam fossam crateribus integunt atque aggere explent
seque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

1 LXXX. Caesar omni exercitu ad utramque partem
munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque
locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et
2 proelium committi iubet. Erat ex omnibus castris,
quae summum undique iugum tenebant, despectus, at-
que omnes milites intenti pugnae proventum expec-
3 tabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditos-
que levis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus
auxilio succurrerent et nostrorum equitum impetus sus-
tinerent. Ab his complures de improvise vulnerati
4 proelio excedebant. Cum suos pugna superiores esse
Galli confiderent et nostros multitudine premi viderent,
ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus contine-
bantur, et hi, qui ad auxilium convenerant, clamore
5 et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in
conspetu omnium res gerebatur neque recte ac tur-
piter factum celari poterat, utrosque et laudis cupiditas
6 et timor ignominiae ad virtutem excitabat. Cum
a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pu-
gnaretur, Germani una in parte confertis turmis in
7 hostes impetum fecerunt eosque propulerunt; quibus
in fugam coniectis sagittarii circumventi interfectique
8 sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque
ad castra insecuti sui colligendi facultatem non de-
9 derunt. At ii, qui ab Alesia processerant, maesti prope
victoria desperata se in oppidum receperunt.

1 LXXXI. Uno die intermisso Galli atque hoc spatio
magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto
media nocte silentio ex castris egressi ad campestris
2 munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua
significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo ad-
ventu cognoscere possent, crates proicere, fundis, sagit-
tis, lapidibus nostros de vallo proturbare reliquaque,
quae ad oppugnationem pertinent, parant administrare.

3 Eodem tempore clamore exaudito dat tuba signum suis
4 Vercingetorix atque ex oppido educit. Nostri, ut su-
perioribus diebus suis cuique erat locus attributus,

ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque,
quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos pro-
terrent. Prospectu tenebris adempto multa utrimque 5
vulnera accipiuntur. Complura tormentis tela conici-
untur. At Marcus Antonius et Gaius Trebonius legati, 6
quibus hae partes ad defendendum obvenerant, qua
ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio ex
ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. Dum longius ab munitione aberant 1
Galli, plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam
propius successerunt, aut se stimulis inopinantes in-
duebant aut in scrobes delati transfodiebantur aut ex
vallo ac turribus traieci pilis muralibus interibant.
2 Multis undique vulneribus acceptis nulla munitione
perrupta, cum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto
ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se
ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quae a 3
Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, pro-
ferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus ad 4
ministrandis morati prius suos discessisse cognoverunt,
quam munitionibus appropinquarent. Ita re infecta
in oppidum reverterunt.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi 1
Galli, quid agant, consulunt; locorum peritos adhi-
bent; ex his superiorum castrorum situs munitiones-
que cognoscunt. Erat a septentrionibus collis, quem 2
propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non
potuerant nostri: necessario paene iniquo loco et leni-
ter declivi castra fecerunt. Haec Gaius Antistius Re- 3
ginus et Gaius Caninius Rebilus legati cum duabus
legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores re- 4
gionibus duces hostium LX milia ex omni numero
deligunt earum civitatum, quae maximam virtutis opi-
nionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, oc- 5
culte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt,
cum meridies esse videatur. His copiis Vercassivel- 6
launum Arvernum, unum ex quattuor ducibus, pro-

7 pinquam Vercingetorigis, praeficiunt. Ille ex castris
prima vigilia egressus prope confecto sub lucem itinere
post montem se occultavit militesque ex nocturno la-
8 bore sese reficere iussit. Cum iam meridies appropin-
quare videretur, ad ea castra, quae supra demonstra-
vimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad
campestres munitiones accedere et reliquae copiae pro
castris sese ostendere coeperunt.

1 LXXXIII. Vercingetorix ex arce Alesiae suos con-
spicatus ex oppido egreditur; cratis, longurios, mus-
culos, falces reliquaque, quae eruptionis causa para-
2 verat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis,
atque omnia temptantur; quae minime visa pars firma
3 est, huc concurritur. Romanorum manus tantis mun-
itionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit.
4 Multum ad terrendos nostros valet clamor, qui post
tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in
5 aliena vident salute constare; omnia enim plerumque,
quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

1 LXXXV. Caesar idoneum locum nactus, quid qua-
que ex parte geratur, cognoscit; laborantibus submit-
2 tit. Utrisque ad animum occurrit, unum esse illud
3 tempus, quo maxime contendere conveniat: Galli, nisi
perfregerint munitiones, de omni salute desperant; Ro-
mani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium ex-
4 spectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur,
quo Vercassivellaunum missum demonstravimus. In-
quum loci ad declivitatem fastigium magnum habet
5 momentum. Alii tela coniciunt, alii testudine facta
6 subeunt; defetigatis in vicem integri succedunt. Agger
ab universis in munitionem coniectus et ascensum dat
Gallis et ea, quae in terra occultaverant Romani, con-
tegit; nec iam arma nostris nec vires suppetunt.

1 LXXXVI. His rebus cognitis Caesar Labienum cum
2 cohortibus sex subsidio laborantibus mittit; imperat,
si sustinere non posset, deductis cohortibus eruptione
3 pugnaret; id nisi necessario ne faciat. Ipse adit re-

liquos, cohortatur, ne labori succumbant; omnium su-
periorum dimicationum fructum in eo die atque hora
docet consistere. Interiores desperatis campestribus 4
locis propter magnitudinem munitionum loca praerupta
ex ascensu temptant; huc ea, quae paraverant, con-
ferunt. Multitudine telorum ex turribus propugnantes 5
deturbant, aggere et cratibus fossas explent, falcibus
vallum ac loricam rescindunt.

LXXXVII. Mittit primo Brutum adolescentem cum 1
cohortibus Caesar, post cum aliis Gaium Fabium le-
gatum; postremo ipse, cum vehementius pugnaretur,
integros subsidio adducit. Restituto proelio ac repul- 2
sis hostibus eo, quo Labienum miserat, contendit; co-
hortes III ex proximo castello deducit, equitum par-
tem se sequi, partem circumire exteriores munitiones
et ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam 3
neque aggeres neque fossae vim hostium sustinere po-
terant, coactis una XL cohortibus, quas ex proximis
praesidiis deductas fors obtulit, Caesarem per nuntios
facit certiore, quid faciendum existimet. Accelerat
Caesar, ut proelio intersit.

LXXXVIII. Eius adventu ex colore vestitus co- 1
gnito, quo insigni in proeliis uti consuevit, turmisque
equitum et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut
de locis superioribus haec declivia et devexa cerneban- 2
tur, hostes proelium committunt. Utrisque clamore
sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus mun-
itionibus clamor. [Nostris omissis pilis gladiis rem ge- 3
runt. Repente post tergum equitatus cernitur; cohortes
aliae appropinquant. Hostes terga vertunt; fugientibus
equites occurrunt. Fit magna caedes. Sedulius, dux 4
et princeps Lemovicum, occiditur; Vercassivellaunus
Arvernus vivus in fuga comprehenditur; signa militaria
LXXIII ad Caesarem referuntur; pauci ex tanto numero
se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido 5
caedem et fugam suorum desperata salute copias a
munitionibus reducunt. Fit protinus hac re audita ex 6

castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur; magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in civitates discedunt.

887
1 LXXXVIII. Postero die Vercingetorix consilio convocato id bellum se suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa demonstrat, et quoniam sit fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satis facere seu vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. Iubet arma tradi, principes produci. Ipse in munitione pro castris conedit; eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma prociuntur. Reservatis Aeduis atque Arvernibus; si per eos civitates recipere posset, ex reliquis captivis toto exercitui capita singula praedae nomine distribuit.

1 LXXXX. His rebus confectis in Aeduos proficiscitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernibus missi, quae imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit. Captivorum circiter xx milia Aeduis Arvernibusque reddit. Titum Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequanos proficisci iubet; huic M. Sempronium Rutilum attribuit. Gaium Fabium legatum et Lucium Minucium Basilum cum legionibus duabus in Remis collocat, ne quam ab finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. Gaium Antistium Reginum in Ambivaretos, Titum Sextium in Bituriges, Gaium Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Quintum Tullium Ciceronem et Publium Sulpicium Cabiloni et Matiscone in Aeduis ad Ararim rei frumentariae causa collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. 2 His rebus ex litteris Caesaris cognitae Romae dierum xx supplicatio redditur.

A. HIRTI BELLI GALLICI LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

Prooemium I. (epistula) Hirtii.

[A. U. C. DCCIII.] Res gestae ab Caesare octavo consulatus anno, c. I—LXXXXVIII.

Caesar Bituriges in deditionem accipit, c. I—III; Carnutes devincit, c. III. V; item Bellovacos, c. VI—XXII. (Narratur insidiae superiore anno Comio Atrebatii paratae c. XXIII.) Caesar exercitu in plures partes diviso denuo fines Eburonum populatur, Labienum in Treveros mittit, c. XXIII. XXV. Dumnaeus dux Andium Lemonum obsidens fugatur, c. XXVI—XXXI. Drappes Seno et Lucretius Cadureus Uxelloduni, quo confugerant, a C. Caninio legato obsidentur; frumentandi causa ex oppido egressi repelluntur; Drappes capitur. Interim Carnutes et Aremoricae civitates a C. Fabio legato in fidem recipiuntur, c. XXXII—XXXVI. Uxelloduno operibus incluso Caesar supplicio de Gutruato Carnute, belli concitato, sumpto advenit, oppidanos ad deditionem cogit; Lucretius comprehenditur, c. XXXVII—LXXXXIII. Treveris interim a Labieno devictis Caesar Aquitanos in fidem recipit; exercitum per legatos in hiberna deducit. Cominus Atrebas M. Antonio quaestori se dedit, c. LXXXXV—LXXXXVIII, 9.

[A. U. C. DCCIII.] Alterum prooemium Hirtii, c. LXXXXVIII, 10. 11.

Caesar clementia in devictas civitates usus in Italiam proficiscitur, c. LXXXXVIII—LI; inde in ulteriorem Galliam reversus omnem exercitum lustrat; T. Labienum Galliae togatae praeficit; C. Curio Caesaris causam in senatu defendit, c. LII. Bellum civile exoritur. Legiones Caesari per causam belli Parthici detractae Pompeio traduntur, c. LIII—LV.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae videretur deprecationem habere, rem difficillimam suscepi. Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae, non cohaerentibus superioribus atque

insequentibus eius scriptis, contexui novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitae Caesaris. Quos utinam, qui legent, scire possint, quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiae atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur. Qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus desit, adeoque probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra quam reliquorum est admiratio; ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Caesare cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem; quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. Vale.

1 CAP. I. Omni Gallia devicta Caesar cum a superiore aestate nullum bellandi tempus intermisisset militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet, complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nuntiabantur coniurationesque facere.
2 Cuius rei veri similis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse [a] Romanis, nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habi-

turum exercitum populi Romani ad omnia persequenda; non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem.

II. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar Marcum Antonium quaestorem suis praefecit hibernis; ipse equitum praesidio pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII., quam non longe a finibus Aeduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem XI., quae proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit, qui, cum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerint contineri, quin bellum pararent coniurationesque facerent.

III. Repentino adventu Caesaris accidit, quod imparatis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent. Namque etiam illud vulgare incursionis hostium signum, quod incendiis aedificiorum intellegi consuevit, Caesaris erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur, aut hostes incendiis terrentur. Multis hominum milibus captis perterriti Bituriges, qui primum adventum potuerant effugere Romanorum, in finitimas civitates aut privatis hospitibus confisi aut societate consiliorum confugerant. Frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit nec dat ulli civitati spatium de aliena potius quam de domestica salute cogitandi; qua celeritate et fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad condiciones pacis adducebat. Tali conditione proposita Bituriges, cum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitiam finitimasque civitates sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

III. Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, 1

qui brumalibus diebus itineribus difficillimis, frigori-
bus intolerandis studiosissime permanserant in labore,
ducenos sestertios, centurionibus tot milia nummum
praedae nomine condonanda pollicetur legionibusque
in hiberna remissis ipse se recipit die XXXX. Bibracte.
2 Ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt
auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bel-
3 lum sibi querebantur. Qua re cognita, cum dies non
amplius X et VIII in hibernis esset moratus, legiones
XIII. et sextam ex hibernis ab Arare educit, quas ibi
collocatas explicandae rei frumentariae causa superiore
4 commentario demonstratum est. Ita cum duabus le-
gionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

1 V. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata,
calamitate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis op-
pidisque, quae tolerandae hiemis causa constitutis
repente exiguis ad necessitatem aedificiis incolabant
(nuper enim devicti complura oppida dimiserant), di-
2 spersi profugiunt. Caesar, erumpentes eo maxime tem-
pore acerrimas tempestates cum subire milites nollet,
in oppido Carnutum Cenabo castra ponit atque in
tectis partim Gallorum, partim quae collectis celeriter
stramentis tentiorum integendorum gratia erant in-
3 aedificata, milites compegit. Equites tamen et auxi-
liarios pedites in omnes partes mittit, quascumque
petisse dicebantur hostes; nec frustra: nam plerumque
4 magna praeda potiti nostri revertuntur. Oppressi
Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis
expulsi nullo loco diutius consistere auderent nec sil-
varum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent,
dispersi magna parte amissa suorum dissipantur in
finitimas civitates.

1 VI. Caesar tempore anni difficillimo, cum satis
haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium
belli nasceretur, quantumque in ratione esset, explora-
tum haberet, sub tempus aestivorum nullum summum
bellum posse conflare, Gaium Trebonium cum duabus

legionibus, quas secum habebat, in hibernis Cenabi
collocavit; ipse cum crebris legationibus Remorum 2
certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes
Belgasque praestabant, finitimasque his civitates duce
Correo Bellovaco et Commio Atrebate exercitus com-
parare atque in unum locum cogere, ut omni multi-
tudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi,
facerent impressionem, pertinere autem non tantum
ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret,
nullam calamitatem socios optime de republica meritos
accipere, legionem ex hibernis evocat rursus undecimam, 3
litteras autem ad Gaium Fabium mittit, ut in fines
Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret,
alteramque ex duabus ab Tito Labieno arcessit. Ita, 4
quantum hibernorum oportunitas bellique ratio postu-
labat, perpetuo suo labore in vicem legionibus ex-
peditionum onus iniungebat.

VII. His copiis coactis ad Bellovacos proficiscitur 1
castrisque in eorum finibus positis equitum turmas
dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex
quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio 2
functi renuntiant, paucos in aedificiis esse inventos,
atque hos, non qui agrorum colendorum causa reman-
sissent (namque esse undique diligenter demigratum),
sed qui speculandi causa essent remissi. A quibus 3
cum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bello-
vacorum quodve esset consilium eorum, inveniebat:
Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum 4
locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Ca-
letos, Velicassis, Atrebatas; locum castris excelsum
in silva circumdata palude delegisse, impedimenta
omnia in ultiores silvas contulisse. Complures esse 5
principes belli auctores, sed multitudinem maxime Cor-
reo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen 6
populi Romani intellexissent. Paucis ante diebus ex
his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia
Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua

7 et multitudo esset infinita. Constituisse autem Bello-
vacos omnium principum consensu, summa plebis cu-
puditate, si, ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus
veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore
postea condicione cum toto exercitu decertare cogeren-
8 tur; si maiores copias adduceret, in eo loco permanere,
quem delegissent, pabulatione autem, quae propter
anni tempus cum exigua tum disiecta esset, et frumen-
tatione et reliquo com meatu ex insidiis prohibere Ro-
manos.

1 VIII. Quae Caesar consentientibus pluribus cum
cognosset atque ea, quae proponerentur, consilia plena
prudenciae longeque a temeritate barbarorum remota
esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit,
quo celerius hostes contempta suorum paucitate pro-
2 dirent in aciem. Singularis enim virtutis veterimas
legiones VII., VIII., VIII. habebat, summae spei delectae-
que iuventutis XI., quae octavo iam stipendio tamen in
collatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac
3 virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio advocato
rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis
4 animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium
legionum numero posset elicere ad dimicandum, agmi-
nis ordinem ita constituit, ut legiones VII., VIII., VIII.
ante omnia irent impedimenta, deinde omnium impedi-
mentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut in
expeditionibus esse consuevit, cogeret XI., ne maioris
multitudinis species accidere hostibus posset, quam
5 ipsi depoposcissent. Hac ratione paene quadrato agmine
instructo in conspectum hostium celerius opinione eo-
rum exercitum adducit.

1 VIII. Cum repente instructas velut in acie certo
gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant
ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, sive cer-
taminiis periculo sive subito adventu sive expectatione
nostri consilii copias instruunt pro castris nec loco
2 superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optaverat,

tamen admiratus tantam multitudinem hostium valle
intermissa magis in altitudinem depressa quam late
patente castra castris hostium confert. Haec imperat 3
vallo pedum duodecim muniri, loriculam pro [hac]
ratione eius altitudinis inaedificari, fossam duplicem
pedum denum quinum lateribus deprimi directis, turris
excitari crebras in altitudinem trium tabulatorum, pon-
tibus traiectis constratisque coniungi, quorum frontes
viminea lorica munirentur, ut ab hostibus duplici
fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur,
quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, 4
hoc audacius longiusque permitteret tela, alter, qui
propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte
ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altiores-
que turres imposuit.

X. Huius munitionis duplex erat consilium. Nam- 1
que et operum magnitudinem et timorem suum spera-
bat fiduciam barbaris allaturum, et cum pabulatum
frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis
copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi.
Interim crebro paucis utrimque procurrentibus inter 2
bina castra palude interiecta contendebatur; quam
tamen paludem non numquam aut nostra auxilia [aut]
Gallorum Germanorumque transibant acriusque hostes
insequebantur, aut vicissim hostes eadem transgressi
nostros longius summovebant. Accidebat autem coti- 3
dianis pabulationibus, id quod accidere erat necesse,
cum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquire-
retur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circum-
venirentur; quae res, etsi mediocre detrimentum iumen- 4
torum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas
cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis,
quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum
arcessenda docui, cum equitibus venerat; qui tametsi 5
numero non amplius erant quingenti, tamen Germa-
norum adventu barbari nitebantur.

XI. Caesar cum animadverteret, hostem com- 1

plures dies castris palude et loci natura munitis se tenere, neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciose nec locum munitionibus claudi nisi a maiore exercitu posse, litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII., quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret;

2 ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas incursiones hostium sustinerent.

1 XII. Quod cum cotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diurnitate, Bellovacii delecta manu peditum cognitis stationibus cotidianis equitum nostrorum silvestribus locis

2 insidias disponunt eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros [insidiae], deinde circum-

3 ventos aggredierentur. Cuius mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. Namque hi, cum repente hostium equites animadvertissent ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius

4 insecuti peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris proelii, se receperunt amisso Vertisco principe civitatis,

5 praefecto equitum; qui cum vix equo propter aetatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat neque

6 dimicari sine se voluerat. Inf[amm]antur atque incitantur hostium animi secundo proelio, principe et

7 praefecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admomentur diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

1 XIII. Non intermittunt interim cotidiana proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada

2 transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea Caesar traduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi proeliarentur, cum constantius universi pa-

ludem transissent paucisque in resistendo interfectis pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut comminus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueverant, turpiter refugerunt nec prius finem 3 fugae fecerunt saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent aut non nulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic om- 4 nes copiae sunt perturbatae, ut vix iudicari posset, utrum secundis minimisque rebus insolentiores an adverso mediocri casu timidiores essent.

XIII. Compluribus diebus isdem in castris con- 1 sumptis, cum propius accessisset legiones et Gaium Trebonium legatum cognovissent, duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta. Quorum per- 2 turbatum et confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit), oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Caesar neque resistentes aggrediendos 3 tanto collis ascensu iudicabat, neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent. Ita, 4 cum palude impedita a castris castra dividi videret, quae transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset, atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animum adverteret, pontibus palude constrata legiones traducit celeriterque in summam planiciem iugi pervenit, quae declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis ad 5 ultimum iugum pervenit aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos coniei possent.

- 1 XV. Barbari confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatim copias distributas dimittere non possent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt.
- 2 Quorum pertinacia cognita Caesar xx cohortibus instructis castrisque eo loco metatis muniri iubet castra.
- 3 Absolutis operibus pro vallo legiones instructas collocat, equites frenatis equis in statione disponit. Bellovacii, cum Romanos ad insequendum paratos viderent neque pernoctare aut diutius permanere sine periculo eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi ceperunt. Fasces [ut consueverant; namque in acie sedere Gallos consuesse superioribus commentariis Caesaris declaratum est] per manus stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos ante aciem collocarunt extremoque tempore diei signo pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt.
- 1 XVI. Caesar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat incendiis oppositis, tamen id consilium cum fugae causa initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad insequendum; ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare fumum et flammam densissimam timerent ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita fuga timoris simul calliditatisque plena sine ullo detrimento milia non amplius decem progressi hostes loco munitissimo castra posuerunt. Inde cum saepe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.
- 1 XVII. Quod cum crebrius accideret, ex captivo

quodam comperit Caesar, Correum, Bellovacorum ducem, fortissimorum milia sex peditum delegisse equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum propter copiam frumenti ac pabuli Romanos missuros suspicaretur. Quo cognito consilio legiones plures, quam solebat, educit equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidio consuevit, praemittit; huic interponit auxilia levis armaturae; ipse cum legionibus, quam potest maxime, appropinquat.

XVIII. Hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, silvis undique aut impeditissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. Explorato hostium consilio nostri ad proeliandum animo atque armis parati, cum subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu cum sibi Correas oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus proeliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

XVIII. Cum dispositis turmis in vicem rari proeliarentur neque ab lateribus circumveniri suos paterentur, erumpunt ceteri Correo proeliante ex silvis. Fit magna contentione diversum proelium. Quod cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros coegit cedere equites. Quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi constanter proeliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione; deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab

insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. 4 Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuntii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita praesidio cohortium confisi nostri acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis atque itineribus diversis fugam quaerunt. Nequiquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen percussique maiore parte amissa consternati profugiunt partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate victus Correus excedere proelio silvasque petere aut invitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortissime proeliando compluresque vulnerando cogeret elatos iracundia victores in se tela conicere.

1 XX. Tali modo re gesta recentibus proelii vestigiis ingressus Caesar, cum victos tanta calamitate existimaret hostes nuntio accepto locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse passuum VIII milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu traducto progreditur. 2 At Bellovaci reliquaeque civitates repente ex fuga paucis atque his vulneratis receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, [cognita calamitate] interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, cum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

1 XXI. Hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos confugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem legatos petuntque, ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate

numquam profecto esset illaturus. Afflictas opes 3 equestri proelio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa milia interisse, vix refugisse nuntios caedis. Tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo 4 proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus: numquam enim senatum tantum in civitate illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse.

XXII. Haec orantibus legatis commemorat Caesar: Eodem tempore superiore anno Bellovacos ceteraque Galliae civitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos. Scire 2 atque intellegere se, causam peccati facillime mortuis delegari. Neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset; sed tamen se contentum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent.

XXIII. Nocte insequenti legati responsa ad suos 1 referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati, quae Bellovacorum speculabantur eventum. Obsides dant, imperata faciunt, excepto 2 Commio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno Titus Labienus, Caesare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare civitates et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicavit comprimi posse. Quem quia 4 non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne temptando cautiosem faceret, Gaium Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. Cum in colloquium ventum esset et, 5 ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset, centurio vel[ut] insueta re permotus vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii conficere hominem non

potuit; graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Cum utrimque gladii dstricti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum, Gallorum, quod insidiis cognitis plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur numquam in conspectum cuiusquam Romani venire.

XXIII. Bellicosissimis gentibus devictis Caesar, cum videret nullam iam esse civitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret, sed non nullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad praesens imperium evitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quaestorem cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohortibus xxv mittit in diversissimam partem Galliae, quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus erat, satis firmas duas legiones habere existimabat. Titum Labienum ad se evocat; legionem autem xv., quae cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu illorum erant oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum ac fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat adeo fines eius vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

XXV. Cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset atque omnia caedibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto Labienum cum duabus legionibus in Treveros mittit, quorum civitas propter Germaniae

vicinitatem cotidianis exercitata bellis cultu et feritate non multum a Germanis differebat neque imperata unquam nisi exercitu coacta faciebat.

XXVI. Interim Gaius Caninius legatus, cum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictorum litteris nuntiisque Durati cognosceret, qui perpetuo in amicitia manserat Romanorum, cum pars quaedam civitatis eius defecisset, ad oppidum Lemonum contendit. Quo cum adventaret atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari, neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra posuit loco munito. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognosset, copiis omnibus ad legiones conversis castra Romanorum oppugnare instituit. Cum complures dies in oppugnatione consumpisset et magno suorum detrimento nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat litterisque Gai Canini Rebili fit certior, quae in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus adventu Fabii cognito desperata salute, si tempore eodem coactus esset [et Romanum] et externum sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumine Ligeri, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus neque se Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defetigatione equorum in eadem

5 se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Dumnaci agmen et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi magna praeda multis interfectis potiuntur. Ita re bene gesta se recipiunt in castra.

1 XXVIII. Insequente nocte Fabius equites praemittit sic paratos, ut confligerent atque omne agmen
2 morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis ut res gereretur, Quintus Atius Varus praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit.
3 Confligit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus; qui toto agmine subsistentes equitibus suis
4 contra nostros ferunt auxilium. Fit proelium acri certamine. Namque nostri contemptis pridie superatis [que] hostibus, cum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi et cupiditate per se conficiendi proelii
5 fortissime contra pedites proeliabantur, hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

1 XXVIII. Cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus in vicem praesidio, cum repente confertae
2 legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis percussae barbarorum turmae ac perterritae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paulo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati, magno undique clamore sublato cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum valent,
4 tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius milibus duodecim aut armatorum aut eorum, qui eo timore arma proiecerant, interfectis omnis multitudo capitur impedimentorum

XXX. Qua ex fuga cum constaret Drappetem 1 Senonem, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatum ascitis, receptis latronibus impedimenta et commeatus Romanorum interceperat, non amplius hominum milibus ex fuga quinque collectis provinciam petere, unaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commentario prima defectione Galliae facere in provinciam voluisse impetum cognitum est, Caninius legatus cum 2 legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detrimento aut timore provinciae magna infamia perditorum hominum latrocinii caperetur.

XXXI. Gaius Fabius cum reliquo exercitu in 1 Carnutes ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate 2 submissiores essent futurae, dato vero spatio ac tempore eodem instigante Dumnaco possent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis 3 civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui 4 saepe vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus veniunt in deditionem, ceteraeque civitates positae in ultimis Galliae finibus Oceano coniunctae, quae Aremoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum adventu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus errans 5 latitansque solus extremas Galliae regiones petere est coactus.

XXXII. At Drappes unaque Lucterius, cum legi- 1 ones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie persequente exercitu putarent provinciae fines intrare posse nec iam libere vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, in finibus consistunt Cadurcorum. Ibi cum Lucterius apud suos 2 cives quondam integris rebus multum potuisset semperque auctor novorum consiliorum magnam apud

barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit.

1 XXXIII. Quo cum confestim Gaius Caninius venisset animadverteretque, omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo tamen armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripartito cohortibus divisus trina excelsissimo loco castra fecit; 2 a quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

1 XXXIII. Quod cum animadverterent oppidani miserimaeque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucretius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret, frumenti rationem esse habendam, constituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum ipsi cum expeditis 2 ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato proxima nocte duobus milibus armatorum relictis reliquos ex oppido Drappes et Lucretius edu- 3 cunt. Hi paucos dies morati ex finibus Cadurecorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant, non numquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum 4 adoriuntur. Quam ob causam Gaius Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non possit aut plurimis in locis infirma disponat praesidia.

1 XXXV. Magna copia frumenti comparata considerant Drappes et Lucretius non longius ab oppido decem milibus, unde paulatim frumentum in oppidum 2 supportarent. Ipsi inter se provincias partiantur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum restitit,

Lucretius agmen iumentorum ad oppidum ducit. Dis- 3 positis ibi praesidiis hora noctis circiter decima silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles cas- 4 trorum cum sensissent, exploratoresque missi, quae gererentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Hi repentino malo 5 perterriti diffugiunt ad sua praesidia; quae nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Profugit inde cum 6 paucis Lucretius nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gesta Caninius ex captivis 1 comperit, partem copiarum cum Drappete esse in castris a milibus non [longe] amplius XII. Qua re ex 2 compluribus cognita, cum intellexeret, fugato duce altero [perterritos] reliquos facile opprimi posse, magnae felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex caede refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drappeti perferret. Sed in experiundo cum periculum 3 nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites, summae velocitatis homines, ad castra hostium praemittit; ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cum propius hostis 4 accessisset, ab exploratoribus, quos praemiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fere consuetudo est, relictis locis superioribus ad ripas esse fluminis demissa, at Germanos equitesque imprudentibus omnibus de improvise advolasse proeliumque commisisse. Qua re cognita legionem armatam instructamque ad- 5 ducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque signis legionis visis vehementissime proeliantur. Confestim cohortes undique impetum faciunt 6 omnibusque aut interfectis aut captis magna praeda potiuntur. Capitur ipse eo proelio Drappes.

XXXVII. Caninius felicissime re gesta sine ullo 1

paene militis vulnere ad obsidendos oppidanos revertitur externoque hoste deleto, cuius timore antea dividere praesidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari.

² Venit eodem cum suis copiis postero die Gaius Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

¹ XXXVIII. Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus xv in Bellovacis relinquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Cum in Carnutes venisset, quorum in civitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animadvertibat, quo celerius civitatem timore liberaret, principem sceleris illius et concitatorem belli Gutruatum ad supplicium depoposcit. Qui etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quaesitus in castra perducitur.

⁵ Cogitur in eius supplicium Caesar contra suam naturam concursu maximo militum, qui ei omnia pericula et detrimenta belli [a Gutruato] accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

¹ XXXVIII. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque ² in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse afficiendam iudicabat, ne universa Gallia non sibi vires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret, neve hoc exemplo ceterae civitates locorum ³ oportunitate fretae se vindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam aestatem suae provinciae, quam si sustinere ⁴ potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus reliquit, qui iustis itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

XXXX. Caesar cum contra expectationem omnium Uxellodunum venisset oppidumque operibus clausum animadverteret neque ab oppugnatione recedi videret ulla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset, aqua prohibere hostem temptare coepit. Flumen in ² finam vallem dividebat, quae totum paene montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura ³ prohibebat: in infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eo ⁴ descensus, ut prohibentibus nostris sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate eorum ⁵ cognita Caesar sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos.

XXXXI. Quorum omnis postea multitudo ¹ aquatorum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons aquae prorumpebat ab ea parte, quae fere pedum trecentorum intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos ² cum optarent reliqui, Caesar unus videret, e regione eius vineas agere adversus montem et aggerem instruere coepit magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt et ³ eminus sine periculo proeliantur multosque pertinaciter succedentes vulnerant; non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre et labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore cuniculos ⁴ tectos ab vineis agunt ad caput fontis, quod genus operis sine ullo periculo, sine suspicione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum LX, ⁵ collocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quae moenibus aequaret (id enim nullis operibus effici poterat), sed quae superare fontis fastigium posset.

6 Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditum, nec sine periculo possent aquari oppidani, non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hostium multitudo siti consumebatur.

1 . XXXXII. Quo malo perterriti oppidani cupas sebo, pice, scandulis complent; eas ardentem in opera provolvunt eodemque tempore acerrime proeliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exstitit. Quaecumque enim per locum praecipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa 3 comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quamquam periculoso genere proelii locoque iniquo premebantur, tamen omnia fortissimo 4 sustinebant animo. Res enim gerebatur et excelso loco et in conspectu exercitus nostri, magnusque 5 utrimque clamor oriebatur. Ita quam quisque poterat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus esset eius, telis hostium flammaeque se offerebat.

1 XXXXIII. Caesar cum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere et simulatione moenium occupandorum clamorem undique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum, quid ageretur in locis reliquis, essent suspensi, revocant ab impugnandis operibus armatos 2 murisque disponunt. Ita nostri fine proelii facto celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, 3 partim interseindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte amissa siti suorum in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venae 4 fontis intercisae sunt atque aversae. Quo facto repente perennis exaruit fons tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum voluntate factum putarent. Itaque se necessitate coacti tradiderunt.

1 XXXXIII. Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret neque vereretur, ne quid crudelitate

naturae videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures consilia inissent, exemplo supplicii deterrandos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui 2 arma tulerant, manus praecidit vitamque concessit, quo testatior esset poena improborum. Drappes, quem 3 captum esse a Caninio docui, sive indignitate et dolore vinculorum sive timore gravioris supplicii paucis diebus cibo se abstinuit atque ita interiit. Eodem tempore 4 Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi, cum in potestatem venisset Epasnacti Arverni (crebro enim 5 mutandis locis multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Caesarem habere), hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus 6 populo Romano, sine dubitatione ulla vinctum ad Caesarem deduxit.

XXXXV. Labienus interim in Treveris equestre 1 proelium facit secundum compluribusque Treveris interfectis et Germanis, qui nullis adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos redigit in suam potestatem, atque in his Surum Aeduum, qui et vir- 2 tutis et generis summam nobilitatem habebat solusque ex Aeduis ad id tempus permanserat in armis.

XXXXVI. Ea re cognita Caesar, cum in omnibus 1 partibus Galliae bene res geri videret iudicaretque, superioribus aestivis Galliam devictam subactamque esse, Aquitaniam numquam adisset, per Publium Cras- sum quadam ex parte devicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliae est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret aestivorum. Quam rem, sicuti cetera, 2 celeriter feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad Caesarem miserunt obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis ipse equitum praesidio 3 Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit: quattuor legiones in Belgio collocavit 4 cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio legatis,

duas legiones in Aeduos deduxit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat, duas in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem illam regionem coniunctam Oceano continerent, duas reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernibus, ne quae pars Galliae vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in provincia moratus, cum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognosset, bene meritis praemia tribuisset (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque fuisset animo in totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciae illius), his confectis rebus ad legiones in Belgium se recepit hibernavitque Nemetocennae.

XXXXVII. Ibi cognoscit, Commium Atrebatem proelio cum equitatu suo contendisse. Nam cum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio esset, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate cum suis equitibus latrociniis se suosque alebat infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, interceptabat.

XXXXVIII. Erat attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus ad eam virtutem, quae singularis erat in eo, magnum odium Commii adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis saepius equites eius aggressus secunda proelia faciebat. Novissime, cum vehementius contenderetur ac Volusenus ipsius intercepti Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset longius, inimicus homini suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera per fidem imposita pateren-

tur impunita, conversoque equo se a ceteris incautius permittit in praefectum. Faciunt hoc idem omnes eius equites paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum coniungit equo Quadrati lanceaque infesta magnis viribus medium femur traicit Voluseni. Praefecto vulnerato non dubitant nostri resistere et conversis equis hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium magno nostrorum impetu percussi vulnerantur ac partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod [ubi] malum dux equi velocitate evitavit, ac sic proelio secundo graviter ab eo vulneratus praefectus, ut vitae periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem sive expiato suo dolore sive magna parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit seque et ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae imperarit, obsidibus firmat; unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani. Cuius postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

Scio, Caesarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse; quod ego non existimavi mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus, L. Paulo, C. Marcello consulibus, nullas habet magno opere Galliae res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar exercitusque eo tempore fuissent, pauca esse scribenda coniungendaque huic commentario statui.

XXXXVIII. Caesar in Belgio cum hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum. Nihil enim minus volebat, quam sub decessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur,

quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo sus-
 3 ciperet. Itaque honorifice civitates appellando, prin-
 cipes maximis praemiis afficiendo, nulla onera iniun-
 gendo defessam tot adversis proeliis Galliam condicione
 parendi meliore facile in pace continuit.

1 L. Ipse hibernis peractis contra consuetudinem in
 Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut
 municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii,
 quaestoris sui, commendaverat sacerdotii petitionem.
 2 Contendebat enim gratia cum libenter pro homine sibi
 coniunctissimo, quem paulo ante praemiserat ad peti-
 tionem, tum acriter contra factionem et potentiam pau-
 corum, qui M. Antonii repulsa Caesaris decedentis
 3 gratiam convellere cupiebant. Hunc etsi augurem prius
 factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat,
 tamen non minus iustam sibi causam municipia et
 colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret,
 quod frequentiam atque officium suum Antonio prae-
 4 stitissent, simulque se et honorem suum insequentis
 anni commendaret, propterea quod insolenter adver-
 sarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum
 consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem
 Caesaris spoliarent, ereptum Ser. Galbae consulatum,
 cum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod
 sibi coniunctus et familiaritate et consuetudine lega-
 tionis esset.

1 LI. Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus
 municipiis et coloniis incredibili honore atque amore.
 Tum primum enim veniebat ab illo universae Galliae
 2 bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum,
 itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat,
 3 excogitari poterat. Cum liberis omnis multitudo ob-
 viam procedebat, hostiae omnibus locis immolabantur,
 tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel
 spectatissimi triumphii laetitia praecipere posset. Tanta
 erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud
 humiliores.

LII. Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar 1
 percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit legionibusque ex omnibus hibernis ad
 fines Treverorum evocatis eo profectus est ibique exer-
 citum lustravit. T. Labienum Galliae praefecit togatae, 2
 quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus
 petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum
 satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem
 existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat, Labienum 3
 ab inimicis suis sollicitari, certiorque fiebat, id agi
 paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate
 aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de
 Labieno credidit quicquam neque, contra senatus auc-
 toritatem ut aliquid faceret, adduci potuit. Iudicabat
 enim, liberis sententiis patrum conscriptorum causam
 suam facile obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis, 4
 cum Caesaris causam dignitatemque defendendam sus-
 cepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor
 armorum Caesaris laederet, quoniam Pompei dominatio
 atque arma non minimum terrorem foro inferrent,
 discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret:
 fore eo facto liberam et sui iuris civitatem. Neque 5
 hoc tantum pollicitus est, sed etiam se per dis-
 cussionem facere coepit; quod ne fieret, consules ami-
 cique Pompei evicerunt atque ita rem morando dis-
 cusserunt.

LIII. Magnum hoc testimonium senatus erat uni- 1
 versi conveniensque superiori facto. Nam Marcellus
 proximo anno, cum impugnaret Caesaris dignitatem,
 contra legem Pompei et Crassi rettulerat ante tempus
 ad senatum de Caesaris provinciis, sententiisque dictis
 discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem digni-
 tatem ex Caesaris invidia quaerebat, senatus frequens in
 alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi 2
 inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores
 pararent necessitates, quibus cogi posset senatus id
 probare, quod ipsi constituissent.

- 1 LIII. Fit deinde senatus consultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitteretur; neque obscure duae legiones 2 uni detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat confectam ex dilectu provinciae Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit. 3 Caesar tamen, cum de voluntate minime dubium esset adversariorum suorum, Pompeio legionem remisit et suo nomine quintam decimam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex senatus consulto iubet tradi; in eius locum tertiam decimam legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueretur, ex quibus praesidiis quinta 4 decima deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus III in Belgio collocat, 5 C. Fabium cum totidem in Aeduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, Aedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.
- 1 LV. Quo cum venisset, cognoscit, per C. Marcel- lum consulem legiones duas ab se remissas, quae ex senatus consulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse. 2 Hoc facto quamquam nulli erat dubium, quidnam contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia pati- enda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinquere- tur iure potius disceptandi quam belli gerendi.

INDEX NOMINUM.

(Romanorum hominum nomina ex nominibus gentilibus digesta sunt.)

A

Acco, VI, 4, 1. 44, 2. VII, 1, 4, princeps coniurationis Senonum, supplicio afficitur; Galli de eius morte queruntur.

Adiatunnus, III, 22, 1. 4, princeps Sontiatum, eruptionem facit ex eorum oppido.

Admagetobriga, I, 31, 12, urbs Galliae Celticae haud procul a Vesontione sita, ut videtur. Ibi Galli ab Ariovisto vincuntur. U. c. DCLXXXIII.

Aduatuci, II, 4, 9. 16, 3. 29 (1. 31, 4). — 33. V, 27, 2. 38, 1. 2. 39, 3. 56, 1. VI, 2, 3. 33, 2, gens Galliae Belgicae ex Germanis orta, quae habitat in sinistra ripa Mosae fluminis. Cum Nerviorum clade nuntiata in oppidum suum se recipiunt; legatis de pace missis armorum parte celata eruptionem faciunt; ab Ambiorige concitati vincuntur a Caesare; rursus bellum parant. — Inde

1.) Aduatucorum oppidum, II, 29, 2. (3. 5. — 33, 6), a Mosa fl. occidentem versus situm haud procul ab eo loco, ubi nunc est Leodium oppidum

regni Belgici (*Liège, Lüt-tich*); vide Aduatuci;

2.) Aduatūca, VI, 32, 3—5. 35, 8—10, castellum in mediis Eburonum finibus situm orientem versus a Mosa fl., fortasse eo ipso loco, ubi hodie est *Limburgum* oppidum Belgii. (Olim falso putabant esse idem, quod *Ad. Tungrorum*, nunc *Tongern*.) Q. Cicero legatus aegre ibi defendit Sugambrorum impetum.

Aedui (non Haedui), I, 10, 1. 11, 1—4. 12, 1. 14, 3. 6. 15, 1. 16 (1—5). 17, 4. 18, 3. 10. 19, 1. (—20.) 23, 1. 28, 5. 31, 3. 6. 8. 10. 33, 2. 35, 3. 4. 36, 3—6. 37, 1. 2. 43, 6. 7. 9. 44, 9. 48, 2. II, 5, (2.) 3. 14, 1. 3. 5. 6. 15, 1. V, 6, (1.) 2. 7, 5. 9. 54, 4. VI, 4, 2—4. 12, 1—4. 6. 7. 9. VII, 5, 2—4. 9, 4. 6. 10, 1. 3. 17, 2. 3. 32, 2. 33, 2. 34, 1. 37, 3—5. 38, 5. 6. 10. 40, 1. 6. 41, 1. 42, 1. 43, 4. 45, 10. 50 (1). 53, 3. 54, 1—3. 55, 1. 4. 63, 1. 4. 8. 64, 4. 67, 7. 75, 2. 76, 2. 3. 77, 1. 89, 5. 90, 1. 3. 7. VIII, 45, 2. 46, 4. 54, 4. 5, gens maxima et potentissima Galliae Celticae, quae incolit inter Ligerem et Ararim fl., meridiem versus pertinet

paene ad Lugdunum oppidum. Caput *Bibracte*, hodie *Autun*. Amici populi Romani, fratres et consanguinei a senatu appellati, legatis ad Caesarem missis frumentum praebere iussi faciunt; de principatu Galliae, quem semper tenerant, primo cum Arvernīs, deinde cum Sequanis, postremo cum Remis contendunt; victi a Germanis per Divitiacum apud Caesarem queruntur; Bellovacorum agros populantur; pro Senonibus deprecantur; a Caesare in antiquum principatum Galliae restituntur; Biturigibus contra Arvernos copias mittunt, quae Ligerem fl. transire non audent; frumentum Caesari indiligentius subministrant; civili dissensione orta legatos ad Caesarem mittunt; x milia militum Aeduorum ad hunc missa a Litavico per fraudem ad Arvernos perducuntur, a Caesare ad officium revocantur; legatos sui purgandi causa ad C. mittunt, sed clam de bello consilia ineunt; ad Vercingetorigem legatos mittunt de pace atque amicitia; Gallis ad Alesiam victis a Caesare reservantur, captivi iis redduntur; duae legiones apud eos hiemant. — Inde

civitas Aedua, II, 14, 2. V, 7, 1.

(a.) L. Aemilius, I, 23, 2, decurio equitum Gallorum, cuius servi Helvetiis deferunt, Caesarem itinere ab eis averso Bibracte contendere.

(b.) L. (Aemilius) Paulus, VIII, 48, 10, consul a. U. c.

DCCIII. cum C. Marcello; v. *Claudius a.*)

Africanum bellum, VIII. prooem. 8, bellum in Africa a Caesare cum Pompeianis gestum a. U. c. DCCVII. et VIII. Africus, V, 8, 2, ventus medius inter Austrum et Favonium.

Agedincum (non Age(n)-dicum), VI, 44, 3. VII, 10, 4. 57, 1. 59, 4. 62, 10, oppidum Senonum in Gallia Celtica ad Icaunam fl. situm, nunc *Sens* (dép. *Yonne*). Primum VI legiones ibi hiemant, deinde II cum omnibus impedimentis ibi relinquuntur.

Alesia, VII, 68.—89., oppidum Mandubiorum in Gallia Celtica situm, ut videtur, paulo supra Bibracte, ubi nunc est *Alise-Sainte-Reine* oppidulum Burgundionum (dép. *Côte-d'Or*). Circumvallatum a Caesare expugnatur.

Alexandria, VIII. prooem. 2, caput Aegypti. — Inde Alexandrinum bellum, ib. 8, bellum gestum in Aegypto post pugnam Pharsalicam a. U. c. DCCVI. et VII.

Allobroges (sing. Allōbrox), I, 6, 2. 3. 10, 5. 11, 5. 28, 3. 4. III, 1, 1. 7, 1. VII, 64, 5. 7. 65, 3, gens Galliae provinciae Celticae origine, quae incolit inter Rhodanum et Isaram fl. et lacum Lemannum et Alpes. Caput *Vienna*, nunc *Vienna*. A. U. c. DCLXXXIII.

a. C. Pomptino praetore domantur; ad Caesarem se recipiunt; eius iussu Helvetiis frumenti copiam faciunt; Ser. Galba legatus apud eos hiemat;

sollicitati a Vercingetorige suos fines tuentur.

Alpes, I, 10, 3. III, 1 (1. 2. 2, 5) — 7, 1. III, 10, 3, ei montes, qui dividunt Galliam et Germaniam a Gallia Cisalpina (Italia), ex quibus oritur Rhenus fl. Eas Caesar superat; Ser. Galba legatus gentes quasdam, quae eas incolunt, devincit.

Ambarri (non Aedui Amb.), I, 11, 4. 14, 3, necessarii et consanguinei Aeduorum, gens exigua Galliae Celticae inter Aeduos et Sequanos et Allobroges sita ab Arare fl. ad orientem versus, ubi nunc est pagus Francogalliae *le dép. Ain*. Ab Helvetiis vexantur.

Ambiani, II, 4, 9. 15, 2. VII, 75, 3. VIII, 7, 4, gens exigua Galliae Belgicae ad Samaram fl. (*Somme*) sita, ubi post fuit regio Picardia. Caput *Samarobriua*, hodie *Amiens*. Caesari se dedunt; octavo belli anno cum Bellovacis contra Caesarem faciunt.

Ambibarii, VII, 75, 4, una ex civitatibus Aremoricis Galliae Celticae, sita fere, ubi nunc est *Lamballe* oppidulum (dép. *Côtes-du-Nord*).

Ambiliati, III, 9, 9, gens exigua Galliae Belgicae, Venetorum socii, siti fere, ubi nunc est *Abbeville* Picardiae oppidum (dép. *Somme*).

Ambiorix, r̄igis, V, 24, 4. 26, 1. 2. 27. 31, 6. 34, 3. 36. — 37, 2. 38. 41, 2. 3. VI, 2, 2. 5. — 4. 6, 3. 9, 2. 29, 4. 30. — 33, 3. 42, 3. 43, 4, e. VIII, 24, 4 — 25, 1, princeps Eburonum, auctor defectionis, Cottam et

Titurium legatos magna clade afficit, Aduatucos et Nervios concitat, cum Treveris foedus init, paene a Basilo legato captus in Arduenna silva delitescit.

Ambivarēti (al. Ambil.), VII, 75, 2. 90, 6, gens Galliae Celticae, ut vulgo putant, in dextra ripa Ligeris fl. media inter Aeduos et Bituriges sita [forsitan inter Senones et Mandubios, ubi hodie est vicus *Ambilly-le-Sec* prope oppidum *Châtillon-sur-Seine* (dép. *Côte-d'Or*)]; Aeduorum clientes.

Ambivariti, III, 9, 3, gens Galliae Belgicae, quae habitat in sinistra ripa Mosae fl., fortasse ubi nunc est vicus Francogalliae *Hierges-Ambrives* prope oppidum *Givet* (dép. *Ardennes*). Usipetes et Tenceteri magnam partem equitatus ad eos praedandi frumentandique causa mittunt.

Anartes, VI, 25, 2, gens Daciae ad Tibiscum fl. (*Theiss*) et ad silvam Hercyniam (Carpates montes) incolens, ubi nunc est Hungariae pars orientalis.

Ancalites, V, 21, 1, 2, gens Britanniae sita, ut videtur, ubi nunc est Comitatus Oxoniensis. Ad Caesarem legatos de ditione mittunt.

Andes sive Andi, II, 35, 3. III, 7, 2. VII, 4, 6. 75, 3. VIII, 26, 2, gens Galliae Celticae sita, ubi postea fuit provincia *l'Anjou*, nunc est *le dép. Maine-et-Loire*. Caput *Iuvenacus*, hodie *Angers*. P. Crassus praefectus cum VII.

legione ibi hiemat. A. cum Vercingetorige faciunt. Vide *Dumnacus*.

Andocumborius (al. *Andecombogius*, *Andebrogus*), II, 3 (1), unus ex principibus Remorum, legatus ad Caesarem mittitur. V. *Icius*.

C. Antistius Reginus, VI, 1, 1. VII, 83, 3. 90, 6, legatus Caesaris, ab hoc dilectum habere iubetur; Alesiae superiora castra tenet; in *Ambivaretos* mittitur.

M. Antonius (M. f. M. n.), VII, 81, 6. VIII, 2, 1. 24, 2. 38, 1. 46, 4. 47, 2. 48, 1. s. 9. 50, 1—3, Caesaris legatus et quaestor, eiusdem opera augur et tribunus plebis (triumvir r. p. const.), Alesiae laborantibus Romanis cum C. Trebonio legato subsidia mittit; hibernis Bibracti cum II legionibus praest; Caesarem iterum *Ambiorigis* fines vastantem sequitur cum XII legione; cum XV cohortibus relinquitur in *Bellovacis*; in Belgio (prope *Nemetocennam*) hiemat cum C. Trebonio et P. Vatinio; C. Volusenum trib. mil. ad *Cominium* *Atrebatem* persequendum mittit (a. U. c. DCCXXIII. ab Octaviano ad *Actium* victus ipse se interficit in Aegypto).

Apollo, VI, 17, 2, deus, a Gallis colitur morbosque depellere creditur.

Aprilis, I, 6, 4. 7, 3, quartus mensis anni; (adi.) a. d. V. Kal. -les *Helvetii* ad ripam *Rhodani* convenire constituunt; ad Id. — Caesar eorum legatos reverti iubet.

Aquilēia, I, 10, 3, oppidum Venetorum in extrema Gallia

Cisalpinga prope *Hadriam* inter orientem et septentrionem situm in confiniis *Norici* et *Pannoniae*, nunc eodem nomine oppidum *Istriae*, provinciae imperii *Austriaci*. Caesar inde III legiones ex hibernis in Galliam ulteriorem ducit.

Aquitani, I, 1, 1. 2. III, 21, 3, et

Aquitania, I, 1, 7. III, 11, 3. 20, 1. 21, 1. 23, 3. 26, 6. 27. VII, 31, 5. VIII, 46, 2, ea pars Galliae *Transalpingae*, quae spectat inter occidentem et meridiem, sita inter *Pyrenaeos* montes et *Garumnam* fl. et *Oceanum* (*Atlanticum*) et *Galliam* provinciam, postea *la Guyenne* provincia *Franco-galliae*. Maxima pars eius P. Crasso praefecto se dedit, omnes civitates obsides dant *Caesari*.

Arar, āris, I, 12, 1—3. 13, 1. 16, 3. VII, 90, 7. VIII, 4, 3, flumen Galliae *Celticae*, quod oritur ex monte *Vosego*, per fines *Aedunorum* et *Sequanorum* fertur, infuit in *Rhodanum*; nunc ab eo nomine, quod post fuit, *Sauconna, la Saône*. *Caesar* *Helvetios* ad eum vincit. V. *Q. Tullius Cicero*.

Arduenna silva, V, 3, 4. VI, 29, 4. 31, 2. 33, 3, maxima totius Galliae, quae in Belgio inferiore ab *Rheno* fl. et finibus *Treverorum* per *Remorum* et *Nerviorum* fines pertinet ad fl. *Scaldim*; nunc *les Ardennes, die Ardennen*. *Indutiomarus* bellum parans eos, qui arma ferre non possunt, in eam abdit; *Ambiorix* ibi

latens effugit ex Romanorum persequentium manibus.

Arecomici v. *Volcae* b.) *Aremoricae* civitates (non *Armor.*), V, 53, 5. VII, 75, 4. VIII, 31, 4, civitates Galliae (*Celticae* et *Belgicae*) natione *Celtica* in ora maritima septentrionem versus contra *Britanniam* sitae inter *Ligerem* et *Sequanam* fl., ubi postea fuerunt *Britannia* minor et *Nortmannia* provinciae. Magnis copiis L. Roscii legati hiberna in *Esubiis* adoriri parant, sed Caesaris de *Nerviis* victoria nuntiata celerrime discedunt; C. Fabio legato se dedunt.

Ariovistus, I, 31, 10 — 53, 4. V, 29, 3. VI, 12, 2, rex *Sueborum*, postquam *Gallos* *Admagetobrigae* vicit annoque ante bellum *Gallicum* amicitiam populi *Romani* expetivit, ab *Arvernis* et *Sequanis* in *Galliam* arcessitus crudeliter ibi imperat; superbe *Caesari* respondet; ad occupandum *Vesontionem* contendit; legatos *Caesaris* in catenas conicit; acerrimo proelio devictus *Gallia* excedit; quadriennio post moritur.

M. Aristius, VII, 42, 5. (6.) 43, 1, *Caesaris* tribunus militaris, ab *Aeduis* *Cabillono* per fidem elicitur; hi se ei purgant.

C. Arpinēus, V, 27, 1. 28, 1, eques *Romanus*, familiaris *Q. Titurii* legati, ab hoc cum *Q. Iunio Hispano* colloquendi causa ad *Ambiorigem* mittitur.

Arverni, I, 31, 3. 4. 45, 2. VII, 3, 3. 4, 1 (sing.). 5, 5. 6. 7, 1. 5.

8, 2. 4. 5. 9, 6. 34, 2. 37, 1. 38, 5. 7. 64, 6. 66, 1. 75, 2. 76, 4 (sing.). 77, 3. 83, 6. 88, 4. 89, 5. 90, 2. 3. VIII, 44, 4 (sing.). 46, 4, gens Galliae *Celticae*, quae ad *Elaver* fl. sita septentrionem versus pertinet ad *Bituriges*, meridiem versus ad montem *Cevennam*. Caput *Gergovia* (quod vide). Postea eidem regioni nomen fuit *l'Auvergne* (nunc *dép. Puy-de-Dôme* et *dép. Cantal*). A. U. c. DCCXXXIII. a *Q. Fabio Maximo* *Allobrogico* (quem vide) vincuntur; de principatu Galliae cum *Aeduis* contendunt, *Germanos* arcessunt; *Vercingetorige* duce bellum contra *Romanos* movent, a *Caesare* opprimuntur; *Allobrogibus* bellum inferunt; capta *Alesia* a *Caesare* reservantur obsidesque ei mittunt.

(a.) *Q. Atilius Varus*, VIII, 28, 2, praefectus equitum *Caesaris*, proelium equestre committit cum *Dumnaco* duce *Andium*.

(b.) *T. (Atilius) Labiēnus*, I, 10, 3. 21, 2. 22, 1—3. 54, 3. II, 1 (1). 11, 3. 26, 4. III, 11, 1. (2.) III, 38, 1. 2. V, 8, 1. 11, 4. 23, 4. 24, 2. 53, 1. 2. 57, (1. 4.) — 58, (4.) 6. VI, 7, 1—8. 8, 2—7. 33, 1. 5. VII, 34, 2. 56, 2. 57, 1. (2.) 58.—62. 86, 1. (2.) 87, 3—5. 90, 4. VIII, 6, 3. 23, 3. 24, 3. 25, 1. 45, (1). 52, 2. 3., princeps legatorum *Caesaris* (pro praetore), primo munitioni contra *Helvetios* factae, deinde hibernis praeficitur; *Caesari* in pugna ad *Sabim* fl. commissa X. legionem subsidio mittit; in *Treveros* mittitur, quos postea vincit; *Morinos* in suam

potestatem redigit; Indutiomarus Treverum interficit; aliquot legiones in Senones Parisiosque ducit; Agedincus Lutetiam proficiscitur; Metiosedo potitur; exercitus Agedincum reducturus Camulogenum Aulerum vincit atque interficit; pugnae ad Alesiam factae interest; mittitur in Sequanos et Suessiones; Commius Atrebatem interficere conatur; equestri proelio in Treveris facto multos principes horum et Germanorum in suam potestatem redigit; Galliae Cisalpiniae praeficitur; ab inimicis Caesaris sollicitatur. (Paulo post in Pompei partes transit; cadit in proelio Mundensi.)

Atrébas, III, 27, 2. 35, 1. V, 22, 3. VI, 6, 4. VII, 76, 4. VIII, 6, 2. 7, 6. 21, 1. 47, 1, et plur.

Atrebates II, 4, 3. 16, 2 (dat. -tis). 23, 1. III, 21, 7. V, 46, 3. VII, 77, 3. VIII, 7, 4. 47, 2, gens Galliae Belgicae inter Scaldim et Samaram fl. sita, ubi postea fuit provincia *l'Artois*, nunc est pagus *le dép. Pas-de-Calais*. Caput *Nemetocenna*, nunc *Arras*. Bello Belgico cum Nervis, postea cum Bellovacis coniuncti a Romanis profligantur. V. *Commius*.

Q. Atrius, V, 9, 1. 10, 2, in Britannia navibus a Caesare praeficitur, quae tempestate gravissime affliguntur.

Auleri, II, 34. III, 29, 3. VII, 4, 6. 57, 3 (sing.). VIII, 7, 4, gens Galliae Celticae occidentem versus inter Sequanam et Ligerem fl. incolens. In quatuor partes dividuntur, quarum haec sunt cognomina:

1.) Brannovices, VII, 75, 2, Aeduorum clientes, qui incolunt ad Ligerem [finitimi eorum fuisse putantur Brannovii, vid. ib.];

2.) Eburovices, III, 17, 3. VII, 75, 3, haud dubie prognati ab Eburonibus; incolunt eam regionem, ubi postea fuit pars Nortmanniae et Insulae Franciae oppidumque nunc est *Evreux*, olim *Mediolanum*;

3.) Cenomani, ib., siti paulo infra Eburovices et

4.) Diablintes, III, 9, 3, qui incolunt in ea parte Galliae, quae postea vocabatur *le Maine* (nunc *dép. Mayenne* et *dép. Sarthe*), occidentem versus pertinent usque ad Curiosolitas. — AP. Crasso praefecto in dicionem rediguntur; postea cum Vercingetorige faciunt, postremo sunt Bellovacorum socii.

L. Aurunculeius Cotta, II, 11, 3. III, 22, 5. 38, 3. V, 24, 5. 26, 2. 28, 3. — 37, 4. VI, 32, 4. 37, 3, Caesaris legatus, equitatu praefectus Belgas Bibracte discedentes vincit; dum Caesar primum in Britannia versatur, cum Q. Titurio legato Menapiorum fines vastat; cum eodem contra Ambiorigem profectus fortiter pugnant interficitur.

Ausci, III, 27, 1, natio Aquitaniae, quae habitat circa ea loca, ubi nunc est oppidum *Auch* (*dép. Gers*). P. Crasso praefecto se dedunt.

Avaricum, VII, 13, 3. 15, 3. — 22. 24. — 28. 29, 4. 30, 2. 31, 3. 4. 32, 1. 47, 5. 7 (adi. Avaricensis). 52, 2, oppidum

maximum Biturigum situm in Gallia Celtica ad flumen *Avarum* (nunc *Evre*), quod hodie a gentis nomine vocatur *Bourges* (*dép. Cher*). A Caesare oppugnatum capitur, incolae interficiuntur.

Axonā, II, 5, 4 (—e). 9, 3 (—10, 4), flumen Galliae Belgicae, quod oritur in Remis, in Suessionibus influit in Isaram, nunc *l'Aisne*. Belgae ad eum a Caesare devincuntur.

B

Bacōnis silva, VI, 10, 5, ea pars silvae Hercyniae, quae Suebos a Cheruscis dividit, nunc mons Harticus (*der Harz*) et pars Leviae (*der Thüringer Wald*). Suebi ibi Romanorum adventum expectare constituunt.

Balbus v. Cornelius (a.).

Baleāres, II, 7, 1, incolae Balearium insularum, Maiorcae et Minorcae, quae sunt in Mari Interno prope litus Hispaniae citerioris; funditores in exercitu Caesaris.

T. Balventius, V, 35, 6, centurio Romanus (primipilaris), bello Ambiorigis gravissime vulneratur.

Batavorum insula, III, 10, 1, efficitur Vacalo fl. et Mari Germanico, nunc *de Betuwe* (*Betau*), pars Geldriae provinciae regni Batavorum (*die Niederlande*).

Belgae, I, 1, 1—3. 5. 6. II, 1. 2, 3. 5. 3.—11. 14, 1. 6. 15, 1. 5. 17, 2. 19, 1. III, 7, 1. 11, 2. III, 38, 4. V, 24, 3. VIII, 6, 2. 33, 1. 54, 5, et

Belgium, V, 12, 2. 25, 4. VIII, 46, 6. 49, 1. 54, 4 (= *Gallia Belgica*), ea pars Galliae Transalpinae, quae est septentriones versus, pertinet a Sequana fl. ad Rheni ostia, a Matrona ad Mare Germanicum. — Belgae, maximam partem prognati a Germanis, fortissimi omnium Gallorum, coniurant contra Romanos, Bibrax Remorum oppidum oppugnant; proelio ad Axonam fl. victi domum revertentes fugantur; T. Labienus legatus eos in officio continere iubetur. Quarto belli anno omnes legiones Caesaris ibi hiemant, quinto et octavo et nono pars earum.

Bellovāci, II, 4, 5. 5, 3. 10, 5. 13, 1. 14, 2. 5. V, 46, 1. VII, 59, 2. 5. 75, 3. 5. 90, 5. VIII, 6, 2 (etiam sing.). 7, 1—6. 12 (1). 14. — 23, 1. 38, 1, gens potentissima Galliae Belgicae, quae inter Sequanam et Samaram et Esiam (*l'Oise*) fl. incolit. Caput *Bratuspantium*, cui olim nomen fuit *Caesaromagus*; nunc, ut videtur, *Montdidier*. [Ab ipsa gente nomen duxit oppidum *Beauvais* (*dép. Oise*).] Ab Aeduis vexantur; pacem ab Romanis petunt; M. Crassus quaestor ibi hiemat; defectione Aeduorum cognita aperte bellum parant contra Romanos; numerum militum a Gallorum principibus sibi imperatum non complent; devincuntur a Caesare.

Bibracte, I, 23, 1. VII, 55, 4. 6. 63 (5). 90, 7. VIII, 2, 1. (2.) 4, 1, caput Aeduorum inter Ararim et Ligerem fl. situm, postea *Augustodunum*,

nunc *Autun* (dép. *Seine-et-Loire*). Prope B. Helvetii devincuntur; Galli ibi concilium habent; Caesar ibi hiemat septimo belli anno.

Bibrax, ctis, II, 6, 1 (—11, 4), oppidum Remorum prope Axonam fl. situm, nunc aut *Bièvre* (?) aut *Braine* vici aut, quod est maxime probabile, *Beaurieux* (dép. *Aisne*). A Belgis oppugnatur.

Bibrōci, V, 21, 1. (2.), gens Britanniae inferioris inter orientem et meridiem sita, paulo infra Trinobantes, ut videtur. (Quod ibi nunc situm esse ferunt oppidum *Bray*, nullum est.) Legatis missis Caesari se dedunt.

Bigerriōnes, III, 27, 1, gens Aquitaniae in Pyrenaeis montibus ad fl. Aturum incolens, ubi nunc est oppidulum *Bagnères de Bigorre* (dép. *Hautes-Pyrénées*). P. Crasso praefecto se dedunt.

Bituriges (sing. *Bitūrix*), I, 18, c. VII, 5, 1—5, 8, 5, 9, 5, 11, 9—13, (3), 15, 1. (—28.) 75, 3, 90, 6. VIII, 2.—4, 2, 11, 2, gens Galliae Celticae, cuius oppida sunt *Noviodunum* b.) et *Avaricum* (quae vide), siti, ubi postea fuerunt provinciae *le Berry*, *le Bourbonnais*, *la Touraine*; cognomine *Cubi*. (Altera pars eius gentis, cognomine *Vibisci*, est in Aquitania; caput *Burdigala*.) — Biturigum princeps est vitricus Dumnoris Aedui. B. cum Arvernīs se coniungunt; Noviodunum et Avaricum a Caesare expugnantur,

postquam XX sua oppida ipsi incenderunt. A Caesare oppressi auxilium petunt contra Carnutes. T. Sextius legatus cum XIII. legione apud eos hiemat.

[Blannovii, VII, 75, 2.]

Boduognātus, II, 23, 4, Nerviorum dux, proelio Nervio dextrum cornu Romanorum aggreditur.

Bōii, I, 5, 4, 25, 6, 28, 5, 29, 2, VII, 9, 6, 10, 3, 4, 17, 3, 75, 3, gens Galliae Celticae, sita inter Ligerem et Elaver fl., cuius regionis maxima pars postea fuit *le Bourbonnais* provincia. Caput *Gorgobina*, quod vide. Una pars eius gentis a dextra ripa Rheni fl., ubi conederat, in Noricum, inde ad Helvetios transierat, cum quibus a Caesare victa ab Aeduis recipitur. Eorum oppidum expugnatur a Caesare.

Brannovices v. Aulerici 1.)

Bratuspantium, II, 13, 2. (3, 15, 2.), caput Bellovacorum gentis Belgii, nunc, ut videtur, *Montdidier* (dép. *Somme*; — al. *Breteuil*). Bellovaci postquam se suaque omnia eo contulerunt, pacem a Caesare petunt, qui castris ibi positus eos DC obsidibus imperatis in fidem recipit.

Britanni, III, 21, 5, V, 11, 8, 9. (12.) 13, (2—22), 21, 3, et

Britannia, II, 4, 7, 14, 4, III, 8, 1, 9, 9, III, 20, (1), 21, 3, 22, 2, 23, 2. (27, 2, 28, 1, 2, 30.) — 36, 37, 1, 38, 1, 4, V, 2, 3. (5.—23.), 9, 2, 5, 12, 1. (13.) 22, 4, VI, 13, 11, insula a Gallia trans Fretum Gallicum septentrionem versus, a Mari Germa-

nico occidentem versus in Oceano Atlantico orientem versus ab Hibernia infra Oceanum Septentrionalem sita, quae complectitur *Britanniam* et *Caledoniam* (*Scotland*). Incolae partim sunt *Celtae*, qui a Belgio eo transierant, partim indigenae, qui post dicebantur *Caledōnes*. Caesar non cognovit nisi eam partem insulae, quae spectat inter meridiem et orientem, cuius potentissimus populus erant *Trinobantes*. — Caesar bis eo traiecit. Britannii ad Caesarem primum traiecurum legatos de deditione mittunt; postquam traiecit, Romanos navibus egredi prohibent; fugati legatos de pace mittunt; rebellionem facta Romanos comatu intercludunt; castra Romana adorti iterum fugantur legatosque de pace mittunt. Postquam iterum traiecit C., cum ante discessissent a litore, complura proelia committunt; castra navalia Romanorum adorti devincuntur; legatos ad C. mittunt obsidesque dant. V. *Cantium*. — Inde

Britannicum bellum, V, 4, 1.

D. Brutus v. Iunius (a.)

C

Cabillōnum, VII, 42, 5, 90, 7, oppidum Aedunorum ad Ararim fl. situm, nunc *Châlons-sur-Saône* oppidum Burgundiae (dép. *Saône-et-Loire*). XIII. legio ibi hiemat frumentandi causa. V. *Aristius*.

Caburus v. Valerius (a.) Cadurci, VII, 4, c. 5, 1 et 7, 1 (sing.). 64, 6, 75, 2, VIII, 30, 1 (sing.). 32, 1, 34, 3, gens Galliae Celticae finitima Provinciae, media inter Nitobroges et Rutenos sita, ubi postea fuit provincia *le Quercy*. Caput *Divōna* (al. *Dib.*), nunc ab gentis nomine *Cahors* (dép. *Lot*). Arvernorum clientes, cum Vercingetorige coniuncti, ab hoc ad fines Volcarum depopulandos mittuntur. V. *Lucerius* et *Uxellodunum*.

Caeroesi, II, 4, 10, gens Galliae Belgicae origine Germana incolens eam regionem, quae nunc est inter oppida *Leodium* et *Luciliburgum*. [Nomen inde forsitan duxerit amnis, qui influit in Mosam, *le Chiers* prope *Sedan* oppidum Campaniae provinciae olim Francogallicae (dép. *Ardennes*).]

Caesar v. Iulius.

Calēnus v. Fufius (a.)

Calētes sive Calēti, II, 4, 9, VII, 75, 4, VIII, 7, 4, una ex civitatibus Aremoricis Galliae Belgicae, sita ad ripas Sequanae fl., ubi postea fuit Nortmanniae superioris pars *le pays de Caux*, nunc dép. *Seine-Inférieure*. (*Calais* quoque oppidum, quamquam aliquanto supra situm, nomen inde videtur duxisse.) Bellovacorum socii sunt octavo belli anno.

L. (Calpurnius) Pīso, a.) I, 12, 7, legatus L. Cassii, a Tigurinis interficitur (v. *L. Cassius*);

b.) — (—L. f. L. n. — Caesoninus), ib. et 6, 4, huius nepos, consul cum A. Gabinio a. U. c. DCLXXXVI., Caesaris socer. (V. p. VI v. 20.)

Camulogēnus, VII, 57, 3. (4.) 59, 5. 62, 5. 7, Aulercus admodum senex, a Parisiis et finitimis civitatibus ad summam imperii evocatus, a T. Labieno legato interficitur.

C. Caninius Rebilus, VII, 83, 3. 90, 6. VIII, 24, 2. 26, 1. (2.) 3. 27, 1. 30, 2. 32, 1. 33, 1. 34, 4. 35, 4. 36, (1). 37, 1. (2.) 39, 1. 4. 44, 2, legatus Caesaris, in Rutenos mittitur, Lemoni a Dumnaco oppugnatur, Drappetem Senonem et Lutetium Cadurcum Provinciam petentes bello persecutus illum capit, hunc pellit; Uxellodunum obsidet.

Cantābri (sing. Cantaber), III, 26, 6, gens Hispaniae septentrionalis finitima Aquitaniae, sita, ubi postea fuit *Biscaya* provincia (nunc *Viscaya*, *Guipuzcoa*, *Alava*). Socii Aquitanorum, a P. Crasso praefecto devincuntur.

Cantium, V, 13, 1. 14, 1. 22, 1, ea Britanniae regio, quae spectat inter orientem et meridiem Fretoque Gallico dividitur a Gallia (Morinis) hodie Comitatus *Kent*. Eius incolae, omnium Britannorum humanissimi, contra Caesaris castra profecti repelluntur.

Carnūtes, II, 35, s. V, 25, 1. 4. 29, 2. 56, 1. 4. VI, 2, 3. 3. 4. 4. 5. 13, 10. 44, 1. VII, 2. — 3, 1. 11, s. 75, s. VIII, 4, 2. — 5. 31, 4. 32, 1. 38, s. 46, 4,

gens Galliae Celticae, quae media totius Galliae Transalpiniae habetur, media inter Senones et Cenomanos porrigitur ab septentrionibus ad meridiem in utraque ripa Ligeris fl., clientes Remorum. (In eorum finibus locus Gallorum est consecratus.) Caput *Cenābum*, nunc ab eo nomine, quod post fuit, *civitas Aurelianorum*, *Orléans*. — Caesar in eis hiemat altero belli anno. Carn. Tasgetio interfecto cum Senonibus consilia communicant; ad concilium Galliae a Caesare indictum postquam non venerunt, legatos obsidesque mittunt; principes se ex omnibus Gallis bellum Romanis facturos polliciti Cenabi cives Romanos interficiunt; bello Biturigibus illato Caesare appropinquante in finitimas regiones dissipantur; saepe vexati tandem subito se dedunt C. Fabio legato; Gutruatum ad supplicium in Caesaris castra perducunt; ad eorum fines C. II legiones ponit.

Carvilius, V, 22, 1. (2.), Britannus, unus ex IIII regibus Cantii, a Caesare repellitur.

Cassi, V, 21, 1. (2.), una ex gentibus Britanniae, quae spectat inter meridiem et orientem, Caesari legatis missis se dedunt.

L. Cassius (Longinus), I, 7, 4. 12, 5. 7, consul Romanus cum C. Mario a. U. c. DCXXXVII., bello Cimbrico ab Tigurinis in finibus Allobrogum vincitur et occiditur; exercitus eius sub iugum mittitur. — Inde

Cassiānum, bellum, I, 13, 2. (4.)

Cassivellaunus, V, 11, s. (9.) 18. — 22., dux Britannorum, oppido suo (*Verulamio*, nunc *St. Albans*) expugnato copisque reiectis Caesari se dedit.

Casticus, I, 3, 4, rex Sequanorum, ab Orgetorige ad coniurationem concitatur.

Catamantaloedes, I, 3, 4, pater Castici, Sequanorum rex, a senatu Romano amicus appellatur.

Caturiges, I, 10, 4. (5.), gens Galliae provinciae finitima Galliae Cisalpiniae, sita, ubi nunc est *Chorges* vicus Delphinatus (*dép. Hautes-Alpes*). Cum Centronibus et Graiocelis Caesaris per Alpes iter impedire conati compluribus proelii pelluntur.

Catuvolcus (non Cativ. sim.), V, 24, 4. 26, 1. (2.) VI, 31, 5, rex dimidiae partis Eburorum, auctor repentini tumultus, taxo se exanimat.

Cavarillus, VII, 67, 7, unus ex III nobilissimis Aeduis, captivus Caesaris. V. *Cotus*.

Cavarinus, V, 54, 2. VI, 5, 2, rex Senonum, exsul, cum Caesare pugnat contra Treveros et Eburones.

Celtae sive Galli, I, 1, 1. (2. s), et Gallia (*κατ' ἑξοχήν*), I, 1, 6. 30, 1. 3. 4. 31, s. II, 1, 2. 3, 1 et passim, = *Gallia Celtica*, ea pars Galliae Transalpiniae, quae pertinet a Garumna fl. ad Sequanam, a Matrona ad confluentem Mosellae et Rheni, quaeque postea dicta est *Gallia Lugdunensis*.

Celtillus, VII, 4, 1, Arvernus, Vercingetorigis pater, qui principatum Galliae obtinebat, propterea quod regnum appetit, ab Arvernis interficitur.

Cenabenses, VII, 11, 2, incolae eius oppidi, cui nomen est

Cenābum (falso Gen.), VII, 3, 1. 3. 11, 4. 6. (—9.) 14, 1. 17, 7. 28, 4. VIII, 5, 2. 6, 1, Carnutum oppidum in Gallia Celtica ad Ligerem fl. situm, nunc *Orléans* (*dép. Loiret*). Postquam cives Romani ibi interfecti sunt, Cen. a Caesare incenditur; Caesar ibi castra ponit; C. Trebonius legatus cum II legionibus ibi hiemat. V. *Carnutes*.

Cenimagni (non Iceni, Cangi), V, 21, 1 (2), gens Britanniae inter meridiem et orientem sita paulo supra Trinobantes, legatos de deditione ad Caesarem mittunt.

Cenomāni v. Aulerci 3.)

Centrōnes (non Centr.), a.) I, 10, 4, gens Galliae provinciae orientem versus sita in Alpibus Poeninis, finitima Galliae Celticae (Nantuatibus) et G. Cisalpiniae. Caput *Tarantasia*, unde nunc vallis quaedam (et vetus provincia) Sabaudiae dicitur *Tarantaise* [atque oppidum in ea a gentis nomine *Centron*?]. Cum Graiocelis et Caturigibus compluribus proelii a Caesare pelluntur;

b.) V, 39, 1, gens Galliae Belgicae incolens circa id oppidum, cui hodie nomen est *Courtray*, situm in Flandria occidentali provincia regni Belgici. Nerviorum clientes, cum his et Eburonibus, Adua-

tucis, aliis Q. Ciceronis legati hiberna adorti Caesaris adventu discedunt.

Cevenna, mons (non Ceb.), VII, 8, 2. 3. 56, 2, id iugum montium, quod Galliam Celticam (Gabalos, Arvernos, Vellavios) a Provincia (Volcis et Helviis) dividit, cui est etiam nunc nomen *les Cévennes*. Caesar eum semel superat.

Cherusci, VI, 10, 5, gens Germaniae inter Visurgim et Albim, silvam Hercyniam et Aleram fl. sita, quam silva Bacenis dividit a Suebis.

Q. Cicero v. Tullius.

Cimberius, I, 37, 3, Sueborum dux; vide *Nasua*.

Cimbri (sing. Cimber), I, 33, 4. 40, 5. II, 4, 2. 29, 4. (5.) VII, 77, 12—14, gens Germaniae, quae habitat in Chersoneso Cimbrica (nunc *Jütland*), cum Teutonibus a. U. c. DCXXXI. Galliam, deinde Italiam invadunt, a. DCLIII. a C. Mario in campis Raudii prope Veronam devincuntur.

Cingetorix, regis, a.) V, 3, 2. 5. 4, 3. 56, 3. 57, 2. VI, 8, 9, Trevir, cum Indutiomaro de principatu contendit, Caesaris opera principatum et imperium obtinet;

b.) V, 22, 1 (2), Britannus, unus ex IIII regibus Cantii, ad Caesaris castra profectus repellitur.

Cisalpinā Gallia v. Gallia 3.)

Cisrhenāni Germani, VI, 2, 3. (periphr. II, 3, 4. 4, 10. VI, 32, 1), *Eburōnes*, *Condrūsi*, *Pacmāni*, *Caerocesi*, v. post Germani p. 231.

(α.) Ap. Claudius (Pulcher), V, 1, 1, consul Romanus cum L. Domitio Ahenobarbo a. U. c. DCC.

(β.) C. (Claudius) Marcellus, a.) VIII, 48, 10. 55, 1, consul a. U. c. DCCIII. cum L. Aemilio Paulo; eo auctore II legiones a Caesare remissae Pompeio traduntur;

(γ.) b.) — (— M. f. M. n.) — VIII, 50, 4, consul cum L. Cornelio Lentulo Crure a. U. c. DCCV., Caesaris adversarius;

(δ.) c.) M. (Claudius) Marcellus, VIII, 53, 1, consul a. U. c. DCCIII. cum Ser. Sulpicio Rufo, ante tempus de Caesaris provinciis ad senatum refert.

(ε.) (P.) Clodius (Pulcher), VII, 1, 1, tribunus plebis turbulentus (a. U. c. DCLXXXVI.), a T. Annio Milone Papiano olim collega occiditur a. U. c. DCCII.

Cocosates, III, 27, 1, gens Aquitaniae incolens ad Oceanum Atlanticum inter Bituriges Vibiscos et Sibuzates in ea regione, quae postea dicta est *la Gascogne* (nunc *dép. Landes*). Obsidibus ultro missis Caesari se dedunt.

Commius, III, 21, 7. (8.) 27, 2. (3.) 35, 1. V, 22, 3. VI, 6. 4. VII, 75, 5. 76, 1. 3. 79, 1. VIII, 6, 2. 7, 5. 10, 4. 21, 1. 23, 2—4. 47. 48., Atrebas, a Caesare rex civitatis constitutus, a Britannis in vincula coniectus, deficit; dux Bellovacorum victus ad Germanos confugit; C. Volusenum trib. mil. vulnerat; M. Antonio legato se dedit.

Conconnetodumnus (al.

Conetodunus sim.), VII, 3, 1, dux Carnatum cum Gutruato.

Condrūsi, II, 4, 10. III, 6, 4. VI, 32, 1, una ex Germanicis Belgii gentibus, sita in dextra ripa Mosae fl., qua nunc est fere oppidum Leodium. [Nomine *Condroz* etiam nunc significatur regio quaedam regni Belgici et vicus situs inter Leodium et Huum (*Huy*) oppida.] Treverorum clientes, ab Usipetibus et Tencteris lacesuntur; legatis ad Caesarem missis sese purgant de bello Ambiorigis.

P. Considius, I, 21, 4. 22 (2. 4.), praefectus equitum Caesaris rei militaris peritissimus habitus, timore perterritus Caesaris consilium Helvetios opprimendi ad irritum redigit.

Convictolitavis (al. *litānes*), VII, 32, 4. 33, (3.) 4. 37, 1. 39, 2. 42, 4. 55, 4. 67, 7, Aeduus, cum Coto de summo magistratu contendit, Caesaris opera potestatem obtinet, sollicitatus ab Arvernibus consilia contra Romanos init.

(a.) (L. Cornelius) Balbus, VIII, procem. (1), (maior) Gaditanus, amicus Caesaris et Hirtii, is, ad quem Hirtius misit VIII. B. G. librum. [Consul suffectus a. U. c. DCCXIII.]

(b.) L. (Cornelius) Lentulus (Crus), VIII, 50, 4., consul a. U. c. DCCV. cum C. Claudio Marcello (b.), Caesaris adversarius.

(c.) L. (Cornelius) Sulla (Felix), I, 21, 4., dictator ab a. U. c. DCLXXII., decessit a. DCLXXVI. In eius exercitu P.

Considius praefectus equitum stipendia fecerat.

Correus, VIII, 6, 2. 7, 4. 17.—21., Bellovacorum dux, a Romanis fortissime pugnans interficitur.

Cōrus, V, 7, 3, ventus medius inter Aquilonem et Favonium (= Caurus).

Cotus, VII, 32, 4. 33, 3. 39, 2. 67, 7, Aeduus, cum Convictolitavi de summo magistratu contendit, a Caesare imperium deponere iubetur, captus ad eum perducitur. V. *Cavarillus*.

M. Crassus }
P. Crassus } v. Licinius.

Crētes (sing. Crēs), II, 7, 1, incolae Cretae insulae, sagittarii in Caesaris exercitu.

Critognātus, VII, 77 (2), 78, 1, nobilis Arvernus, orationem habet saevissimam Alesiae in concilio.

C. Curio v. Scribonius.

Curiosolytes (al. *litae*), II, 34. III, 7, 4. 11, 4. VII, 75, 4, una ex civitatibus Aremoricis, sita, ubi nunc est *Corseult* vicus Britanniae minoris (*dép. Côtes-du-Nord*). A P. Crasso praefecto subacti M. Trebium praefectum ab eodem missum retinent; Caesar Q. Titurium legatum in eos mittit.

D

Dāci, VI, 25, 2, gens Thraciae inter Danuvium, Tibiscum, Hierasum (*Pruth*) fl. Carpatesque montes (Caesar: silvam Hercyniam) sita, ubi nunc sunt Transsilvania (*Siebenbürgen*) et Rumaenia.

Danuvius (non Danubius), ib., flumen Europae, quod oritur ex silva Hercynia (Martiana, *Schwarzwald*), effunditur in Pontum Euxinum; inferior pars appellatur *Hister*, *Ister*; hodie *die Donau*.

Decetia, VII, 33, 2 (—4), oppidum Aeduorum ad Ligerem fl. situm, hodie *Decize* (*dép. Nièvre*). Caesar convectu Aeduorum eo convocato Convictolitavi imperium adindicat.

Diablintes v. Aulerci 4.)
Dīs pater, VI, 18, 1., Jupiter deus inferorum, a Gallis colitur, qui se ab eo prognatos dicunt.

Divico, I, 13, 2. (—7.) 14, 7, Helvetiorum dux bello Cassiano, legationis ad Caesarem missae princeps.

Divitiacus, a.) I, 3, 5, 16, 5. (s.) 18, 1. 8. 19, 2. 3. (—5.) 20 (1. 6.) 31 (1. 3.) 32 (1. 4.) 41, 4. II, 5, 2. (s.) 10, 5. 14 (1, 15, 1. VI, 12, 5. VII, 39, 1, Aeduorum princeps, Dumnorigis frater, homo Romanorum studiosissimus, Caesaris in Galliam adventu in antiquum honorem restitutus, primo pro fratre, deinde pro Gallis (Celtis) omnibus eorumque legatis, denique pro Bellovacis Caesaris veniam implorat, auxilium a senatu Romano petit;

b.) II, 4, 7, rex Suessionum, et magnae partis Belgii et Britanniae imperium obtinet.

L. Domitius (Ahenobarbus), V, 1. 1., v. *Ap. Claudius*.

Drappes, ætis, VIII, 30, 1. 32. 35, 1. 2. 36 (1. 5). 44, 2, princeps Senonum, Provinciam

petit, Uxellodunum Cadurcorum oppidum occupat, a C. Caninio legato capitur, inedia vitam finit.

Dūbis, I, 38, 4. (s.), flumen Galliae Celticae (Sequanorum), quod oritur ex monte Iura, in Ararim influit, Vesontionem oppidum cingit, nunc *le Doubs*.

Dumnacus, VIII, 26, 2. 27 (1. 2. 5). 29, 1. 31, 1. 2, dux Andium, Duratium Pictonem Lemoni oppugnans a C. Fabio legato vincitur.

Dumnorix, rīgis, I, 3, 5. (—7.) 9, 2. 3. (4.) 18. 20. V, 6 (1. 2). 7 (1. 3. 5.), princeps Aeduorum, frater Divitiaci, gener Orgetorigis Helvetii, plebi acceptissimus, Helvetiis transitu per Sequanorum fines impetrato a Lisco Aeduo apud Caesarem accusatur, fratris autem precibus servatur; a militibus Caesaris iterum in Britanniam traiectioni interficitur.

Duratius, VIII, 26, 1. 2. 27, 1, dux Pictonum, Lemoni a Dumnaco Andium duce oppugnatur.

Durocortorum, VI, 44, 1. (2.), caput Remorum in inferiore parte Belgii situm, nunc ab gentis nomine *Reims* oppidum Campaniae (*dép. Marne*). Caesar Eburonum finibus primum vastatis exercitum eo reducit concilioque Galliae ibi habito de Accone Senone supplicium sumit.

E

Eburōnes, II, 4, 10. III, 6, 4. V, 24, 4. (5. 26. 27.) 28

(1.) 29 (2.) (32.—37.) 39, 3. (4.) 47, 5. (—51.) VI, 5 (4.) 31 (5.) 32 (1. 2. 4.) (33.) 34 (8.) 35 (1—6.) (43.), gens Germanica Galliae Belgicae, cuius pars maxima habitat inter Mosam et Rhenum fl. in ea regione, quae nunc est fere inter Leodium et Aquisgranum (*Aachen*) oppida. Clientes Treverorum, Ambiorige et Cativolco ducibus Romanorum hiberna prope Aduatucam sita oppugnant, Cottam et Sabinum legatos clade efficiunt; cum Nervii Q. Ciceronis legionem oppugnant; a Caesare victi in Arduennam silvam se abdunt; fines eorum bis a Caesare vastantur. V. *Aduatuca, Ambiorix*.

Eburovices v. Aulerci 2.)
Eläver, VII, 34, 2. (3.) 35 (2.) 53 4, flumen Galliae Celticae, quod oritur ex monte Cevenna influitque in Ligerem prope Noviodunum Aeduorum, ubi Boios dividit a Biturigibus; nunc *l'Allier*. Caesar bis El. traiecit, et Gergoviam petens et inde Noviodunum.

Eleutēti (non Eleut(h)eri Cadurci), VII, 75, 2, gens Galliae Celticae, incertum ubi sita, sub imperio Arvernorum.

Elusātes, III, 32, 1, gens Aquitaniae incolens, ubi postea fuerunt *le Condomois* et *l'Eausan* regiones Francogalliae. Caput *Elusa*, hodie *Eauze* (*dép. Gers*). P. Crasso praefecto se dedunt.

Epasnactus, VIII, 44, 2, Arvernus amicissimus Romanorum, Lucterium Cadurcum vincit ad Caesarem deducit.
Eporedōrix, rīgis, a.)

VII, 38, 2. 39 (1. 3.) 40, 5. 54 (1.) 55, 4. (—10.) 63, 9. 64, 5. 76, 3. (4.), nobilissimus Aedua, Litavici consilium ad Caesarem defert, Caesare deserto Noviodunum Aeduorum incendit, invitus Vercingetorigi pareret, communis Galliae seditionis dux fit. (Frater eius Vercingetorigis iussu bellum infert Allobrogibus.) V. *Viridomarus*;

b.) VII, 67, 7, dux Aeduorum in bello cum Sequanis gesto, a Caesare capitur. V. *Carvillus, Cotus*.

Eratosthēnes, VI, 24, 2, Cyrenaeus, *φιλολόγος* Alexandrinus tertii a. Chr. n. saeculi, in eo libro, qui inscribebatur *Γεωγραφικά*, silvam Orcyniam commemorat.

Esubii, (al. Esvii, Esui, Sesuvii), II, 34. III, 7, 4. V, 24, 2, gens Galliae Celticae ad septentriones sita ab Aulercis, ubi postea fuit Nortmanniae pars inferior, nunc est oppidum nomine *Essey* (*dép. Orne*). A P. Crasso praefecto subiguntur.

F

a.) C. Fabius (Maximus), V, 24, 2. 46, 3. 47, 3. 53, 3. VI, 6, 1. VII, 40, 3. 41, 2—4. 87, 1. 90, 5. VIII, 6, 3. 24, 2. 27.—29. 31. 37, 3. 54, 4, legatus Caesaris, cum hoc Q. Ciceroni collegae auxilio venit; ex hibernis reversus Menapios aggreditur; in castris prope Gergoviam cum II legionibus relinquitur; postquam ad Alesiam pugnavit, in Remos, Suessiones,

diversissimam partem Galliae (Provinciam versus) mittitur; Dumnaco duce Andium ad Lemonum oppresso Carnutes in deditionem accipit; partem oppidi Uxelloduni obsidet; in Aeduis collocatur.

b.) L. Fabius (Maximus?), VII, 47, 6. 50, 3, centurio VIII. legionis, Gergoviae muro ascenso interficitur.

c.) Q. Fabius (Q. Aemilianus f. Q. n.) Maximus (Allobrogicus), I, 45, 2, consul Romanus a. U. c. DCXXXIII. (cum L. Opimio), ad confluentem Isarae et Rhodani vincit Arvernos et Rutenos coniunctos cum Allobrogibus.

(a.) Q. (Fufius) Calenus, VIII, 39, 4, legatus Caesaris, ab hoc Uxellodunum profecturo in castris cum legionibus relinquitur.

(b.) C. Fufius Cita, VII, 3, 1, eques Romanus, Cenabi interficitur a Carnutibus.

G

Gabali, VII, 7, 2. 64, 6. 75, 2, gens Galliae Celticae, quam Cevenna mons dividit a Provincia, sita, ubi postea fuit regio *le Gevaudan* oppidumque in ea nunc dudum eversum *Javoult* (nunc *dép. Lozère*). Arvernorum clientes, Lucterio Cadureo obsides dant; a Vercingetorige in Helvios mittuntur.

A. Gabinius, I, 6, 4, consul cum L. Calpurnio Pisone (b.) a. U. c. DCLXXXVI.

Galba, a.) II, 4, 7. 13, 1,

rex Suessionum, cuius filii Caesari deduntur;

b.) vide Sulpicius.

Galli, I, 1, 1. 2. 4. 5, 17, 3. 19, 4. 20, 2. 25, 3. (—5.) 31, 5. 12. 14. 33, 1. 39, 1. 40, 8. (42, 5.) 44, 2. 3. II, 1, 3. 2, 3. 6, 2. 17, 2. 24, 4. 30, 4. III, 2, 1. 2. 8, 3. 10, 3. 14, 4. 18, 1. (sing.) 6. 19, 6. 28, 1. III, 2, 2. 5, 1. 13, 3. 15, 5. 20, 2. V, 6, 1. 24, 1. 27, 4. 6. 45, 4. (sing.) (48, 7. 49, 2. sing.) 49, 1. 50, 1. 51, 3. (sing.) 53, 5. 6. 54, 2. 56, 2. VI, 8, 1. (11, 2. —20.) 16, 1. 18, 1. 19, 4. 24, 1. 5. 30, 3. 34, 8. VII, 1, 2. 12, 6. 13, 2. 17, 7. 19, 2. 20, 7. 22, 1. 25, 2. (sing. —4.) 26, 1. 5. 29, 6. 30, 1. 40, 7. 45, 6. 46, 3. 51, 1. 59, 1. 69, 5. 70, 6. 73, 1. 75, (1.) 80, 1. 4. 82, 1. 83, 1. 85, 3. 6. 88, 6. VIII, 1, 2. 2. 1. 5, 2. 6, 2. 10, 2. 12, 5. [15, 5.] 39, 3, item Galli equites I, 23, 2. 42, 5.

Galli equites I, 23, 2. 42, 5. II, 24, 4. (*Treveri*). V, 48, 3. VI, 7, 7. 8. 11, 2. (Remorum cet.) (VIII, 10, 2. *auxilia Gallorum*), auxilia Caesaris, et

Gallia, I, 1, 1. 6. 2, 2. 6. 7. 16, 2. 17, 3. 4. 30, 1. 2. 4. 31, 3. 5. 7. 10. 11. 16. 33, 3. 4. 34, 3. 4. 35, 3. 37, 2. 43, 7. 44, 2. 3. 6. —8. 10. 13. 45, 1. 3. 46, 4. 53, 4. II, 1. 2, 1. 3, 1. 4, 2. 7. 35, 1. III, 7, 1. 11, 3. 17, 4. 28, 1. III, 6, 5. 8, 1. 2. 16, 1. 3. 4. 19, 4. 20, 1. 3. (plur.) 29, 4. V, 5, 3. 4. 6, 3—6. 8, 1. 12, 5. 13, 1. 2. 20, 1. 22, 4. 24, 1. 7. 27, 5. 29, 4. 6. 53, 3. 4. 54, 1. 2. 55, 3. 4. 56, 4. 58, 7. VI, 1, 1. 3. 3, 4. 5, 1. 11, 1. 2. 5. 12, 1. 4. 13, (1. 10. 11). (—20.) 31, 5. 44, 1. VII, 1, 1. 4. 5. 3, 2. 4, 1. 20, 2. 25, 1. 29, 5. 31, 4. 34, 1. 37, 3. 43, 5. 55, 2. 59, 1. 5. 66, 1. 3. 71, 3. 76, 2. 77,

7. 9. 14. VIII. procem. 2. 1, 1. 22, 1. 24, 2. 30, 1. 31, 4. 5. 39, 2. 46, 1. 4. 6. 48, 10. 49, 2. 3. 51, 1. 54, 5, ea terra (gens), quae sita est inter Germaniam, Italiam, Hispaniam, Oceanum. Dividitur in tres partes, quarum maxima est

1.) Gallia ulterior, I, 7, 1. 2. 10, 3, sive Transalpina, VII, 1, 2. 6, 1. (2.), quae nunc complectitur Francogalliam, Helvetiam, eam partem Germaniae, quae occidentem versus sita est ab Rheno flumine, Batavorum regnum, quaeque praecipue vocatur *Gallia*, sicut incolae eius *Galli*. Dividitur ipsa quoque in tres partes, quas incolunt:

a.) Aquitani, b.) Celtae sive Galli, c.) Belgae, } quos vide singulos suis locis;

2.) Gallia provincia, I, (6, 2. 7, 1. 3. 8, 1. 3. 10, 1. 2. 5. 14, 3. 15, 1.) 19, 4. 28, 4. (33, 4.) 35, 4. 44, 7. 8. 53, 6. (II, 29, 4.) III, (2, 5. 6, 5.) 20, 2. (VII, 6, 3. 7. 2. 56, 2. 64, 4. 65, 1. 4. 66, 2. 8. 77, 16. VIII, 30, 1. 46, 5. 6. 54, 2. provincia) sive ulterior locis pars Galliae Transalpinae dicitur, ea pars Galliae, quae incolitur a gentibus Celticis et Liguribus, sita est inter Aquitaniam, Galliam Celticam, Galliam Cisalpinam, Sinum Gallicum, quaeque sub Romanorum ditione fuit inde ab a. U. c. DCXXXII. VI., postea *Gallia Narbonensis*, deinde *la Provence* et *la Languedoc*; inde adi.

provincialis, VII, 7, 4. — Cimbri per eam iter fecerant. Omnes provinciales Aeduos defendere iubentur a senatu Romano, v. *M. Piso*. Caesar militibus ex Provincia conscriptis Helvetios transitu per eam prohibet. Lucterius per eam eruptionem facere contendit. Caesar, antequam Nemetocennam in hiberna proficiscitur, paucos dies ibi commoratur conventusque habet;

3.) Gallia citerior, I, 24, 2. 54, 3. II, 1, 1. 2, 1. V, 1, 5. 2, 1. VIII, 23, 3. 54, 3. (citerior provincia I, 10, 5), sive Cisalpina, VI, 1, 2, sive togata, VIII, 24, 3. 52, 1. 2, ea pars Italiae ab utraque parte Padi fl. sita, quae est inter Galliam provinciam, Alpes, Mare Adriaticum, meridionalem partem montis Apennini, Sinum Ligusticum, quam inde ab sexto a. Chr. n. saeculo gentes Gallicae incolabant, ab a. U. c. CCCXXXII. in provinciae formam redacta; postea continens regni Sardi, regnum Lombardo-Venetium, Parma et Modena ducatus, nunc regni Italici pars superior. — Caesar ibi II. legiones conscribit, ter conventus agit, primo, quarto, septimo anno belli; legionem XV. indeeductam Pompeio tradit. — Inde (a gentis nomine) adi.

Gallicus, a, um, I, 22, 3. (arma, insignia) 31, 11. (ager) 47, 4. (lingua) III, 11, 5. 14, 7. (naves) III, 3, 3. V, 43, 1. VII, 48, 3. (mores, mos) III, 5, 2. V, 14, 1. (consuetudo) III, 20, 1. V, 54, 4. (bella, bellum). VI, 7, 7. (res,

pl.). VII 23 (, 1) (muri). 53, 3 (ostentatio).

Garumna, I, 1, 1. 5. 7, id flumen Galliae, quod dividit Aquitaniam a Gallia Celtica, oritur ex Pyrenaeo monte, Duranio recepto in Biturigibus Vimbis influit in Oceanum Atlanticum; nunc *la Garonne*, inferior pars *la Gironde*.—Inde

Garumni, III, 27, 1, Aquitaniae gens Hispaniae finitima, cuius in finibus oritur *Garumna*. P. Crasso praefecto se dedunt; item

Gates (al. Garites), ib., gens Aquitaniae orientem versus sita, quam ab Nitiobrogibus dividit *Garumna fl.*, quae incolebat, ubi postea fuit *le comté de Gawe* (nunc *dép. Gers*).

Geidumni, V, 39, 1, gens Galliae Belgicae, incertum ubi sita, clientes Nerviorum; v. *Ceutrones* b.)

Genāva (non Geneva, Genua), I, 6, 3. 7, 1. 2, oppidum Allobrogum situm, ubi Rhodanus effluit ex lacu Lemanno, nunc *Genève*, *Genf* oppidum Helvetiae. Caesar munitione ad eam facta Helvetios transire per Provinciam cogentes repellit.

Gergovia, VII, 4, 2. 34, 2. 36(, 1). 37, 1. 38, 1. 7. 41, 1. 42, 1. 43, 5 (—53.), oppidum Arvernorum prope flumen Elaver situm, in meridionali parte eius planicie, quae etiam nunc vocatur *le plateau de Gergoie*, prope oppidum *Clermont-Ferrant* (*dép. Puy-de-Dôme*). Oppugnatur a

Caesare, qui magna clade accepta obsidione solvit.

Germani, I, 1, 3. 4. 27, 4. 28, 4. 31, 4. 10. 11. 14. 16. 33, 2. 3. 36, 7. 39, 1. 43, 9. 44, 6. 47, 2. 4. 48, 4. 49, 1. 50, 4. 5. 51, 2. 52, 4. II, 1, 3. 3. 4. 1. 10. III, (7, 1.) 11, 2. IIII, 1, 1. 3. 3. 3. 4, 3. 6. 6, 3—5. 7, 1—3. 13, 4. 14, 1. 15, 1. 16, 1. 4. 7. 19, 4. V, 27, 8. 28, 4. 29, 1. 3. 6. 55, 2. VI, 2, 3. 5, 4. 7, 3. 6. 8, 1. 7. 9, 7. 12, 2. (21.—28.) 29, 1. 32, 1. 35, 4. 37, 1. 41, 13. 42, 3. VII, 63, 7. 65, 4. 67, 5. 70, 4. 7. 80, 6. VIII, 7, 5. 10, 2. 4. 13, 2. 25, 2. 36, 2—4. 45, 1, et

Germania, III, 4, 1. V, 13, 6. VI, 11, 1. 24, 2. 25, 4. 31, 5. VII, 65, 4. VIII, 25, 2, ea terra, quae sita est inter Rhenum et Danuvium et Vistulam fl. et Oceanum, cuius principes sunt haec gentes:

- 1.) *Suēbi*
- 2.) *Cherusci*
- 3.) *Ubi*
- 4.) *Sugambri*
- 5.) *Marcomāni*
- 6.) *Usipētes* et
- 7.) *Tenctēri*;

praeterea commemorantur:

- 8.) *Harūdes*
- 9.) *Nemētes*
- 10.) *Tribōces* (ci)
- 11.) *Vangionēs*
- 12.) *Latōvici*
- 13.) *Tulingi*
- 14.) *Sedusi*
- 15.) *Cimbri* et
- 16.) *Teutōni* (es),

quos singulos vide suis locis. — Germani ab Arvernīs et Sequanis mercede accessiti Rhenum transire assuescunt; a Caesare profligantur; dolent

Ariovisti morte et Romanorum victoriis; auxilia eorum proelio Treverorum octavo belli anno cum his a T. Labieno legato victa partim interficiuntur. — Fertilissima Germaniae loca circa silvam Hercyniam a Volcis Tectosagibus occupantur. Caesar ex ea equitatum accessit. — Inde

Cisrhenani Germani, VI, 2, 8. (8, 7 (s.) et II, 3, 4. 4, 10. III, 11, 2. V, 27, s Germani), eae gentes Germaniae, quae Rhenum transgressae in Gallia Belgica conederunt, Belgarum socii, *Condrusi*, *Eburones*, *Caeroesi*, *Paemani* (quos vide singulos suis locis); percepta Treverorum fuga cum propinquis Indutiomari domum se recipiunt. His opponuntur

Transrhenani Germani, V, 2, 4, sive Transrhenani (subst.) III, 16, 5. V, 2, 4. VI, 5, 5 (II, 35, 1), qui Germaniam incolunt; legatos ad Caesarem mittunt. — Deinde

Germani equites (et levis armaturae milites), VII, 13, 1. (65, 4. 5. VIII, 13, 2.) (VIII, 10, 2 *auxilia Germanorum*), auxilia Caesaris, et (adi.)

Germanicum bellum, III, 16, 1, bellum cum Usipetibus et Tencteris gestum.

Gobannitio, VII, 4, 2, Arvernus, patruus Vercingetorigis, huic novas res molienti adversatur.

Gorgobina, VII, 9, 6. (12, 1), Boiorum oppidum, nunc, ut videtur, *la Guerche-sur-l'Aubois* vicus inter Ligirim et Elaver fl. situs (*dép. Cher*). Vercingetorix eam op-

pugnat, sed Caesaris adventu cognito oppugnatione desistit.

Graeci, VI, 24, 2, quidam Hercyniam silvam fama sibi notam Orcyniam appellant. — Inde (adi.)

Graecae litterae, I, 29, 1. V, 48, 4. VI, 14, 3, quibus utuntur Galli in publicis privatisque rationibus, utitur etiam Caesar in epistula ad Ciceronem scripta.

Graiocēli, I, 10, 4, gens Galliae provinciae et Cisalpiniae in Alpibus *Graivis* incolens, quorum oppidum *Ocētum* situm est in G. Cisalp. V. *Caturiges*.

Grudii, V, 39, 1, gens Galliae Belgicae, incertum supra an infra Nervios sita (*Grōde* an *Grooten Berghe?*); Nerviorum clientes. V. *Ceutrones* b.)

Gutruātus (non Cotuātus), VII, 3, 1. VIII, 38, 3 (—5), princeps seditionis Carnutum, interficitur a Caesare.

H

Harūdes, I, 31, 10. 37, 2. 51, 2, gens Germaniae inter Rhenum, Moenum, Danuvium fl. incolens, oriunda et profecta ex Chersoneso Cimbrica; Aedunorum fines populantur, cum Ariovisto adversus Caesarem pugnant.

Helvetii, I, 1, 4. 5. 2 (, 1. 2). 3, 6. — 29. 30, 1. 3. 31, 14. 40, 7. 13. III, 10, 3. VI, 25, 2. VII, 75, 3, gens Galliae Celticae, quae incolit inter Rhenum fl. et montem Iuram et lacum Lemannum et Alpes Raeticas,

nunc *die Schweiz* (ab eorum finibus silva Hercynia oritur). Fortissimi omnium Gallorum, bello cum Caesare in Sequanis et Aeduis gesto vincuntur. — Inde

Helvetia, civitas, I, 12, 4. 6. —tius, ager, I, 2, 3. } in quatuor pagos dividitur, et

Helveticum proelium, VII, 9, 6, proelium prope Bibracte Aeduarum oppidum factum, quo cum Helvetiis Boii [et Tulingi], eorum socii, a Caesare vincuntur.

Helvii, VII, 7, 5. 8, 1. 2. 64, c. 65, 2, gens Celtica Galliae provinciae, sita inter montem Cevennam et fl. Rhodanum, ubi postea fuit provincia Languedociae *le Vivarais*, nunc est *le dép. Ardèche*. Caput *Alba Augusta*, nunc *Alpe* prope *Viviers* oppidum.

Hercynia silva, VI, 24, 2. 25. (—28.), saltus maximus Germaniae, qui pertinet a capitibus Danuvii fl. ad Daciae fines ideoque complectitur omnes Germaniae montes saltusque inde ab silva Martiana ad Carpatas montes; v. *Orcynia* et *Volcae* a.)

Hibernia, V, 13, 2, insula in Oceano sita occidentem versus a *Britannia*, cum qua et *Scotia* (*Caledonia*) nunc efficit regnum Britanniae (maioris); hodie *Ireland*.

Hispani equites, V, 26, 3, auxilia Caesaris. — Eorum patria

Hispania, I, 1, 7. V, 1, 4. 13, 2. 27, 1. VII, 55, 3, extrema pars Europae occidentem versus, ea paeninsula, quae Pyre-

naeo monte dividitur a Gallia, complectitur ea, quae nunc sunt, regna Lusitaniam et Hispaniam. Q. Iunii patria. Caesar inde armamenta navium et equos coëmit. — Dividitur in duas partes, quae sunt

1.) Hispania citerior, III, 23, 3, postea *Tarraconensis*, ea pars, quae ad orientem spectat, finitima Aquitaniae, unde Aquitani auxilia ducesque arcessunt;

2.) H. ulterior, ea pars, quae spectat inter meridiem et occidentem.

I

Iccius, II, 3 (1). 6, 4. 7, 2, unus ex principibus Remorum, legatus ad Caesarem mittitur. Vide *Andocumborius*.

Illyricum, II, 35, 2. III, 7, 1. V, 1, 5 (—9), pars provinciae Caesaris, terra sita in ora Maris Hadriatici orientem versus Cerauniis montibus tenus, ubi nunc sunt Dalmatia et Istria. Caesar bis eo proficiscitur, alterum Pirustarum, qui finitimam sibi partem Illyrici vastabant, satisfactionem accepturus.

Indutiomārus, V, 3, 2—4. (—7.) 4, 4. 26, 2. 53, 2. 55, 1. 3. (—56, 5.) 57, 2. 3. 58, 1—6. VI, 2, 1. (2.) 8, 8, Trevir, cum Cingetorige de principatu contendit, bellum parat, legatos ad Caesarem mittit; qui cum Cingetorigi faveret, multo gravius in Romanos exardescit. Ambiorigem et Catuvolcum ad defectionem impellit, T. Labieni legati castra oppugnaturus Cae-

saris victoria deterretur, armato concilio indicto cum Remorum agros populari Labienumque oppugnare constituisset, a Labieni equitibus interficitur. (Propinqui eius Germanos sollicitant, Treveris victis ex civitate excedunt.) Vide *Cingetoria* a.)

Italia, I, 10, 3. 40, 5. II, 35, 2. 3. VI, 1, 3. VII, 1, 1. 7, 5. 55, 3. 57, 1. VIII, 54, 5. 55, 1, ea paeninsula Maris Interni, quae pertinet ab Alpibus ad Fretum Siculum, continetur Germania, Gallia, Mari Tusco, Mari Siculo, Mari Hadriatico, cuius pars septentrionem versus sita est *Gallia Cisalpina* (quae sola intellegenda est I, 10, 3. II, 35, 2. 3. VII, 1, 1). Caesar ibi duas legiones conscribit, supplementum inde adducit equosque coëmit, XIII. legionem eo praesidii causa mittit; quater eo proficiscitur. (Incolae *Itali*.)

Itius portus, V, 2, 3. 5, 1, portus Morinorum in Fretto Gallico e regione Britanniae situs, nunc vicus *Wissant* (*port d'Esseau; dép. Pas-de-Calais*). Caesar inde bis in Britanniam traicit.

a.) (C. Iulius) Caesar, I, 7 (1. 4). 9. 10, 1. 11, c. 12. 2. 7. 13, 3. 14. —54. II, 1—5. 6, 4. —17, 2. 18.—35. III, 1, 1—3. 7, 1. 9.—16. 19, 5. 28. 29. IIII, 5, 1. 6.—9. 11.—32. 34.—48, V, 1.—11, 8. 15, 4. 17, 2.—25. 27. 28, 3.—29, 1. 40, 1. 41, 3. 3. 45, 3.—51. 52.—54. (56, 3.) 58, 7. VI, 1.—7, 2. 9.—10, 3. (12, 1. 6.) 29. 32.—34. (35, 1. 6. 7. 36, 1. 38, 1.) 41, 2.

—44. VII, 1, 1. 6.—13. 16.—19. (20, 2. 7.) 24, 2—5. 27. 32.—36. (37, 4—7.) 39, (1.) 3. 40, 1—5. 41. 43.—55, 2. 56.—57, 1. (59, 1.) 62, (2.) 10. 63, 3. 8. 65, 4. (5.) 66, 2. 67, 2.—68. 70, 2.—74. 78, 5. 80, 1. 85.—90. VIII. prooem. 2. 3. 7.—9. 1, 1. 2.—22. (23, 3.) 24. 25. 33.—44. 46.—47, 1. (48, 10. 11.) 49.—55., vide pag. (III—) VI. VII (—VIII). et singulorum comm. argumenta.

b.) L. (Iulius) Caesar, VII, 65, 1, legatus et consanguineus (ex avis fratribus) Caesaris, praesidia ex Provincia arcessit. (Consul a. U. c. DCLXXX.)

(a.) D. (Iunius) Brūtus (Albinus), III, 11, 5. 14, 3. VII, 9, 1. (2.) 87, 1, adolescens, primo classi, deinde copiis a Caesare praefectus, Venetorum classem fugat, contra Vercingetorigem pugnat Alesiae.

(b.) M. (Iunius D. f. . .) Silānus, VI, 1, 1, legatus Caesaris, delectum habere iubetur [consul cum Imp. Caesare Augusto (VIII.) a. U. c. DCCXXVIII.]; v. *C. Antistius*.

c.) Q. Iunius, V, 27, 1. 28, 1, Hispanus, v. *C. Arpineius*.

Iuppiter, VI, 17, 2, a Gallis colitur caelestiumque imperium tenere creditur.

Iura, mons, I, 2, 3. 6, 1. 8, 1, is saltus, qui Helvetios dividit ab Sequanis et meridiem versus pertinet ad Rhodanum fl. infra lacum Lemannum (quem vide).

L

Q. Laberius Durus, V, 15, 5, tribunus militum, in Britannia pugnans interficitur.

T. Labiēnus v. Atius (b.) Latovici (non — brigi), I, 5, 4. 28, s. 29, 2, gens Germaniae finitima Helvetiis, prope dextram ripam Rhēni fl. incolens, postea, ut videtur, *der Klettgau*, nunc ea pars Magni-Ducatus Badensis, quae maxime spectat ad orientem. E finibus suis egressi a Caesare reverti iubentur.

Lemannus, lacus, I, 2, s. 8, 1. III, 1, 1, in extremis finibus Helvetiorum occidentem versus situs, ubi hi Provinciam attingunt, nunc *le lac Léman* sive *le lac de Genève*. Inde ad montem Iuram munitionem facit Caesar.

Lemōnum, (al. Limo, 5-nis), VIII, 26 (1. 2. 4.), Pictorum in Gallia Celtica oppidum, nunc *Poitiers* (*dép. Vienne*). Dumnaeus dux Andium Duratium ibi obsidet, C. Caninius legatus huic auxilio venire non audet.

Lemovices, VII, 4, c. 75, s. 88, 4. VIII, 46, 4, gens Galliae Celticae occidentem versus ab Arvernīs sita, ubi postea fuit provincia *le Limousin*. Caput *Augustoritum*, nunc *Limoges* (*dép. Haute-Vienne*). Cum Vercingetorige se coniungunt; Caesar duas legiones eo mittit in hiberna.

L. Lentulus v. Cornelius (b.)

Lepontii, III, 10, 3, gens Celtica Raetiae in Alpibus (*Lepontius*) incolens inter Adualam montem (*St. Gotthard*) et lacum Verbanum, ubi nunc est pagus Helvetiae *Tessin* (*Ticino*) inque eo vallis *Le-*

vantina. Rhēnus fl. inde oritur.

Leuci, I, 40, 11, gens Galliae Celticae sita in ea regione, quae postea fuit pars australis Lotharingiae (nunc *le dép. Meurthe*). Caput *Tullum*, hodie *Toul*.

Levāci, V, 39, 1, gens Galliae Belgicae sita ad fluvium *Lieva* prope Gandavum oppidum (*Gand, Gent*); Nerviorum clientes. V. *Centrones* b.)

Lexobii (al. Lexovii), III, 9, 9. 11, 4. 17, s. (—19.) 29, s. VII, 75, 4, gens maritima (Aremorica) Galliae Celticae finitima Belgio. Caput *Noviomagus*, nunc *Lisieux* oppidum Nortmanniae (*dép. Calvados*). A Venetis socii contra Romanos asciti senatu suo interfecto se cum Viridore coniungunt, a Q. Titurio legato vincuntur; Caesar in eorum finibus hiemat.

M. (Licinius) Crassus a.) pater, I, 21, 4. III, 1, 1. VIII, 53, 1, unus ex triumviris q. v., consul a. U. c. DCLXXXVIII, a Parthis interfectus a. U. c. DCCI. In eius exercitu P. Considius fuerat;

b.) filius (maior), V, 24, s. 46, 1. 2. 47, 1. 2. VI, 6, 1, quaestor Caesaris, in Bellovacis hiemat, Samarobriuae praefectus, cum Caesare Menapios adit;

c.) P. (Licinius) Crassus, I, 52, 7. II, 34. III, 7, 2. (—4.) 8, 2. 5. 9, 1. 11, s. (20, 1), 21, 2. s. 22, 4. 23, 1. (7.) 24, 5. 25, 1. 2. 26, 1. 27, 1. VIII, 46, 1, eiusdem filius minor, equitum praefectus in proelio cum Ariovisto facto, Aremoricas civi-

tates in dicionem redigit, in Andibus cum legione septima hiemat, Caesarem de Gallorum coniuratione certiore facit, in Aquitaniam proficisci iussus Sontianus vincit, Vocatium et Tarusatum castra expugnat, maximam partem Aquitaniae in ditionem accipit.

Liger, III, 9, 1. VII, 5, 4. (5.) 11, c. 9. 55, 1. (8.) 9. 10. 56, s. (4.) VIII, 27, 2. (4.), flumen Galliae Celticae, quod oritur ex Cevenna monte, medio cursu Bituriges dividit ab Aeduis, Elavere recepto influit in Oceanum; nunc *la Loire*. Ad eum Dumnaeus opprimitur a C. Fabio legato.

Lingōnes, I, 26, 5. c. 40, 11. III, 10, 1. VI, 44, s. VII, 9, 4. (5.) 63, 7. 66, 2. VIII, 11, 2, gens Galliae Celticae, inter Matronae, Mosae, Araris, Sequanae capita. Caput *Andematunum*, nunc *Langres* (*dép. Haute-Marne*). Frumenta et equites Caesari subministrant, absunt a concilio Gallorum.

Liscus, I, 16, 5 — 18, 2, summus magistratus (vergobretus) Aeduum, apud Caesarem oratione habita se purgat de frumento non misso, Dumnorigem accusat.

Litaviccus (al. Litavicus), VII, 37, 1. 7. 38. 39, s. 40, s.—7. 42, 1. 4. 43, 2. 54, 1. 55, 4. 67, 7, eiusque fratres, Aedui amplissima familia nati. L. conspirat cum Convictolave, Aeduis persuadet, ut cum Arvernīs se coniungant, fraude perspecta a suis desertus Gergoviam profugit, bonis suis publicatis cum omni equi-

tatu ad sollicitandos Aeduos profectus Bibracti ab eis recipitur.

Q. Lucanius, V, 35, 7, centurio Romanus (primipilaris), bello Ambiorigis interficitur.

Lucterius, VII, 5, 1. 7, 4. 8, 1. VIII, 30, 1. (2.) 32. 34. 35. 39, 1. 44, 3, Cadurcus, homo audacissimus, a Vercingetorige in Rutenos missus hos Arvernīs conciliat; in Provinciam eruptionem facere conatus a Caesare reprimitur, post cum Drappete eandem invadit, oppidum Uxellodunum occupat, a Caninio legato oppressus cum paucis profugit; victus ab Epanacto Arverno Caesari traditur.

Lugotōrix, rīgis, V, 22, 2, dux Britannorum, capitur a Romanis.

Luna, VI, 21, 2, dea, a Germanis colitur.

Lutetia, VI, 3, 4. VII, 57, 1. 58, s. 5. 6, Parisiorum in Gallia Celtica oppidum positum in insula Sequanae fl., hodie *Paris*. Caesar ibi concilium Galliae habet; L. a Gallis incenditur.

M

L. Mallius (Maximus?) III, 20, 1, proconsul (praetorius) Romanus, impedimentis amissis ex Aquitania profugit a. U. c. DCLXXVI.

Mandubii, VII, 68, 1. 71, 7. 78, s. (—5.), gens Galliae Celticae septentrionem versus ab Aeduis incolens; caput *Alesia*. Inde cum liberis atque uxoribus exire coguntur a Caesare.

Mandubracius, V, 20, 22, 5, filius regis Trinobantum a Cassivellauno interfecti, Caesaris in Gallia fidem implorat ab eoque in regnum restituitur.

C. Marcellus vide Clau-
M. Marcellus Jdius (β-δ.)
Marcomāni (al. —manni),
I, 51, 2, gens Germaniae, quae
est inter Rhenum et Moenum
et Danuvium fl., pugnant in
Ariovisti exercitu.

Mare Oceanum vide O-
ceanus.

C. Marius, I, 40, 5, septiens
consul, a. U. c. DCLII. Teuto-
nos vincit ad Aquas Sextias,
anno post Cimbricos in campis
Raudis.

Mars, VI, 17, 2 (—5), deus,
a Gallis colitur bellaque regere
putatur; animalia bello capta
ei immolantur (VII, 19, 3. VIII,
19, 2 aequo Marte dimicare,
pari M. inire proelium).

Matisco, VII, 90, 7, oppi-
dum Aeduorum ad Ararim fl.
situm, hodie *Mâcon* oppidum
Burgundiae (dép. *Saône-et-
Loire*). Sexta legio ibi hie-
mat frumentandi causa.

Matrōna, I, 1, 2, flumen
Galliae Celticae superioris,
quod oritur ex Lingonibus,
Gallos (Celtas) a Belgis dividit,
influxit in Sequanam; nunc *la
Marne*.

Mediomatryci (vel —ces),
III, 10, 3. VII, 75, 3, gens
Galliae Celticae superioris,
quae incolit inter Treveros et
Leucos (Rhenum eos accolare
a C. traditur). Caput *Divodū-
rum*, postea *Met(t)is* sive *Metia*,
nunc *Metz*.

Meldi (sive —dae), V, 5,
2, gens Galliae Celticae fini-
tima Belgis, inter Matronam
et Sequanam fl. sita, ubi nunc
est oppidum *Meaux* (dép.
Seine-et-Marne). Caesar
ibi naves feri iubet, quibus
in Britanniam traiciat.

Menapii, II, 4, 9. III, 9, 9,
28, 1. (—29, 3.) III, 4, 2—7,
22, 5. 38, 3. VI, 2, 3. 5, 4.—
6. 9, 1. 33, 1, gens Galliae
Belgicae inter Mosam et Scaldim
fl., infra Rheni ostia in-
colens, meridiem versus a Ba-
tavis, qua nunc est superior
pars regni Belgici, provinciae
utraque Flandria, Antverpia,
Transmosana (*Limburg*); in
hac castellum Menapiorum,
nunc *Kassel* oppidum. Ab
Usipetibus et Tencteris oppri-
muntur; a Venetis socii con-
tra Romanos asciscuntur; a
Caesare cum Morinis vincuntur,
Cotta et Sabino legatis,
postea ipso Caesare appropin-
quantibus in silvas se abdunt,
postquam uni ex Gallis de
pace legatos ad Caesarem non
miserunt, tandem sexto anno
belli mittunt.

Mercurius, VI, 17, 1, deus,
maxime colitur a Gallis; omni-
um artium inventor, itinerum
dux, quaestus mercaturaeque
deus fertur.

M. Messala vide Vale-
rius (f.)

Metiosēdum (al. Mel(lyo-
dunum), VII, 58, 2. s. 60, 1.
61, 5, oppidum Senonum in
insula Sequanae positum, nunc
ab altero nomine *Melun* oppi-
dum Insulae Franciae (dép.

Seine-et-Marne). A Labi-
eno occupatur.

M. Metius, I, 47, 4. (—6.)
53, 3, hospes Ariovisti, lega-
tus ad eum a Caesare missus
ab Ariovisto in catenas con-
icitur, eo victo liberatur.

Minerva, VI, 17, 2, dea, a
Gallis colitur ut operum atque
artificiorum magistra.

L. Minucius Basillus, VI,
29, 4. (5.) 30, 1. (—4.) VII, 90, 5
[i. e. M. Satrius adoptatus a
fratre matris L. Min. Bas.],
ab Caesare cum equitatu per
silvam Arduennam praemittit-
ur ad investigandum Ambio-
rigem, qui deprehensus ex eius
manibus effugit; cum legione
in Remis collocatur.

Mōna, V, 13, 3, insula inter
Britanniam et Hiberniam sita,
nunc *Anglesea*, pars Cam-
briae (*Wales*).

Morini, II, 4, 9. III, 9, 9,
28, 1. (—29, 3.) III, 21, 3. (—2.)
22, 1. 5. 37, 1. (—4.) 38, 1. (2.)
V, 24, 2. VII, 75, 3. 76, 1, gens
Galliae Belgicae Oceanum ac-
colens, inter Scaldim et Sama-
ram fl., ubi postea fuerunt
provinciae Flandria, Artesia,
Picardia septentrionalis. Oppi-
dum eorum olim *Gesoriacum*,
postea *Bononia*, hodie *Bou-
logne s. m.* (dép. *Pas-de-
Calais*); portus *Morinorum*
= *Ilius portus*, nunc *Wis-
sant*; castellum *M.*, hodie
Kassel oppidum Flandriae
(dép. *Nord*). V. *Menapii*. —
Venetorum socii, omni Gallia
pacata soli cum Menapiis in
armis sunt; in paludes se con-
ferunt; obsides dant; CCC mili-
tes Romanos ex navibus ex-

positos adorti fugantur; omnes
fere in T. Labieni legati pote-
statem perveniunt; Gaius Fabi-
us legatus in eorum finibus
hiemat; Commio Atrebatii at-
tribuuntur.

Moritasgus, V, 54, 2, frater
Cavarini, rex Senonum.

Mosa, III, 9, 3. 10, 1. 2.
12, 1. 15, 2. 16, 2. V, 24, 4. VI,
35, 3, flumen Galliae (Celticae
et) Belgicae, oritur in Lingoni-
bus ex monte Vosego, fertur
per Arduennam silvam, Sabi
(Caes. "Scaldi") recepto confluit
cum Vacalo, parte Rheni fl.,
cum septentrionali parte Rheni
et Mari Germanico insula Ba-
tavorum effecta haud procul
ab Rheno in mare influxit;
hodie *die Maas*, *la Meuse*.
Usipetes frumentandi causa
eum transgrediuntur.

L. Munatius Plancus,
V, 24, 3. 25, 4, legatus Caesaris,
primo cum legione in Belgis
(Suessionibus), deinde in Car-
nutibus collocatur.

N

Nammēius, I, 7, 3 (—5),
unus ex principibus eius lega-
tionis, quam Helvetii ad Cae-
sarem mittunt petunt, ut trans-
ire per Provinciam sibi liceat.
Vide *Verucloctius*.

Namnētes, III, 9, 9, gens
Galliae Celticae in dextra ripa
Ligeris fl. infra Venetos et
Andes incolens; caput *Condi-
vincum*, nunc ab gentis nomine
Nantes (dép. *Loire-Infé-
rieure*); Venetorum socii.

Nantuātes, III, 1, 1. 4. 6, 5.
III, 10, 3, gens Alpina Galliae

Celticae sita in confinio Provinciae, ubi nunc est pagus Helvetiae *das Wallis*. (Falso a C. traditur, Rhenum per eorum fines ferri.) A Ser. Galba legato vincuntur.

Narbo, III, 20, 2. VII, 7, 2. 4. VIII, 46, 3, civitas florentissima Volcarum Arecomitorum in Gallia provincia sita; inde ab a. U. c. DCXXXVI. colonia Romana, cognomine *Martius*, a qua postea omnis Provincia nomen accepit *Gallia Narbonensis*; nunc *Narbonne* (*dép. Aude*). Caesar nuntio accepto, Lucterium Cadurcum N. versus eruptionem facere parare, eo proficiscitur praesidiumque ibi constituit; anno post eodem cum equitatu proficiscitur.

Nasua, I, 37, 3, unus ex Sueborum ducibus, frater Cimberii, cum quo praestitit C pagis Sueborum, qui Rhenum transire conantur.

Nemētes, I, 51, 2. VI, 25, 2, gens Germana Galliae Celticae in sinistra ripa Rheni fl. inter Vangiones et Triboces incolens, ubi nunc est Spira Nemetum (*Speyer*). In bello Ariovisti cladem accipiunt. Ab eorum finibus Hercynia silva oritur.

Nemetocenna, VIII, 46, 7. 52, 1, oppidum Atrebatum, nunc *Arras* oppidum provinciae Francogalliae *l'Artois* (*dép. Pas-de-Calais*). Caesar ibi hiemat.

Nervii, II, 4, 8. 15, 3. — 17. 19, (1. 23, 4. 5). — 28, (1). 29, 1. 32, 2. V, 24, 2. 38, (2. — 4. 39, 3. 41, 1. 42, 1). — 43. 45, 2. (— 5. sing.) 46, 4. 48, 2. (— 51.) 56, 1.

58, 7. VI, 2, 3. 3, 1. (2.) 29, 4. VII, 75, 3, gens bellicosissima Galliae Belgicae, occidentem versus a Menapiis sita, quae pertinet ab ora maritima ad Arduennam silvam, ubi nunc sunt provinciae regni Belgici *le Hainaut* (*Hennegau*) et *Namur*. Caput *Bagacum*, nunc *Bavay* oppidum Flandriae Gallicae (*dép. Nord*). Postquam [cum Atrebatibus et Viromanduis] trans Sabim fl. consederunt, proelio acerrimo a Romanis prope ad interuentionem rediguntur. Ab Ambiorige concitati Q. Ciceronis legati hiberna in suis finibus oppugnati, sed Caesari appropinquanti obviam profecti iterum ab eo vincuntur. Rursus bellum parant, sed Indutiomari Treveri morte cognita discedunt. Paulo post a Caesare oppressi in deditionem accipiuntur. Vertico Nervius in castris Ciceronis versatur. — Inde

Nervicum proelium, III, 5, 2, illud, quod primo loco commemoravimus.

Nitiobroges (sing. - brox; al. - briges), VII, 7, 2. 31, 5. 46, 5. 75, 3, gens Aquitaniae in utraque ripa fl. Oltis (*Lot*) incolens. Caput *Aginnum*, nunc *Agen* oppidum situm ad Garumnam fl. (*dép. Lot-et-Garonne*). Postquam Lucterius Cadurco obsides dederunt, ad Vercingetorigem perveniunt. Vide *Tentomatius*.

Norētia et

Noricus ager (= *Noricum*), I, 5, 4, oppidum et ager Noricorum sive Tauriscorum

(nomen Celticum); regnum (post Caesarem provincia Romana), quod Oeno fl. dividitur a Raetia, Danuvio fl. a Germania, orientem versus attingit Pannoniam, meridiem versus Venetiam, complectitur eam regionem, ubi nunc sunt provinciae Austriae Iuvavia (*Salzburg*), Stiria, Carinthia, Carnia. Caput *Norica*, hodie oppidum Stiriae *Neumarkt*. — Boii eo invaserant. (Ibi a. U. c. DCXXXI. Romani C. Carbone duce magna clade a Cimbris afficiuntur). — Inde subst.

Norica, I, 53, 4, altera Ariovisti uxor ex Norico orta, regis Vocconis soror, in fugam perit.

Noviodūnum, a.) VII, 55, (1), oppidum Aeduorum in Gallia Celtica ad Ligerem fl. situm, nunc *Nevers* (*dép. Nièvre*), ab Eporedorige et Viridomaro interfectis custodibus et mercatoribus Romanis diripitur atque incenditur;

b.) VII, 12, 2. (— 13, 2.) 14, 1, oppidum Biturigum (Cuborum) gentis Galliae Celticae, nunc *Nouan-le-Fuzelier* vicus aliquanto infra Cenabum (*Orléans*) situs (*dép. Loir-et-Cher*), a Caesare expugnatur;

c.) II, 12, 1 (— 13, 1), oppidum Suessionum in Gallia Belgica situm, postea *Augusta Suessionum*, hodie *Soissons* (*dép. Aisne*), Caesari sededit.

Numidae, II, 7, 1. 10, 1. 24, 4, incolae Numidiae regionis Africae septentrionalis, milites levis armaturae in exercitu Caesaris, intersunt bello Belgico, Bibracti fortiter pu-

gnant, ad Sabim fl. in fugam vertuntur.

O

Oceānus, a.) I, 1, 5. 7. III, (7, 2 mare Oceanum.) 9, 1. 7. 13, 4. 29, 1. VI, 32, 3. VII, 4, 6. VIII, 46, 4, mare Atlanticum, quod occidentem versus alluit Britanniam, Galliam, Hispaniam, Africam;

b.) III, 10, 2. 4. 5. VI, 33, 1, mare Germanicum, quod est inter Oceanum Septentrionalem, Britanniam, Scandiam, Galliam, Germaniam (*die Nordsee*).

Ocēlum, I, 10, 5, oppidum Graiocolorum in Gallia Cisalpina, hodie aut *Oulx* aut *Evilles* regni quondam Sardicii (Pedemontii) oppidum. Caesar inde in Vocontios iter facit.

Octodūrus, III, 1, 4 (— 2, 1. 6, 4), vicus Veragrorum situs in Gallia Celtica, qua haec attingit G. provinciam et G. Cisalpinam, nunc *Martigny* oppidum Helvetiae (*canton du Valais*) situm ad flumen *la Dranse*. Ser. Galba legatus Caesaris postquam aliquot dies cum octo cohortibus ibi hiemavit, ab Sedunis et Veragris subito oppressus hos fugat, vicum incendit, deinde in Provinciam contendit.

Ollivico, VII, 31, 5, rex Nitiobrogum, a senatu Romano amicus appellatus, pater Teutomati.

Orcynia silva, VI, 24, 2, Graecum nomen Hercyniae silvae.

Orgetōrix, rigis, 1, 2, (1). — 4. (5, 1.) 9, 3. 26, 4,

princeps Helvetiorum, his persuadet, ut de finibus suis exeant; legatus ad proximas civitates missus conspirat cum Castico et Dumnorige; in vincla coniectus postquam causae dictioni se eripuit, moritur. Eius filia et unus ex filiis a Caesare capiuntur.

Osismi, II, 34. III, 9, 3. VII, 75, 4, una ex civitatibus Aremoricis sita in extrema Gallia Celtica occidentem versus, postea pars provinciae *la Bretagne* (nunc *dép. Finistère*). A P. Crasso praefecto in dicionem rediguntur; Venetorum socii.

P

Pādus, V, 24, 4, (nomine Graeco *Eridanus*) flumen Galliae Cisalpiniae (quo haec dividitur in *G. Transpadanam* et *Cispadanam*), medium inter Alpes et montem Apenninum; oritur ex Alpihus Maritimis in ipsis finibus Provinciae, effluit in Mare Hadriaticum; hodie *il Pò, dér Po*. Caesar trans eum a. U. c. DCC. legionem XV. conscribit.

Paemāni, II, 4, 10, gens Galliae Belgicae origine Germana sita in Arduenna silva orientem versus a Mosa fl., qua nunc est fere oppidum regni Belgici Leodium (*Liège, Lüttich*).

Parisii, VI, 3, 4. (5.) VII, 4, 6. (—10.) 34, 2. 57, 1. 75, 3, gens Galliae Celticae, quae ad utramque ripam Sequanae fl. incolit inter Senones et Galliam Belgicam; caput *Lutetia*,

nunc *Paris*. Cum Vercingetorige se coniungunt.

Parthicum, bellum, VIII, 54, 1. 55, 1, ab a. U. c. DCC. ad a. DCCIII. a M. Crasso et C. Cassio gestum; huius belli persequendi causa Caesar duas legiones tradit (M. Bibulo proconsuli Parthiae).

L. Paulus vide Aemilius b.)

Q. Pedius, II, 2, 1. 11, 3, legatus Caesaris, bello Belgico primum duabus legionibus, deinde cum L. Aurunculeio Cotta equitatu praeficitur.

Petrocorii, VII, 75, 3, gens Galliae Celticae ad ripam dextram Garumnae fl. incolens, postea *le Périgord*. Caput *Vesunna*, nunc *Périgueux* (*dép. Dordogne*).

M. Petronius, VII, 50, 4. (—6); centurio Romanus, ad Gergoviam fortiter pugnans occiditur.

L. Petrosidius, V, 37, 5, aquilifer Romanus, in bello Ambiorigis post Titurii et Cottae caedem fortissime pro castris pugnans occiditur.

Pictōnes, III, 11, 5. VII, 4, 6. 75, 3. VIII, 26, 1. (—4.) 27, 1, gens Galliae Celticae finitima Santonibus infra Ligerem fl. incolens, postea *le Poitou* (nunc *dép. Vendée, deus Sevrés, Vienne*). Caesar eis naves imperat ad bellum Veneticum; cum Vercingetorige se coniungunt. Vide *Lemonum*.

Pirustae, V, 1, 5. —7. (—9), gens Illyrici, finitimam partem provinciae (Illyrici) vastant,

Caesari contra se profecto satis faciunt.

L. Piso v. Calpurnius a.) b.)

(c.) M. Piso v. Pupius. (d.) Piso, III, 12, 4. (—6), Aquitanus regia stirpe prognatus, unus ex equitibus Romanis, fratre suo servato occiditur (item ut hic paulo post) in proelio cum Usipetibus et Tencteris facto.

L. Plancus v. Munatius. Pleumoxii, V, 39, 1, gens Galliae Belgicae, clientes Nerviorum; ibi fere videntur habitasse, ubi nunc est Flandria orientalis, provincia regni Belgici.

Cn. Pompēius, a.) (Cn. f. Sex. n. Magnus) III, 1, 1. VI, 1, 2. 4. VII, 6, 1. VIII, 52, 4. — 54, 3. 55, 1, iterum consul a. U. c. DCLXXXVIII. cum M. Licinio Crasso triumviratus q. d. collega; per C. Trebonium trib. pl. privilegium fert de imperio

Caesari prorogando, quam contra legem quadriduo post frustra ad senatum refert M. Marcellus consul; proconsul Hispaniarum ad Romam remanet rei frumentariae causa, dilectum habet, Caesari legionem commodat, res urbanas in commodiorem statum adducit; terrorem foro infert dominatione sua et armis; legionem a Caesare reposcit redditamque in Italia retinet. (Postquam cum Caesare ad Dyrrachium pugnavit, Imperator appellatur; pugna Pharsalica victus fuga capta in Aegypto occiditur.)

b.) V, 36, 1, interpres Q. Titurii Sabini legati.

Ptiani, III, 27, 1, gens Aquitaniae, incertum ubi sita, P. Crasso praefecto se dedunt.

T. Pulio, V, 44 (1. 3. 6. 7. 10. 12), centurio in legione Ciceronis, aemulus Voreni, bello Ambiorigis in castris Ciceronis fortissime pugnatur.

M. Pupius Piso (Calpurnianus), I, 2, 1. 35, 4, consul a. U. c. DCLXXXIII. cum M. Valerio Messala Nigro. His consulis Orgetorix nobilitatis coniuratione facta Helvetiis persuadet, ut de suis finibus exeant; senatus consultum fit, ut, quicumque Galliam provinciam obtineret... Aeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet.

Pyrenaei montes, I, 1, 7, is saltus, qui Galliam (Aquitaniae et Provinciam) dividit ab Hispania.

R

Raurīci (al. Raurāci), I, 5, 4. 29, 2. VI, 25, 2. VII, 75, 3, gens Galliae Celticae, quae incolit ad Rhenum fl. eoque dividitur a Germania; porrigitur a Vosego monte ad Arolam fl. (*Aar*). Caput *Augusta Rauricorum*, nunc *Augst* prope Basileam. Proficiscuntur cum Helvetiis finitimis suis; ab eorum finibus silva Hercynia oritur; II milia militum eis imperantur a concilio Gallorum.

Redōnes, II, 34. VII, 75, 4, una ex civitatibus Aremoricis Galliae Celticae sita inter Curiositas et Venetos, ubi nunc est *Rennes* oppidum Britan-

niae minoris (*dép. Ille-et-Vilaine*). A P. Crasso praefecto in dicionem populi Romani rediguntur.

Rōmī, II, 3(1), 4(4), 5, 1, 4, 5(6), 6, 1, 4 (sing.), 7, 2, 3, 12, 1, 5, III, 11, 2, V, 3, 4, 24, 2, 53, 1, 54, 4, 56, 5, VI, 4, 5, 12, 7, (-9), 44, 1, VII, 63, 7, 90, 5, VIII, 6, 2, 11, 1, 12, 3, (-) 7, potentissima gens Galliae Belgicae finitima Galliae Celticae, incolens inter Axonam et Matronam fl., Romanorum amici. Caput *Durocoriorum*, postea *Remi*, hodie *Reims* (*dép. Marne*). Legatis ad Caesarem missis obsidibusque datis impetrant, ut Suessiones conseruentur. T. Labienus legatus in eorum finibus hiemat. Indutiomarus eorum agros populari constituit. Deprecantur pro Carnutibus clientibus suis, per Caesarem in Suessionum dignitatem succedunt; absunt a concilio Galliae Bibracti habito. Caesari nuntiant, Bellovacos exercitus comparare; eorum equites fugantur a Bellovacis.

Rhēnus, I, 1, 5, s. 2, 3, 5, 4, 27, 4, 28, 4, 31, 5, 11, 16, 33, 3, 35, 3, 37, 3, 53, 1, 54, 1, II, 3, 4, 4, 1, 35, 1, III, 11, 1, IIII, 1, 1, 3, 3, 4(2, 3, 6, 7), 10(1-3), 14, 5, 15, 2, 16(1-6), 17(1-), 19(4), V, 3, 1, 4, 27, 3, 29, 3, 41, 3, 55, 1, 2, VI, 9, 1, (-5), 24, 1, 29, 4, 35, 4, 6, 41, 1, 42, 3, VII, 65, 4, VIII, 13, 2, id flumen, quod Galliam a Germania dividit, oritur ex Alpibus Lepontis, influit in Mare Germanicum; nunc *der Rhein*. Caesar bis ponte facto eum

cum exercitu transit, quarto et sexto belli anno.

Rhodanus, I, 1, 5, 2, 3, 6, 1, 2, 4, 8, 1, 4, 10, 5, 11, 5, 12, 1, 33, 4, III, 1, 1, VII, 65, 3, flumen, quod oritur in Helvetiis ex Alpibus, fluit per lacum Lemannum, recepto Arare Provinciam dividit, effunditur in Sinum Gallicum, nunc *die Rhone, le Rhône*. Allobroges ad eum praesidia disponunt.

Rōma, I, 31, 9, VI, 12, 5, VII, 90, 8 (urbs, I, 7, 1, 39, 2, VI, 1, 2), urbs Italiae. Divitiacus ibi auxilium a senatu petit; ter ibi supplicatio habetur in Caesaris honorem, secundo et quarto et septimo belli anno.

— Eius incolae

Romani, I, 17, 3, 4, 18, 8, 9, 23, 3, 25, 7, 44, 9, 46, 4, 51, 3, II, 10, 4, 12, 5, 13, 3, 16, 2, 24, 5, 31, 2, III, 2, 5, 8, 4, 9, 6, 18, 3, 3, 19, 1, 24, 3, 4, IIII, 7, 4, 19, 3, 24, 1, 34, 5, V, 32, 1, 34, 1, 3, 51, 3 (sing.), 56, 1, VI, 4, 1, 10, 4, 5, 35, 3, 42, 3, VII, 14, 2, 7, 9, 19, 2, 20, 1, 3, 6, 26, 4, 5, 29, 2, 35, 1, 37, 3, 5, 38, 2, 8, 58, 7, 66, 2, 3, 71, 1, 77, 10, 15, 78, 4, 84, 3, 85, 3, 6, 89, 2, VIII, 1, 2, 3, 3, 7, 7, 14, 2, 15, 1, 4, 19, 6, 23, 6 (sing.), 26, 1, 3, 30, 1, 39, 2, 42, 1, 45, 1, 47, 2, 48, 9 (sing.), pro quo passim *nostrī*, cum Caesaris milites intelliguntur. — Idem adi. sing. et plur. num.

populus Romanus, I, 6, 3, 8, 3, 10, 2, 12, 3, 13, 3, 4, 7, 14, 1, 7, 18, 9, 19, 2, 30, 2, 31, 7, 14, 16, 33, 2, 3, 34, 4, 35, 2, 4, 36, 1, 2, 5, 40, 2, 3, 42, 3, 43, 8, 44, 5, 7, 9, 12, 45, II, 1, 1, 3, 3, 2, 13, 2, 14, 3, 15, 5, 31, 6, 32, 2,

34, III, 23, 6, IIII, 7, 3, 16, 1, 4, 7, 17, 1, 21, 5, 8, 22, 1, V, 3, 3, 23, 4, 27, 4, 28, 1, 29, 4, 41, 5, 7, 54, 4, 5, VI, 1, 4, 7, 8, VII, 1, 3, 17, 3, 33, 1, 39, 3, VIII, 1, 2, 44, 3;

cives Romani, VII, 3, 1, 17, 7, 42, 3, VIII, 24, 3;

equites Romani, III, 10, 2, VII, 65, 5; sing. V, 27, 1, VI, 40, 4, VII, 3, 1, ordo medius inter senatum et plebem;

exercitus Romanus, VI, 34, 6;

[hostis Romanus, VIII, 27, 2;]

milites Romani, VII, 20, 8.

L. Roscius (*Fabatus*), V, 24, 2, 7, 53, 6, legatus Caesaris, in Esubiis hiemat; praest XIII. legioni.

Rutēni, I, 45, 2, VII, 5, 1, 7, 1, 4 (provinciales), 64, 6, 75, 3, 90, 6, gens partim Galliae Celticae partim Provinciae, media inter Cadurcos et Gabalos. Caput *Segodunum*, nunc *Rodez* (*dép. Aveyron*). Bello superantur a C. Fabio legato; a Lucretio Cadurco Arvernīs conciliantur; praesidium Caesar in inferiore parte Rutenorum constituit; ad fines Volcarum depopulandos mittuntur; C. Caninius Rebilus legatus in eis hiemat.

S

Sabinus v. Titurius.

Sabis, II, 16, 1, (2), 18, 1, (-3), 19, 4, 7, 23, 1-3, 24, 2, 27, 5, flumen Galliae Belgicae, quod in Aduatucis influit in Mosam, nunc *la Sambre*.

Caesar altero belli anno Nervios eorumque socios ad eum devincit.

Samarobrīva, V, 24, 1, 47, 2, 53, 3, oppidum Ambianorum gentis Galliae Belgicae, hodie *Amiens* (*dép. Somme*). Gallorum concilium ibi peragitur; Caesar ibi impedimentis, obsidibus, litteris publicis relictis Crassoque quaestore ei praefecto circum eam hiemat.

Santōnes (sing. Santo) sive

Santōni, I, 10, 1, 11, 6, III, 11, 3, VII, 75, 3, gens maritima Galliae Celticae supra Garumnam et ad Carantonum (*la Charente*) fl. incolens, postea *la Saintonge* provincia Franco-galliae. Caput *Mediotamum*, nunc *Saintes* (*dép. Charente-Inférieure*). Caesar Helvetios eo tendentes opprimit; naves inde convenire iubet; XII milia militum eis imperantur a Gallorum concilio.

Scaldis, VI, 33, 9, flumen Galliae Belgicae, quod oritur ex Atrebatibus, fertur per Nervios et Menapios, effluit in Mare Germanicum, hodie *die Schelde*. (Caesar eum in Mosam influere dicit, quare falso hoc nomen pro Sabis nomine posuisse creditur). Ad eum C. Amborigem investigat.

C. (Scribonius) Curio, VIII, 52, 4 (5), tribunus plebis a. U. c. DCCIII, Caesaris causam defendendam suscipit.

Sedulius, VII, 88, 4, dux Lemovicum, ad Alesiam interficitur.

Sedūni, III, 1, 1, 2(1-), 7, 1, gens Alpina Galliae Celticae finitima Veragris. Caput

Sedunum, nunc *Sion* (*Sitten*), oppidum Valesiae pagi Helvetiae. A Ser. Galba legato victi cum Veragris bellum renovant, impetu in castra eius facto iterum fugantur.

Sedusii, I, 51, 2, gens Germaniae, quam putant incoluisse ibi, ubi nunc est Palatinatus (ad Rhenum); socii Ariovisti.

Segni, VI, 32, 1 (2), gens Germana origine Galliae Belgicae, infra Condrosos finitimos, media inter Eburones et Treveros in dextra ripa Mosae fl. sita. (Videtur ab hoc nomine nomen ducere oppidulum Belgicum *Ciney* infra Namurem situm.) Legatos ad Caesarem cum Condrosis mittant oratum, ne se in hostium numero ducat.

Segontiaci, V, 21, 1 (2), gens Britanniae meridiem versus incolens, legatis missis Caesari se dedunt.

Segōvax, V, 22, 1 (2), rex quartae partis Cantii; Cassivellauni iussu ad castranavalia Romanorum profectus repellitur.

Segusiāvi (non — ani), I, 10, 5. VII, 64, 4. 75, 2, gens Galliae Celticae in sinistra ripa Rhodani fl. incolens, ubi postea fuit provincia *le Lyonnais* (maxime eius pars *le Forez*); finitimi Allobrogum, clientes Aeduarum. Caput conditum imperatore Augusto *Lugdunum*, nunc *Lyon* (*dép. Rhône*). Caesar ex Italia revertens per eorum fines proficiscitur; Vercingetorix pedites eis imperat.

M. Sempronius Rutilus,

VII, 90, 4, praefectus equitum Caesaris, cum T. Labieno legato collocatur in Sequanis.

Senōnes, II, 2, 3. (4.) V, 54, 2. (3.) 56, 1, 4. VI, 2, 3. 3, 4—6. (4.) 5, 2. 44, 3. VII, 4, 6. —(8.) 11, 1. 34, 2. 56, 5. 58, 3. —(6.) 75, 3. VIII, 30, 1 (sing.), una ex potentissimis gentibus Galliae Celticae, meridiem versus a Sequana fl. sita, ubi postea fuit pars inferior provinciae *la Champagne* et pars occidentalis provinciae *la Bourgogne*; finitimi et socii Parisiorum, in fide Aeduarum. Caput *Agedincum*, hodie a gentis nomine *Sens*. Cum reliquis nationibus finitimis Belgio Caesarem certiores faciunt de eis rebus, quae apud Belgas geruntur; Cavarinum regem ab eo constitutum interficere conati domo regnoque expellunt; omnem suum senatum ad Caesarem mittere iussi non obediunt, ad concilium ab eo indictum non veniunt; legatos deprecandi causa mittunt; cum Vercingetorige se coniungunt. Eorum oppida Vellaunodunum a C., Metiosedum a Labieno capiuntur.

Sequāna, I, 1, 1. VII, 57, 1. 4. 58, 3. (5.) 6, flumen Galliae (Celticae superioris), quod oritur ex Vosego monte in Lingonibus, cum Matriona Belgas dividit ab Celtis, Matriona et Isara receptis influit in Oceanum prope Fretum Gallicum; nunc *la Seine*. — Inde

Sequāni, I, 1, 5. 2, 3. 3, 4. (sing. et pl.) 6, 1. 8, 1 —. 9, 10, 1. 11, 1. 12, 1. 19, 1. 31, 4. 7. 10. 32, 2—3. 33, 2. 4. 35, 3.

38, 1. 40, 11. 44, 9. 48, 2. 54, 2. III, 10, 3. VI, 12, 1. (4.) —6. VII, 66, 2. 67, 7. 75, 3. 90, 4, gens potentissima Galliae Celticae finitima Helvetiis et Allobrogibus, quae incolit inter Ararim et Rhodanum fl. et montem Iuram, ubi postea fuit *la Franche-Comté* (nunc *dép. Haute-Saône, Doubs, Jura*). Caput *Vesontio*, hodie *Besançon*, ad Dubim fl. situm. — Helvetios per suos fines ire patiuntur; cum Arvernibus Germanos arcessunt, sed ab Ariovisto, qui tertiam partem agri Sequani occupat, vehementer vexantur. Frumentum Caesari subministrant; hic in eorum finibus hiemat. Totius Galliae principatum obtinent, amissum Remis tradunt. T. Labienus legatus cum II legionibus et equitatu in eis collocatur. — Inde

ager Sequanus, I, 31, 10, optimus totius Galliae.

Q. Sertorius, III, 23, 5, Sabinus, legatus C. Marii, in Hispania provincia contra Sullam (Qu. Metellum et Cn. Pompeium) feliciter bellum per decennium gerit, donec a U. c. DCLXXXII. Oscae percitur. — Aquitani eos duces deligunt, qui cum eo fuerant.

(a.) P. Sextius Baculus, II, 25, 1. III, 5, 2. VI, 38, 1. 4., primipilus legionis XII. fortissimus, proelio Nervico graviter vulneratur, bello Alpinorum Galbae eruptionem suadet, altero bello Eburonum aeger Sugambros a Ciceronis castris arceat.

(b.) T. Sextius, VI, 1, 1.

VII, 49, 1. (2.) 51, 2. 90, 6. VIII, 11, 1, legatus Caesaris, delectum habere iubetur, cum XIII. legione Gergoviae in subsidio collocatur, ex Biturgibus, ubi hiemabat, in Bellovacos arcessit.

Sibuzātes, III, 27, 1, gens Aquitaniae maritima in Pyrenaeis montibus ad Aturum fl. incolens circa Baionam oppidum, prope quod situs hodie est vicus *Saubusse* (*dép. Basses-Pyrénées*), P. Crasso praefecto se dedunt.

M. Silanus v. Iunius.

T. Silius, III, 7, 4. 8, 2, Caesaris tribunus militum, in Venetos missus ab his retinetur.

Sol, VI, 21, 2, a Germanis deorum numero ducitur.

Sontiatēs (non Sotiates), III, 20, 2 — 21, 2. (22.), gens Aquitaniae potentissima finitima Galliae Celticae, incolens ea loca, ubi nunc est oppidum *Sôs* (*dép. Gers*), a P. Crasso praefecto devincuntur.

Suēbi (non Suevi), I, 37, 3. 4. 51, 2. 54, 1. III, 1, 2. 3. —(3.) 4, 1. 7, 5. 8, 3. 16, 5. 19, 1—3. VI, 9, 8. 10. 29, 1, gens Germaniae longe maxima et bellicosissima inter silvas Bacenim et Hereyniam sive inter Albim et Vistulam et Danuvium fl. incolens, a qua postea nomen duxerunt *die Schwaben*. Rheno traiecto Ariovisti socii sunt in pugna cum Caesare facta, illo superato domum revertuntur multis ab Ubiis occisis; Usipetes et Tencteros premunt, cum Caesare in mediis suis finibus decer-

tare constituunt (sed Caesar se recipit trans Rhenum); Treveris auxilia mittunt; Caesarem iterum in Germaniam profectum ad initium silvae Bacenis expectant, deinde in silvas se recipiunt. — Inde subst. f.

Sueba, I, 53, 4, altera uxor Ariovisti ex Suebis orta, in fuga perit.

Suessiones, II, 3, 5, 4, 6, (7.) 12(, 1. 4.). 13, 1. VIII, 6, 2, 3, gens Galliae Belgicae finitima Remis et Galliae Celticae, inter Isaram et Matronam fl. agros latissimos et feracissimos incolens. Caput *Noviodunum*, postea *Augusta Suessionum*, hodie *Soissons*. — Cum Belgis consentiunt contra Romanos, Caesari se dedunt; postea Remis attribuuntur.

Sugambri (al. Sig. vel Sic.), III, 16, 2. (—4.) 18, 2, 4, 19, (1.) 4. VI, 35, 5 (—42.), gens Germaniae inter Lupiam et Laganam (*Lahn*) fl., orientem versus ab Usipetibus, Tencteris, Ubiis, incolens eam regionem, quae nunc est inter oppida *Dortmund* et *Neuwied*. Recusant, ne Caesari Usipetes et Tencteros dedant, qui ad eos confugerant; cum in silvas se abdidissent, a Caesare eorum fines vastantur. Eburonum fines populantur, Aduaticam contendunt, Cicero-nis castra oppugnant; paulo ante Caesaris adventum trans Rhenum se recipiunt.

L. Sulla v. Cornelius (c.)

(a.) P. Sulpicius Rufus, III, 22, 6. VII, 90, 7, legatus Caesaris, cum praesidio satis

firmiter portum inferiorem Morinorum (Itium) tenet; cum VI. legione frumentandi causa in Aeduis collocatur.

(b.) Ser. Sulpicius Galba, III, 1(, 1. 4. 3, 1. 5, 2). — 6(, 4). VIII, 50, 4, Caesaris legatus, in Nantuates missus Alpinos, postquam impetum eorum vix sustinuit, vincit legionemque incolumem in Provinciam ducit; frustra consulatum petit.

Sūrus, VIII, 45, 2, nobilissimus Aeduis, inter Treverorum principes a T. Labieno legato capitur.

T

Tamēsis, V, 11, 8. 18(, 1.), flumen Britanniae, quod Cassivellauni fines a civitatibus maritimis dividit, in Mare Germanicum effunditur inter Trinobantes et Cantium; hodie *the Thames, die Themse*. Caesar cum exercitu vado eum transit.

Tarbelli, III, 27, 1, gens Aquitaniae inter Aturo fl. et Pyrenaeos montes sita, ubi nunc est oppidum *Tarbes* (*dép. Hautes-Pyrénées*), P. Crasso praefecto se dedunt.

Tarusātes, III, 23, 1. (—) 27, 1, gens Aquitaniae septentrionem versus ab Aturo fl. incolens, ubi nunc est oppidum *Tartas* (*dép. Landes*). Cum Vocatibus copias contra P. Crassum parant, ab hoc in castris oppressi et fugati obsides dant.

Tasgetius, V, 25, 1. (—) 4. 29, 2, princeps Carnutum in

regnum maiorum restitutus ab inimicis suis interficitur.

Taximagilus, V, 22, 1 (2), rex quartae partis Cantii, castra Romana adortus repellitur.

Tectosāges v. Volcae a. Tenctēri, III, 1, 1. (2.) 4 (, 1). (6, 3. — 9. 11. — 15.) 16, 2. 18, 4. V, 55, 2. VI, 35, 5, gens Germaniae finitima Galliae Belgicae, ad Lupiam et Ruram fl. incolens, ubi nunc sunt oppida Borussiae *Wesel, Duisburg, Essen*. Cum Usipetibus ab Suebis exacti Rhenum transeunt, Menapios opprimunt; a Gallis invitati in fines Eburonum et Condrusorum invadunt; partim a Caesare opprimuntur et devincuntur, partim a Sugambris recipiuntur.

Tergestini, VIII, 24, 3, incolae Tergestis (nom. — e) oppidi Iстриae (Venetiae) in litore Maris Hadriatici inter septentriones et orientem siti (nunc *Triest* oppidum Austriae), repentino impetu Alpinorum opprimuntur.

T. Terrasidius, III, 7, 4. 8, 3, praefectus militum, a P. Crasso frumenti causa in Esu-bios missus retinetur. V. *Trebis*.

Teutomātus, VII, 31, 5. 46, 3, rex Nitiobrogum, Olloviconis filius, cum equitibus et Nitiobrogibus et Aquitanis conducticiis ad Vercingetorigem pervenit, Gergoviae dormiens ab Romanis militibus in tabernaculo oppressus vix se ex eorum manibus eripit.

Teutōni sive Teutōnes, I, 33, 4. 40, 5. II, 4, 2. 29, 4. (5.) VII, 77, 12, gens Germaniae

ad litus Maris Suebici incolens, ubi nunc est Magnus-Ducatus Megalopolitanus (*Mecklenburg-Schwerin*) et pars Pomeraniae. Cum Cimbris a. U. c. DCXXXI. primo Galliam, ubi uni Belgae eis resistebant, deinde Italiam populabundi invadunt, anno post ab C. Mario ad Aquas Sextias devincuntur.

Tigurini sive Tigurinus pagus, I, 12, (2—) 4. (—) 7, unus ex quattuor pagis Helvetiorum situs inter lacus Neocomensem (*lac de Neuchâtel*) et Lemannum, ubi postea fuerunt *das Uechtland* et *Waadtland*. V. L. Cassius. — Caesar eos, priusquam Ararim fl. traicerent, inopinantes aggressus devincit.

Q. Titurius Sabinus, II, 5, 6. 9, 4. (5.) 10, 1. III, 11, 4. 17(, 1. 5). 18(, 4. 6). 19(, 2. 5). III, 22, 5. 38, 3. V, 24, 5. 26, 2. 27, 1. 7. 29, 1. 30. 31, 3. 33, 1. 36, 1. (3.) 37, 1. (2.) VI, 1, 4. 32, 4. 37, 3, legatus Caesaris, ad Axonam fl. relinquitur, in Venellos, Curiosolitas Lexobiosque missus Viridovicem vincit, cum L. Aurunculeio Menapiorum fines devastat, deceptus ab Ambiorige cum XV cohortibus caeditur.

Tolōsa, III, 20, 2, oppidum florentissimum Volcarum Tectosagum, gentis Galliae provinciae, ad Garumnam fl. situm, hodie *Toulouse* (*dép. Haute-Garonne*). — Eius incolae

Tolosātes, I, 10, 1. (III, 20, 2.) VII, 7, 4. P. Crassus multis Tolosatibus fortibus evoca-

tis in Sontiates proficiscitur; praesidia in eis ponit Caesar. Transalpina Gallia v. Gallia 1.)

Transrhenani (Germani) v. Germani p. 231.

M. Trebius Gallus, III, 7, 4. 8, 3, praefectus militum, a P. Crasso frumenti causa in Curiosolitas missus retinetur. V. *Terrasidius*.

C. Trebonius, a) VI, 40, 4, eques Romanus, ad Aduaticam a Sugambriis obsessus per hostes perrumpens suos servat;

b) V, 17, 2. (—4.) 24, 3. VI, 33, 2. 5. VII, 11, 3. 81, 6. VIII, 6, 1. 11, 1. 14, 1. 46, 4. 54, 4, legatus Caesaris, cum III legionibus et equitatu frumentatum missus, a Britannis laessitus eos in fugam pellit; cum M. Crasso et L. Munatio Planco praest legationibus in Belgio collocatis; ad depopulanda ea loca, quae ad Aduaticam adiacent, mittitur; Vellannoduni relinquuntur; Alesiae laborantibus Romanis subsidia mittit; Cenabi in hibernis collocatur; cum III legionibus Caesari auxilio venire contra Bellovacos iubetur; in Belgis hiemat.

Trevēri, I, 37, 1. s. II, 24, 4. (5.) III, 11, 1. III, 6, 4. 10, 3. V, 2, 4. 3. (3. 4.) 4. (1. 3.) 24, 2. 47, 4. 5. 53, 2. 55, (1). —58, (1). VI, 2, (1—3). 3, 4. 5, 1. 4. 6. 6, 4. 7, (1). 8, (7). 9, 1. 2. 5. 29, 4. 32, 1. 44, 3. VII, 63, 7. VIII, 25, (1). 45, 1. 52, 1, gens Galhae Celticae origine Germanica, quae incolit in utraque ripa Mosellae fl. Caput *Augusta Treverorum*, nunc *Trier*. Caesari nuntiant, Suebos Rhe-

num transituros esse; equites eorum proelio ad Sabim fl. deserto domum revertuntur. Imperio Caesaris non parent; Germanos frustra sollicitant, ut Rhenum transeant. Indutiomaro interfecto imperium ad eius propinquos deferunt, cum Ambiorige foedus faciunt; non veniunt ad Galliae concilium a Caesare indictum; a T. Labieno, quem adoriri parabant, fugantur; absunt a concilio Gallorum Bibracti habito. In eorum finibus exercitum lustrat Caesar.

Tribōces sive Tribōci (al. Tribocci), I, 51, 2. III, 10, 3, gens Germanica in Gallia Celtica inter Vosegum montem et Rhenum fl., inter Nemetes et Rauricos incolens circa ea loca, ubi est oppidum Argentoratum (nunc *Strassburg*); Ariovisti socii.

Trinobantes, V, 20, (1). 21, 1. 22, 5, gens maritima Britanniae potentissima, quae spectat inter meridiem et orientem, Tamesi fl. dividitur a Cantio; nunc Comitatus *Essex* et *Suffolk*. Caput *Camulodūnum*, hodie *Colchester*. Obsides dant Caesari; hic eos a Cassivellauno defendit.

Tulingi, I, 5, 4. 25, 6. (—26.) 28, 3. 29, 2, gens Germanica septentrionem versus, ut videtur, ab Helvetiis sita; socii Helvetiorum in pugna cum Caesare facta, in fines suos reverti iubentur.

Q. Tullius Cicero, V, 24, 2. 27, 3. 38, 4. (39, 1. 40, 1. 7.) —41. 45, 2. (—) 5. 48, 3 (7) —49, (2). 6. 52, 1—4. 53, 1.

VI, 32, 6. 36, (1 — 42). VII, 90, 7, legatus Caesaris, oratoris frater minor, cum una legione in Nervis hiemat, oppugnatus ab his et Aduaticis Eburonibusque fortiter resistit, a Caesare collaudatur; Aduaticae praesidio relictus inopinatus Sugambrorum impetu terretur; in Aeduis ad Ararim fl. rei frumentariae causa collocatur.

Turōnes sive Turōni, II, 35, 3. VII, 4, 6. 75, 3. VIII, 46, 4, gens Galliae Celticae ad utramque ripam Ligeris fl. incolens, media inter Andes et Carnutes; Vercingetorigis socii. Caput *Caesarodūnum*, hodie *Tours* (*dép. Indre-et-Loire*). Secundo belli anno pars legionum ibi hiemat, postremo II legiones ibi collocantur ad fines Carnutum, quae totam illam regionem contineant.

U

Ubii, I, 54, 1. III, 3, 3. (4.) 8, 3. 11, 2. (s.) 16, 5. (—s.) 19, 1. 4. VI, 9, 8. 10, (1. 2). 29, 1. 3, gens Germaniae, quae in dextra ripa Rhēni fl. porrigitur a Colonia Agrippina ad Laganam fl.; amici Caesaris, cui auxilia praebant, ideoque ceteris Germanis invisī. — Suebos insecuti multos occidunt; ab eisdem vectigales facti Caesaris auxilium implorant, obsides dant, naves ei ad exercitum Rhenum transportandum pollicentur; reversum in eorum fines de Sueborum consiliis certiores faciunt; legatis missis de Treverorum motu se purgant.

Usipātes, III, 1, 1. (2.) 4, 1. (2. 4—7. 6, 3. — 9. 11.—15.) 16, 2. 18, 4. VI, 35, 5, gens Germaniae finitima et coniuncta Tencteris, quae secundum Rhenum porrigitur ab Isala (*Yssel*) ad Ruram fl., ubi nunc est pars regni Belgici et Guestphaliae provinciae. A Suebis pressi cum Tencteris Rhenum transeunt, Menapios opprimunt; in fines Eburonum et Condrosorum invadunt; a Caesare opprimuntur. V. *Tencteri*.

Uxellodūnum, VIII, 32, 2. (—) 40, 1. 2. (—43.), oppidum Cadurcorum in Gallia Celtica situm ad fl. Atim, ubi nunc est villa *la Pistoule* prope oppidum *Luzech* (*dép. Lot*); sec. al. oppidum *Capdenac* vel *le Puy d'Issolu*, ib. — A Lucretio occupatum obsidetur a C. Caninio legato; a Caesare ad deditionem cogitur; omnibus, qui arma ibi tulerant, manus praeciduntur.

V

Vacālus (al. Vahalus sim.), III, 10, 1, ea pars Rhēni, quae occidentem versus fertur atque in Mosam influit prope *Workum* oppidum regni Batavorum.

(a.) C. Valerius Cabūrus, I, 47, 4. VII, 65, 2, ex Gallia provincia oriundus (Helvius), a. C. Valerio Flacco civitate donatur. — Eius alter filius

(b.) C. Valerius Donno-taurus, VII, 65, 2, princeps Helviorum, proelio a Gabalis Arvernisque interficitur.

(c.) C. Valerius Flaccus,

I, 47, 4, propraetor Galliae a. U. c. DCLXXI, Caburum civitate donat.

(d.) C. Valerius Procillus, I, 19, 3. 47, 4. 53, 5 (—7), alter filius Caburi (a.), princeps Galliae provinciae, Caesaris familiaris atque interpres in colloquio cum Dumnorige habito, ad Ariovistum missus in vincula conicitur, sed a Caesare ex manibus hostium eripitur.

(e.) C. Valerius Praeconinus, III, 20, 1, legatus bello Sertoriano in Aquitania exercitu pulso interficitur, incertum quo anno.

(f.) M. (Valerius) Mesala, I, 2, 1. 35, 4, consul a DCLXXXIII. cum M. Pisone, v. M. Pupius Piso.

Valetiācus, VII, 32, 4, Aeduus, frater Coti, summus magistratus (rex) Aeduorum anno sexto belli.

Vangiōnes, I, 51, 2, gens Germana Galliae Celticae media inter Treveros et Nemetes, Ariovisti socii. Caput *Borbetomagus*, nunc *Worms*.

P. Vatinius, VIII, 46, 4, legatus (et affinis) Caesaris, in Belgio hiemat cum M. Antonio et C. Trebonio. (Is, in quem et pro quo dixit Cicero.)

Q. Velanius, III, 7, 4. 8, 2, praefectus militum Caesaris, cum T. Silio a P. Crasso in Venetos missus retinetur.

Veliocasses (sive —i; al. Velo—, Vellio—), II, 4, 9. VII, 75, 3. VIII, 7, 4, gens Galliae Belgicae, quae habitat infra Bellovacos in dextra ripa Sequanae fl. Caput *Rotomagus*, hodie *Rouen* oppidum Nort-

manniae (*dép. Seine-Inférieure*; — olim ibi fuit regio nomine *le Vexin normand*). Primum cum ceteris Belgis, deinde cum Bellovacis bellum parant contra Caesarem.

Vellaunodūnum, VII, 11, 1. (—) 4. 14, 1, oppidum Senonum in Gallia Celtica medium fere inter Agedincum et Cenabum situm, nunc *Château Landon* vel etiam *Montargis* (*dép. Loiret*). — A Caesare oppugnatur; obsides dat.

Vellavii, VII, 75, 2, gens Galliae Celticae finitima Provinciae, sita in monte Cevenna inter Segusiavos et Helvios, ubi postea fuit regio *le Velay*, pars provinciae Languedociae, nunc *dép. Haute-Loire*; Arvernorum clientes.

Venelli (non Unelli), II, 34. III, 11, 4. 17, 1 (—19, 5), una ex civitatibus Aremoricis Galliae Celticae sita in lingua Britanniam versus in Fretum Gallicum procurrente, nunc ea pars veteris Nortmanniae, quae spectat inter septentrionem et occidentem (*dép. Calvados* et *dép. Manche*). Postquam P. Crasso praefecto se dederunt, deficient, sed a Q. Titurio legato consilio vincuntur.

Venēti, II, 34. III, 7, 4. (8, 1. 9, 3. 11, 5. 16, 1.) — 17, 1. 18, 4, et

Venetia, III, 9, 3, una ex civitatibus Aremoricis Galliae Celticae, quae maxime ad meridiem vergit, potentissima navibus, postea pars provinciae *la Bretagne*. Caput *Venetae*, hodie *Vannes* (*dép. Morbihan*). — Veneti a P. Crasso

praefecto in dicionem redacti legatos eius retinent et contra Romanos coniurant sociis ascitis, proelio navali devicti se dedunt, senatus eorum necatur, reliqui sub corona venunt. — Inde

Veneticum bellum, III, 18, 6. III, 21, 4.

Verāgri, III, 1, 1. 4. 2 (1 — 6, 4), gens Galliae Celticae finitima Galliae provinciae et Cisalpiniae, quae media inter Nantuates et Sedunos incolit Alpes Poeninas, nunc pars eius pagi Helvetiae, qui vocatur *le canton du Valais, das Wallis*. A Ser. Galba legato victi bellum renovant et fugantur. Vide *Octodurus*.

Verbigēnus pagus (non Urbig.), I, 27, 4, unus ex quattuor pagis Helvetiae, incertum ubi situs. Post bellum Helveticum magna pars eius pagi e castris egressi ad fines Germanorum contendunt.

Vercassivellaunus (non Vergass.), VII, 76, 3. (—5.) 83, 6. (—8.) 85, 4. (—6.) 88, 4, Arvernus, consobrinus Vercingetorigis, unus ex quattuor ducibus Gallorum rebellantium, Alesiae in superiora castra Romanorum impetum facit; in fuga comprehenditur.

Vercingetōrix, rīgis, VII, 4, 1. (—5.) 8, 4. (5.) 9, 1. 6. 12, 1. 4. 14, 1. 15, 5. — 16, 1. 18, 1. — 20, 1. 21, 1. 26, 1. 2. 28, 1. — 5. (—) 31, 1. 33, 1. 34, 3. (35, 3. 7. —) 36, 2. 44 (, 5. —) 51, 4. 53, 2. (— 4.) 55, 4. 63, 4. 6. (—) 9. (66, 2. —) 67, 5. 68, 1. (70, 7. —) 71, 1. 75, 1. (76, 3. 81, 3. 82, 3. 83,

6. —) 89, 1. 4., Arvernus potentissimus, Celtilli filius, bellum concitat contra Romanos, rex appellatur, omnes Galliae civitates maritimas sibi adiungit; in Bituriges et Arvernos proficiscitur, Gorgobinam oppugnare instituit, Caesari adventanti obviam profectus, ad Noviodunum equitatu suo pulso, concilio habito amplius XX Biturigum urbes incendit, Avarico parcat; quod cum eo invito fortissime a Gallis defensum Caesar expugnasset, reliquas civitates sibi adiungere studet; Elaveris fl. pontibus interruptis castra prope Gergoviam ponit, Caesarem magna clade afficit obsidionemque Gergoviae solvere cogit; summus dux a Gallis constitutus Caesarem in itinere aggressus vincitur; Alesiam se confert omnemque Galliam ad bellum evocat; ibi socios obsidione liberare conatus profligatur, vivus Caesari traditur.

Vertico, V, 45, 2. (3.) 49, 2, Nervius loco honesto natus, qui ad Q. Ciceronem legatum perfugerat in eiusque castris versabatur, binas litteras per servum ad Caesarem perferendas curat.

Vertiscus, VIII, 12, 4 (—6), Remorum princeps et praefectus equitum, proelio a Bellovacis interficitur.

Verucloctius (non Verudoctius), I, 7, 3 (—5), alter ex principibus legatorum Helvetiorum, qui mittuntur ad Caesarem; v. *Nanneius*.

Vesontio, I, 38, 1. 39, 1. (—41, 4), caput Sequanorum

gentis Galliae Celticae in dextra ripa Dubis fl. situm, hodie *Besançon* (dép. *Doubs*). A Caesare occupatur praesidio imposito. Seditio militum ibi orta ab eodem sedatur.

Vienna, VII, 9, 3 (4), oppidum Allobrogum in Gallia provincia prope G. Celticam ad Rhodanum fl. situm, nunc *Vienne* (dép. *Isère*). Caesar Boiis auxilio profectus ibi equitatum praemissum consequitur.

Viridomārus, VII, 38, 2, 39, 1. (2.) 40, 5. 54, (1.) 55, 4. (—10.) 63, 9. 76, 3 (4), Aeduis adulescens, a Caesare ex humili loco ad summam dignitatem perductus, Litavici consilium ei defert, perfidia inductus Noviodunum incendit; invitus Vercingetorigi parat, Alesiae est unus ex imperatoribus Gallorum. Vide *Eporodoris* a.) [Prop. V, 10, 41 nomen est *Viridomārus*].

Viridōvix, vicis, III, 17, 2—5. 18, 7 (—19, 5), Venellorum princeps summusque dux, castra Romana aggressus fugatur.

Viromandui (al. Verom.), II, 4, 9. 16, 2. (—4.—) 23, 3., gens Galliae Belgicae, quae inter Atrebates et Remos, supra Suessiones incolit ad superiorem partem Esiae fl. (*Oise*), ubi postea fuit *le Vermandais*, parva regio Picardiae, cum capite *Vermand*, nunc est superior pars pagi *le dép. Aisne*. Caput *Augusta Viromanduorum*, nunc *St.-Quentin* (ib.). Ad Sabim fl. cum Nervii et Atrebatibus a Caesare profligantur.

Vocātes, III, 23, (1—). 27, 1., gens Aquitaniae, quae supra Sontiatas ad Garumnam fl. incolit, circa ea loca, ubi nunc est oppidum *Bazas* (dép. *Gironde*; — alii eos ponunt in *dép. Dordogne*). Cum Tarusatibus copias contra P. Crassum parant; victi se dunt.

Voccio, I, 53, 4, rex Norici, sororem suam Ariovisto in Galliam mittit alteram uxorem.

Vocontii, I, 10, 5, gens Galliae provinciae inter Isaram et Druentiam fl. sita in inferiore parte veteris Delphinatus (dép. *Isère* et *dép. Drôme*). Caesar ex Italia revertens per eorum fines in Allobrogas et Sequanos iter facit.

Volcae, a.) VI, 24, 2 (—6), b.) VII, 7, 4. 64, 6, gens Galliae provinciae, quae infra Cebenam montem, supra sinum Gallicum porrigitur ab Aquitaniae finibus (Garumna) ad Rhodanum fl. Dividuntur in duas partes his cognominibus:

a.) V. Tectosāges (sive —i), qui ad occidentem vergunt, pertinent ab radicibus montium Pyrenaeorum usque circa Narbonem oppidum, ubi nunc sunt pagi Francogalliae *dép. Haute-Garonne, Ariège, Aude, Pyrénées-Orientales*. Caput *Tolosa*, hodie *Toulouse*. Pars eorum, gentis olim fortissimae, in locis circa Hercyniam silvam cōsedit Germanorumque est in ditione;

b.) V. Arecomīci, qui ad

orientem spectant, incolunt, ubi nunc sunt pagi Francogalliae *le dép. Hérault et Gard*. Caput *Nemausus*, nunc *Nîmes*. Caesar praesidium ibi constituit; Ruteni et Cadurci eorum fines depopulantur.

C. Volcaciū Tullus, VI, 29, 3, adulescens, pontis in Rheno fl. facti praesidio a Caesare praeficitur.

C. Volusēnus Quadratus, III, 5, 2. III, 21, 1. (2.) 9. 23, 5. VI, 41, 2. VIII, 23, 4. 5. 48, 1. 3. 5 (—7), tribunus militum Caesaris consilio et virtute insignis, Ser. Galbae legato eruptionem contra Alpinos suadet, a Caesare in Britanniam praemittitur; post Sugambrorum discessum cum

equitatu Caesaris in castra Ciceronis venit; Commium Atrebatem per simulationem colloqui interficere conatus graviter ab eo vulneratur.

L. Vorēnus, V, 44 (1. 3. 5. 9. 11), centurio in legione Ciceronis, in bello Ambiorigis fortitudine cum T. Pulione collega concertat.

Vosēgus, mons, III, 10, 1, situs in ea parte Galliae Celticae, quae spectat interseptentriones et orientem, porrigitur a Vangionibus ad Lingones et Rauricos, hodie *die Vogesen, les Vosges*, in Alsatia; ex eo profluit Mosa.

Vulcānus, VI, 21, 2, deus, a Germanis colitur.

B. G. Teubners
Schulausgaben griechischer und lateinischer Schriftsteller
mit deutschen Anmerkungen.

	<i>M. 3.</i>		<i>M. 2.</i>
Aeschylus' Agamem. v. Eger. 2. Aufl.	2.25	Cicero Cato maior von Meißner	—60
— Perser von Teuffel. 2. Aufl.	1.20	— 2. Aufl.	2.70
— Prometheus v. Wecklein. 2. Aufl.	1.80	— de finibus bonorum v. Holstein	—45
— do. — v. Schmidt	1.20	— Somnium Scipionis v. Meißner.	—60
Aristophanes, die Wolken v. Teuffel	1.50	— 2. Aufl.	3.90
Arrian's Anabasis v. Abicht. I. Heft	1.80	— Laelius v. Lahn Meyer. 4. Aufl.	—
— II. Heft	2.25	— de legibus von Du Masnil . . .	1.20
Buchholz, Anthologie. I. 3. Aufl.	1.20	Cornelius Nepos v. Siebelis. 10. Aufl.	—
— do. — II. 3. Aufl.	1.80	— von Jancovius.	2.10
Caesar de bello Gallico von	—	Curtius Rufus v. Vogel. I. Bd. 2. Aufl.	2.25
— Doberenz. 3. Aufl.	2.25	— do. — II. Band. 2. Aufl.	—
— de bello civili von Doberenz.	—	Demosthenes v. Rehdantz. I. Heft.	—
— 5. Aufl.	2.40	— 6. Aufl. v. Blafs	1.20
Chrestomath. Cicero. von Lüders.	—	— do. — II. Heft. I. Abth. 4. Aufl.	1.50
— 2. Aufl.	2.70	— do. — II. Heft. II. Abth. 3. Aufl.	1.80
Cicero de oratore v. Piderit. Cpl.	—	Euripides v. Kinkel. I. Phoenissae	—75
— 5. Aufl.	4.50	— von Wecklein. I. Medea. 2. Aufl.	1.80
Jedes Buch einzeln	1.50	— II. Iphigenia in Tauris	1.50
— partitiones orator. v. Piderit	—	— III. Bacchen	1.50
— Brutus von Piderit. 2. Aufl.	2.25	Herodot v. Abicht. I. Band. I. Heft.	—
— Orator von Piderit. 2. Aufl.	2.—	— Buch I. 4. Aufl.	1.80
— Reden:	—	— do. — I. Band. II. Heft.	—
— für Plancius v. Köpke. 2. Aufl.	1.20	— Buch II. 3. Aufl.	1.50
— für Sestius von Koch. 2. Aufl.	1.—	— do. — II. Band. Buch III	—
— für Roscius v. Richter. 2. Aufl.	—	— und IV. 2. Aufl.	2.40
— v. Fleckstein.	—90	— do. — III. Band. Buch V	—
— für Milo v. Richter. 3. Aufl.	—90	— und VI. 3. Aufl.	1.80
— v. Eberhard	—75	— do. — IV. Bd. Beh. VII. 3. Aufl.	1.80
— für Murena von Koch	—60	— do. — V. Bd. Beh. VIII u. IX.	—
— für Sulla von Richter	—60	— 3. Aufl.	1.80
— gegen Verres. IV. Buch von	—	Homer's Odyssee von Ameis u. Hentze.	—
— Richter. 2. Aufl. v. Eberhard . . .	1.20	— I. 1. (Gea. I—VI) 8. Aufl.	1.55
— do. — V. Buch. von Richter . . .	—	— do. — I. 2. (VII—XII) 7. Aufl. . . .	1.35
— 2. Aufl. von Eberhard	1.20	— do. — II. 1. (XIII—XXIII) 7. Aufl. . . .	1.35
— Catillinar. Reden von Richter . . .	—	— do. — II. 2. (XIX—XXIV) 6. Aufl. . . .	1.35
— 4. Aufl. v. Eberhard	1.—	— do. — Anhang 1. Heft. 3. Aufl.	1.20
— für Marcellus etc. v. Richter	—90	— do. — do. 2. Heft. 2. Aufl.	1.20
— 2. Aufl. von Eberhard	—45	— do. — do. 3. " 2. Aufl.	1.20
— divinatio in Caecil. v. Richter	—	— do. — do. 4. " 2. Aufl.	—90
— 2. Aufl. v. Eberhard	—90	Ilias v. Ameis u. Hentze. I. 1. 3. Aufl.	—
— I. u. II. Philippische Rede	—	— do. — I. 2. 3. Aufl.	1.20
— v. Koch. 2. Aufl. v. Eberhard . . .	—45	— do. — I. 3. 2. Aufl.	1.20
— für Archias v. Richter. 3. Aufl.	—	— do. — I. 4. 2. Aufl.	1.20
— v. Eberhard.	—60	— do. — II. 1.	1.20
— üb. d. Imperium d. Pompeius	—	— do. — II. 2.	1.20
— v. Richter. 3. Aufl. v. Eberhard . . .	2.25	— do. — II. 3.	1.20
— Briefe von Frey. 3. Aufl.	—	— do. — II. 4.	1.50
— Tusculanen v. Heine. 3. Aufl.	—	(Jedes Heft à 3 Gesänge.)	—
— I. Heft. lib. I. II.	1.20	— do. — Anhang 1. Heft 2. Aufl.	1.50
— II. Heft. lib. III—V	1.50	— do. — Anhang 2. Heft 2. Aufl.	1.50
— de officiis von v. Müller.	2.25		—

	M. 2.		M. 3.
Homers Ilias von Ansis u. Heutsch		Plauti Captivi v. E. J. Brix. 4. Aufl.	1.—
Anhang. 3. Heft	1.20	Menaechmi v. E. J. Brix. 3. Aufl.	1.—
do. — Anhang. 4. Heft	1.20	Miles gloriosus v. Brix. 2. Aufl.	1.50
do. — Anhang. 5. Heft	1.20	Plutarch's Biographien. I. Philo-	
do. — Anhang. 6. Heft	1.50	poemen u. Flaminius v. Siefert.	
do. — Anhang. 7. Heft	1.50	2. Aufl. von Blafs	—90
Ilias v. La Roche. 2. u. 3. Aufl.		do. — II. Timoleon u. Pyrrhos	
6 Teile, jeder (4 Gesänge) . . .	1.50	v. Siefert. 2. Aufl. von Blafs .	1.50
Horaz Oden von Nauck. 11. Aufl.	2.25	do. — III. Themistokles	
Satir. u. Epist. v. Krüger. 11. Aufl.	2.70	und Perikles von Blafs. 2. Aufl.	1.50
Sermonen von Fritzsche. I.	2.40	do. — IV. Aristides u. Cato	
II.	2.—	von Blafs	—90
Isokrates v. Schneider. I. Bd. 2. Aufl.	1.20	do. — V. Agis und Kleo-	
do. — II. Bändchen 2. Aufl.	1.50	menes von Blafs	—90
Livius. Buch I. Von M. Müller . . .	1.50	do. — VI. Tib. et G.	
Buch II. Von M. Müller	1.50	Gracchus von Blafs	—90
Buch XXI v. Wölflin. 3. Aufl.		Quintilian. X. Buch. Von G. T. A.	
v. Luterbacher	1.20	Krüger. 2. Aufl.	—75
Buch XXII v. Wölflin. 2. Aufl.	1.20	Sophokles v. Wolf u. Bellermann.	
Buch XXIII von Wölflin u.		I. Ajax. 3. Aufl.	1.20
Luterbacher	1.20	do. — II. Electra. 3. Aufl.	1.20
Buch XXIV von H. J. Müller . . .	1.—	do. — III. Antigone. 4. Aufl.	1.20
Buch XXV von H. J. Müller . . .	1.20	do. — IV. König Oedipus.	
Buch XXVI von Friedersdorff . . .	1.20	2. Aufl.	1.20
Buch XXVII von Friedersdorff . . .	1.20	do. — V. Oedipus auf Kolonos .	1.50
Buch XXVIII v. Friedersdorff . . .	1.20	Supplement. lect. graec. v. Hoffmann	1.50
Lucian v. Jacobs. I. Bändchen 2. Aufl.	1.20	Tacitus Histor. von Heraeus. I.	
do. — II. Bändch. 2. Aufl.	1.20	4. Aufl.	1.80
do. — III. Bändchen	1.20	do. — II. 3. Aufl.	1.80
Lykurg's Redeg. Leokrat. v. Rehdantz	2.25	Annalen v. Draeger. I. 4. Aufl.	2.40
Lysias' Reden v. Froberger. I. Bd.		II. 3. Aufl.	2.25
2. Auflage v. Gebauer	4.50	Agricola von Draeger. 4. Aufl.	—60
do. — II. Band	1.50	dialogus von Andresen. 2. Aufl.	—90
do. — III. Band	1.50	Terentius Hauton Timoramenos	
do. — kleinere Ausgabe	3.—	von Wagner	1.20
Auch in 2 Heften	1.50	Phormio von Dziatsko. 2. Aufl.	1.50
Ovid's Metamorphosen v. Siebelis		Adelphoe von Dziatsko	1.50
u. Polle. I. Heft. 12. Aufl.	1.50	Theokrit v. Fritzsche. 3. Aufl. v. Hiller	2.70
II. Heft. 11. Aufl.	1.50	Thukydides von Böhm. I. Band.	
Fasten von Peter. I. 2. Aufl.	2.70	1. Heft. 5. Aufl. v. Widmann.	1.50
do. — II. 2. Aufl.	—90	do. — I. Bd. 2. Hft. 3. Aufl.	1.50
Phaedrus v. Siebelis. 5. Aufl. v. Eckstein	—75	do. — II. „ 1. „ 3. „	1.50
Platon's Schriften. I. Bdchn.; Die		do. — II. „ 2. „ 3. „	1.50
Vertheidigungsrede d. Sokrates		Vergils Aeneis von Kappes. I. Heft.	
u. Kriton von Cron. 8. Aufl. . . .	1.—	3. Aufl.	1.20
do. — II. Bdchn.: Gorgias		do. — II. 3. Aufl.	1.20
von J. Deuschle. 3. Aufl.	1.80	do. — III. 2. Aufl.	1.20
do. — Anhang v. Deuschle	—90	do. — IV. 2. Aufl.	1.20
do. — III. Bdchn.: Laches		Bucolica u. Georgica v. Kappes .	1.50
von Cron. 4. Aufl.	—75	Xenophons Anabasis v. Voltbrecht.	
do. — III. 2.: Euthyphron		2. Bdchn. 7. u. 6. Aufl.	1.50
von M. Wohrtrab. 2. Aufl.	—45	Memorabilien von R. Kühner.	
do. — IV. Bdchn.: Prota-		4. Aufl.	1.50
goras von J. Deuschle. 4. Aufl.	1.50	Cypripädie von Breitenbach.	
do. — V. Bdchn.: Symposion		1. Heft. 3. Aufl.	1.50
von Hug. 2. Aufl.	3.—	do. — 2. Heft. 3. Auflage	1.50
do. — VI. Bdchn.: Phaedon		Griechische Geschichte von	
von Wohrtrab. 2. Aufl.	1.50	Büchsenhüt. I. Bdchn. 5. Aufl.	1.50
Plauti Trinum. v. E. J. Brix. 3. Aufl.	1.20	do. — II. Bdchn. 4. Aufl.	1.50